T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ VE OTELCİLİK ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AZERBAYCAN'IN KUZEYBATI BÖLGESİ'NİN (ŞEKİ BÖLGESİ) TURİZM ARZ OLANAKLARI VE YEREL HALKIN TURİZME BAKIŞI

ALASGAR MAMMADOV

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR.ÜYESİ GÜLSEL ÇİFTCİ

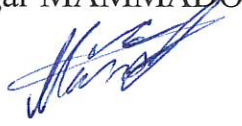
EDİRNE, 2020

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ VE OTELCİLİK ANABİLİM DALI
DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı ya da herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da başka bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

04/12/2020

Alasgar MAMMADOV

ÖZET

Tezin Adı: AZERBAYCAN'IN KUZEYBATI BÖLGESİ'NİN (ŞEKİ BÖLGESİ) TURİZM ARZ OLANAKLARI VE YEREL HALKIN TURİZME BAKIŞI

Hazırlayan: ALASGAR MAMMADOV

Azerbaycan'da, turizm sektöründeki faaliyetler yıllar itibariyle gerileme göstermiştir. Bu gerilemede ülkenin içinde bulunduğu savaş büyük bir rol oynamaktadır. Ancak buna rağmen,son yıllarda turizm sektöründe bir hareketlilik yaşanmaktadır. Bu çalışmada genel olarak Azerbaycan turizminin geçmiş yıllardan bugüne kadar olan durumu incelenerek, turizmin geliştirilmesi konusunda yapılabilecekler üzerine fikirler verilmiştir. Çalışma, özellikle son yıllarda turizmde daha çok ilgi çekmeye başlayan Azerbaycan'ın Kuzeybatı bölgesinde bulunan Şeki şehrinin turizm potansiyelini ortaya koymakla birlikte, turizmin gelişim göstermesiyle beraber yerel halkın turistlere ve turizme karşı bakış açısının belirlenmesini ve yerel halkın bireysel özelikleri ile turizmin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel faktörleri arasındaki farklılıkların belirlenmesini amaçlamaktadır.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde turizmin etkileri ve yerel halk ile turizm ilişkisi kavramları ele alınmaktadır. İkinci bölümde Azerbaycan ve Kuzeybatı bölgesinin (Şeki şehri) turizm arz olanaklarıyla ilgili bilgi verilmektedir. Üçüncü bölümde Şeki şehrinde yerel halkın turizme bakış açısı incelenmiştir.

Çalışma bulgularından elde edilen sonuçlarda ilgili analizlere bakıldığında, turizmin sosyal, kültürel ve çevresel etkileri ile yerel halkın bireysel özellikleri arasında farklılık olduğu ve genel olarak, Şeki şehrinde yerel halkın turizme bakış açısının "olumlu" olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Azerbaycan,Turizm,Yerel Halkın Bakışı,Şeki,Turizmin Etkileri.*

ABSTRACT

Thesis Name: TOURISM SUPPLY OPPORTUNITIES OF AZERBAIJAN'S NORTHWEST REGION (SHEKI REGION) AND LOCAL PEOPLE'S PERSPECTIVE TO TOURISM
Prepared by: ALASGAR MAMMADOV

In Azerbaijan, activities in the tourism sector have declined over the years. The war in the country plays a big role in this setback. However, in recent years, there has been some activity in the tourism sector. In this study, the situation of Azerbaijan tourism from the past to the present has been examined and ideas are given on what can be done for the development of tourism. The study reveals the tourism potential of the city of Sheki, which is located in the northwestern region of Azerbaijan, which has started to attract more attention in tourism in recent years, as well as the development of tourism, determining the perspective of local people towards tourists and tourism, and the individual characteristics of the local people and the economic, social, cultural It aims to identify the differences between environmental factors.

The research consists of three parts. In the first part, the effects of tourism and the relationship between local people and tourism are discussed. In the second part, information is given about the tourism supply opportunities of Azerbaijan and the Northwest region (city of Sheki). In the third part, the perspective of local people towards tourism in Sheki city was examined.

Considering the relevant analyzes in the results obtained from the study findings, there is a difference between the social, cultural and environmental effects of tourism and the individual characteristics of the local people. In general, it has been determined that the local people's view of tourism in the city of Sheki is "positive".

Keywords: *Azerbaijan, Tourism, Local People's Perspective, Sheki, Effects of Tourism.*

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen sabırla yol göstererek başarabileceğime her daim inanan, akademinin de ötesinde her desteği sunan değerli hocam ve tez danışmanım engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, sayın Dr. Öğr. Üyesi Gülsel ÇİFTCİ' ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca desteklerini hiç esirgemeyen, Doç. Dr. Güney ÇETİN GÜRKAN başta olmak üzere, burada adını sayamadığım tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak, sevgili anneme, babama, ablama ve arkadaşım Fuad HUSEYNLİ'ye manevi hiçbir yardımı esirgemeden yanımda oldukları için tüm kalbimle teşekkür ederim.

Alasgar MAMMADOV

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **İ**

ABSTRACT ..... **İİ**

ÖNSÖZ ..... **İİİ**

TABLOLAR ..... **Vİİ**

ŞEKİLLER ..... **X**

KISALTMALAR ..... **Xİ**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM **3**

TURİZMİN ETKİLERİ VE YEREL HALK İLE TURİZM İLİŞKİSİ **3**

1.1. TURİZM KAVRAMI 3

1.2. TURİZMİN ETKİLERİ 3

1.2.1. Turizmin Ekonomik Etkileri 4

1.2.2. Turizmin Çevresel Etkileri 6

1.2.2.1. Olumsuz Çevresel Etkiler 7

1.2.2.2. Olumlu Çevresel Etkiler 8

1.2.3. Turizmin Sosyo-Kültürel Etkileri 9

1.3. YEREL HALK VE TURİZM İLİŞKİSİ 12

1.3.1. Yerel Halk Kavramı ve Yerel Halkın Yapısı 15

1.3.2. Yerel Halk ve Turist İlişkisi 15

1.3.2.1. Yerel Halk ve Turistler Arasındaki İlişki Tipleri 18

1.3.2.2. Turistlerle Yerel Halk İlişkilerini Etkileyen Unsurlar 19

1.3.3. Yerel Halkın Turizme Bakış Açısı 22

1.4. YEREL HALKIN TUTUMU İLE İLGİLİ MODELLER 25
1.4.1. Doxey'in Irridex Tolerans Modeli 25
1.4.2. Butler'ın Turizm Yaşam Döngüsü Modeli 27
1.4.3. Sosyal Değişim Teorisi 29
1.5. TURİZM ARZI 30
1.6. TURİSTİK DESTİNASYONU BELİRLEYEN UNSURLAR 31
1.6.1. Doğal Çekicilikler 32
1.6.2. Sosyo- Kültürel Çekicilikler 33
1.6.3. Alt ve Üst Yapı Kaynaklarının Durumu 34
1.6.4. Turizm İşletmelerinin Varlığı 35

İKİNCİ BÖLÜM 36

AZERBAYCAN VE KUZEYBATI BÖLGESİ'NİN (ŞEKİ BÖLGESİ) TURİZM ARZ OLANAKLARI 36

2.1. AZERBAYCAN'LA İLGİLİ GENEL BİLGİ 36
2.2. AZERBAYCAN'DA TURİZMİN GELİŞİMİ 39
2.2.1. Bağımsızlık Öncesi Dönem 39
2.2.2. Bağımsızlık Sonrası Dönem 40
2.3. ŞEKİ ŞEHRİNİN AZERBAYCAN TURİZMİNDE YERİ 45
2.4. ŞEKİ'DE TURİZMİN GELİŞMESİNİ SAĞLAYAN FAKTÖRLER 50
2.5. ŞEKİ TURİZMİNİN MEVCUT DURUMU 54
2.5.1. Şeki'de Turizmin Gelişimi 54
2.5.2. Şeki Şehrinin Turizm Arz Olanakları 57
2.6. ŞEKİ'DE TURİZMİN BÖLGENİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİNE ETKİSİ 62

2.7. ŞEKİ TURİZMİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM AÇISINDAN DEĞELENDİRİLMESİ 66

2.8. ŞEKİ'DE ALTERNATİF TURİZM TÜRLERİ 71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 76

AZERBAYCAN'IN KUZEYBATI BÖLGESİ'NİN (ŞEKİ BÖLGESİ) TURİZM ARZ OLANAKLARI VE YEREL HALKIN TURİZME BAKIŞI..... 76

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI 76

3.2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ..... 77

3.3. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI..... 77

3.4. ARAŞTIRMANIN MODELİ VE HİPOTEZLERİ..... 77

3.5. ARAŞTIRMANIN EVREN VE ÖRNEKLEMİ 79

3.6. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI..... 79

3.7. BULGULAR VE ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ..... 80

3.7.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Yönelik Bulgular..... 80

3.7.2. Güvenilirlik..... 82

3.7.3. Faktör Analizi 83

3.7.4. Bireysel Özelliklerin Değişkenler Üzerindeki Etkisi..... 87

3.7.5. Değişkenler Arası Korelasyon Analizi 100

3.7.6. Değişkenler Arası Regresyon Analizi..... 101

SONUÇ VE TARTIŞMA..... 107

ÖNERİLER..... 111

KAYNAKÇA..... 113

EKLER..... 129

TABLOLAR

Tablo 1: Turizmin Gelişiminin Yerel Halk Üzerine Sosyo-Kültürel Etkileri 10

Tablo 2: Şeki'deki Konaklama Tesisleri 48

Tablo 3: Ekonomik Bölgelere Göre Otel ve Otel Tipi İşletmelerin Gelirleri 55

Tablo 4: Yeni İş Yerleri 56

Tablo 5: Şeki'de Faaliyet Gösteren Turizm Tesisleri 60

Tablo 6: Devlet Koruması Altında Olan Taşınmaz Tarihi ve Kültürel Eserlerin Önemine Göre Dağılımı 69

Tablo 7: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Yönelik Bulgular 80

Tablo 8: Ölçümün Güvenilirlik Katsayılar 83

Tablo 9: Ekonomik Etkiler Değişkeninin Faktör Analizi Sonuçları 83

Tablo 10: Kültürel Etkiler Değişkeninin Faktör Analizi Sonuçları 84

Tablo 11: Sosyal Etkiler Değişkeninin Faktör Analizi Sonuçları 85

Tablo 12: Çevresel Etkiler Değişkeninin Faktör Analizi Sonuçları 85

Tablo 13: Cinsiyete Göre Faktörlerin Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları 87

Tablo 14: İkametgah Yerine Göre Faktörlerin Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları 87

Tablo 15: Yaş Aralıklarına Göre "Sosyal Etkiler" Değişkeni Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları 88

Tablo 16: Yaş Aralıklarına Göre "Çevresel Etkiler" Değişkeni Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları 89

Tablo 17: Eğitim Düzeyine Göre "Kültürel Etkiler" Değişkeni Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları 90

Tablo 18: Eğitim Düzeyine Göre "Sosyal Etkiler" Değişkeni Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları 91

Tablo 19: Eğitim Düzeyine Göre "Çevresel Etkiler" Değişkeni Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları 92

Tablo 20: Mesleki Durumuna Göre "Kültürel Etkiler" Değişkeni Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları 93

Tablo 21: Mesleki Durumuna Göre "Sosyal Etkiler" Değişkeni Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları 95

Tablo 22: İkamet Süresine Göre "Çevresel Etkiler" Değişkeni Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları 97

Tablo 23: Yerel Halkın Turizme Bakış Açısının Yerel Halkın Bireysel Özelliklerine Göre Farklılaşma Durumuna İlişkin Bulgular 98

Tablo 24: Değişkenler Arası Korelasyon Analizi Sonuçları 100

Tablo 25: Ekonomik Etkiler Değişkenine Göre Kültürel Etkiler Değişkeni Regresyon Analizi 102

Tablo 26: Ekonomik Etkiler Değişkenine Göre Çevresel Etkiler Değişkeni Regresyon Analizi 102

Tablo 27: Çevresel Etkiler Değişkenine Göre Ekonomik Etkiler Değişkeni Regresyon Analizi 103

Tablo 28: Çevresel Etkiler Değişkenine Göre Kültürel Etkiler Değişkeni Regresyon Analizi 104

Tablo 29: Kültürel Etkiler Değişkenine Göre Çevresel Etkiler Değişkeni Regresyon Analizi 105

Tablo 30: Kültürel Etkiler Değişkenine Göre Ekonomik Etkiler Değişkeni Regresyon Analizi 105

ŞEKİLLER

Şekil 1: Doxey Irridex Model 26

Şekil 2: Butler'ın Turizm Yaşam Döngü Modeli 27

Şekil 3: Araştırma Modeli 78

KISALTMALAR

AITF - Uluslararası Turizm ve Seyahat Fuarı

ACTSI - Azerbaycan Turizm Endüstrisini Geliştirme Derneği

ASAN - Azərbaycan Xidmət və Qiymətləndirmə Şəbəkəsi

AYAFE - Avrupa'nın Genç Azerbaycanlı Dostları

DTÖ - Dünya Turizm Örgütü

GSYİH - Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

GUAM - Demokrasi ve Ekonomik Kalkinma Örgütü

MÖ - Milatdan Önce

SSCB - Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TÜRKSOY - Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi

UNESCAP - Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu

UNESCO - Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

GİRİŞ

Turizm, dünyanın en büyük şehirlerinden dünyanın en uzak bölgelerine kadar geniş bir coğrafi alana yayılan küresel bir ekonomik faaliyettir. Turizm aynı zamanda dünya ekonomisine milyarlarca dolar getiren, yeni iş imkanları yaratan, ihracatı, vergileri ve yatırımı teşvik eden dünyanın en büyük endüstrilerinden biridir. Fakat turizm bir yandan gelişime katkı sağlarken, bir yandan da gerçekleştiği destinasyonu ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel yönlerden olumlu ve olumsuz yönde etkilemektedir. Bu etkileri en çok hisseden ise o bölgede yaşayan yerel halk olmaktadır. Bu nedenle yerel halk ve turist ilişkisinin nasıl oluştuğunu ve bu ilişkiyi etkileyen faktörleri bilmek önemlidir. Bu faktörler, yerel halkın yapısı, yerel halkın turistlere karşı olan tutumları, turistlerin yerel halka karşı tutum ve davranışları, yerli insanların gerçek kültürlerini kaybetmelerinin etkisi şeklinde olabilir. Bu ilişkilerin sonuçları, yerel halkın turizmden beklediği faydalarla doğrudan ilişkilidir (Doğan, 2004: 79). Dolayısıyla yerel halkın turizme bakışı ve turizmi nasıl algıladığı büyük önem taşımaktadır. Yerel halkın ihtiyaçlarını, isteklerini ve beklentilerini göz önünde bulundurmak bölgenin turizm planlayıcıları için oldukça önemlidir. Yerel halkı yakından tanımanın bir yolu da farklı kişisel özelliklere sahip olan bireylerin turizmi nasıl algıladıklarının tespit edilmesidir. Turizm, farklı olan sosyal ve kültürel değerlere bağlı toplumları biraraya getiren ve onlar arasında etkileşim oluşturan sosyal bir olaydır. Bu etkileşimden dolayı yerel halkın ve ziyaretçilerin davranışlarında, yaşam alanlarında ve yaşam tarzlarında farklı değişikliklere neden olabilmektedir. (Çevirgen ve Demir, 2006: 144, 145).

Çalışma, özellikle son yıllarda turizmde daha çok ilgi çekmeye başlayan Azerbaycan'ın Kuzeybatı Bölgesi'nin turizm potansiyelini ortaya koymakta, bölgede turizmin gelişmesiyle birlikte yerel halkın turistlere ve turizme karşı bakış açısını ve turizmin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel etkileri ile yerel halkın bireysel özelliklerine göre farklılık olup olmadığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Azerbaycan'ın Kuzeybatı Bölgesi ülkenin en çok turist çeken bölgelerinden biridir ve günümüzde turizmin gelişimi için bölgeye çok sayıda yatırımlar yapılmaktadır. Turizme yeni açılmış bölgelerde turizmi geliştirmek için turizm yatırımları tek başına

yetersiz kalmaktadır. Bir bölgede turizmin olumlu yönden gelişebilmesi için yerel halkın turizme ve turistlere karşı tutumlarının ortaya çıkarılması turizmin sürdürülebilirliği açısından çok önemlidir. Turist kabul eden bölgedeki yerel halkın turizme bakışı ve turizmin etkilerini algılamalarının ve değerlendirmelerinin belirlenmesiyle ilgili çalışmalar; hem o bölgede turizmin sürdürülebilirliği hem de başarılı planlama, pazarlama, kalkınma açısından önemli fayda sağlar. Bu alanda literatürde sınırlı sayıda çalışma olmakla birlikte özellikle Azerbaycan'da yapılan çalışmaların da yeterli sayıda olmadığı belirlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZMİN ETKİLERİ VE YEREL HALK İLE TURİZM İLİŞKİSİ

1.1. TURİZM KAVRAMI

Turizm, yürümek, rahatlamak ve eğlenmek anlamına gelen Fransızca bir kelimedir. Turizm ülke ekonomisinin önemli bir parçası olarak da kabul edilmektedir. Turizmin bir başka anlamı da turistlere verilen hizmettir. İnsan doğası öylesine yapılandırılmıştır ki çalışır, çalışmak yorgunluğu yaratır sonra rahatlatlama ister ve rahatlama sırasında kaybedilen enerjiyi geri yükler. Aslında, hiç kimse dinlenmeden, olumlu duygular olmadan yaşayamaz ve çalışamaz (Köçerli, 2015: 11). Sonuç olarak, turizm insanlar yaşadığı sürece yaşayacak ve gelişecektir. Turizm sürekli olarak bir gelişim içindedir. Çünkü daha önce sadece zengin insanlar seyahat etmekteydi ancak turizmde artık arz ve talep dengeleri değişme göstermiştir. Çünkü modern zamanlarda, bilimsel ve teknolojik gelişmenin bir sonucu olarak, insanların yaşamları daha stresli olmakta ve buunun bir sonucu olarak da dinlenme ihtiyaçları artmaktadır. Ayrıca, insanların yaşamlarına katkıda bulunan çevresel krizler de boş zaman ihtiyacını arttırmaktadır.

1.2. TURİZMİN ETKİLERİ

Turizmin bölge ve yöre halkı üzerindeki etkilerinin içeriğini öğrenmiş olmak, turizmin gelişmesiyle ilgili olan sorunları çözmeyecektir ancak etkilerin nedenlerini kavramak, turistler, yerel halk ve çevre arasında olan etkileşimini anlamak kadar önemlidir. Turizmin bölge ve yöre halkı üzerindeki etkilerinin nedenleri genellikle turist ve turistik bölge kaynaklı olarak değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki, turistlerin destinasyona getirdiği etkileri içeren turist faktörüdür. Yani turistlerin demografik özellikleri, sosyal farklılıkları ve ziyaretçilerin sayısı gibi

faktörlerdir. İkincisi ise, turistik bölge faktörüdür. Başka bir deyişle, bölgenin seyahat döngüsü, turizmden kaynaklanan etkiler sonucunda insanların turizmi algılama biçimleri ve bunun sonucunda turizmi kabul edip etmedikleri, yerel yaşam tarzı ve liderlik gibi konulardır (Çalışkan ve Tütüncü, 2008: 131).

1.2.1. Turizmin Ekonomik Etkileri

Turizm, yatırım ve gelir üretimi için en karlı sektörlerden birisidir. Ekonominin diğer sektörlerine göre birçok avantajı bulunmaktadır ve yatırılan sermaye genellikle iyi sonuçlar vermektedir. Ekonomik açıdan bakıldığında, hizmet sektörü sürekli büyümekte ve yatırımlar kısa vadede kar sağlamaktadır. Turizm turistlerin, sağlığına ve entelektüel zekasına hizmet etmekle ilgilidir. Tabii ki, büyük miktarlarda silah tasarlayıp satarak para kazanmak mümkündür, ancak bu tür kazançlar her zaman düşmanlığa ve büyük kayıplara yol açmaktadır. Bunun aksine turizm insanları dostluğa ve kardeşliğe davetetmektedir. Turizm barışın koruyucusu bir sektördür. Turizmin gelişmesi bilim, tarih ve kültür alanlarında işbirliğini gerektirmektedir. Turizmin gelişmesi istihdam yaratmakta ve ekonominin çeşitli sektörlerinin canlanmasını teşvik etmektedir. Ticaret, inşaat, tarım, gıda endüstrisi, turistik ürün geliştirilmesini teşvikeder. Uluslararası turizm, ülkeler arasında aktif bir ekonomik işbirliği biçimidir.

Son yıllarda, uluslararası turizmin hızlı bir gelişme göstermiştir. Toplam ekonomik değer olarak, petrol ve otomotiv endüstrisini takip etmektedir (Mammadov, 2012: 7). Turizm sektörü ekonomik bakımdan büyük bir önem sahiptir. Bu bağlamda, gelişmiş ülkeler turizmin hareketlerinin büyümesine büyük ilgi göstermektedir. Birçok gelişmiş ülke, Azerbaycan gibi gelişmekte olan bu ülkelerde turizm altyapısına yatırım yapmaktadır. Turizmde yeni bilgi teknolojilerinin kullanılması, turizmin gelişimine yeni bir ivme kazandırmaktadır (Jabizade, 2017: 55).

Turizm, modern dünya ekonomisindeki en büyük hizmetlerden biridir. Küresel gayrisafi yurtiçi hasılatının (GSYİH) 1/10'unu oluşturan uluslararası turizm, uluslararası ekonomide önemli bir rol oynamaktadır. Her yıl turizm sektöründeki

yatırımların hacmi yaklaşık %30 oranında artmaktadır. Turizm sektörü, dünya ekonomik sermayesinin %7'sini oluşturmaktadır. Günümüzde uluslararası turizm, ekonomik sosyal kompleksin ayrılmaz bir parçası olarak, birçok ülkede ekonominin inanılmaz hızlı bir sektörü haline gelmiştir. Uluslararası Turizm Örgütü tarafından sağlanan verilere göre, 2020 yılına kadar turizmden elde edilen gelir 2000 yılında elde edilen gelirle karşılaştırıldığında üç kat artarak 106 milyar dolara ulaşacaktır. Hava taşımacılığı hariç her gün turistlerin harcadığı para miktarı 5 milyon dolara çıkacaktır (Melikli, 2017: 18-19).

Günümüzde uluslararası turizmin iki özelliği vardır: Ekonomik ve politik çıkarların turizm sektörü üzerindeki etkisinin en aza indirilmesi ve küresel ekonomik krizin turizm üzerindeki etkilerinin ortadan kaldırılması. Küresel finans piyasalarındaki uzun vadeli istikrarın tatillerde turistlerin eğlence eğilimlerini artırdığı ve yeni eğlence alışkanlıkları getirerek 20. yüzyılın kültüründe derin izler bıraktığı gözönünde tutulmalıdır.

Turizm ekonominin en büyük, en kârlı ve en hızlı büyüyen sektörü olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeni, turizmin uluslararası para hareketinde ve ülkenin sosyal dengesinin düzenlenmesinde vazgeçilmez bir paydaş olmasıdır, bu da sektörün yanı sıra ekonominin makroekonomik göstergelerini de geliştirmektedir. Uluslararası turizmin farklı ülkelerin sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel yaşamları üzerindeki etkisi de bu eğilimlere bağlanabilir (Bağırlı, 2015: 3). Azerbaycan'da ve eski Sovyet Cumhuriyetler'nde daha önce yavaş olan turizm sektörüne artan bir ilgi mevcuttur.

Azerbaycan'da uluslararası ticaret gelişmekte olan bir komplekstir. Ülkede turizmin gelişmesi, yeni yollar, yabancı iş adamlarını bölgeye çekmek için araçlar, gelen turistlerle tanışmak ve onları karşılamak ve onlar için seyahat planları geliştirmek ve uygulamak gibi birçok yeni faaliyetler bu kompleksin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Yeni havalimanları ve deniz limanlarının açılması, yeni deniz ve hava ulaşım araçları ile otomobil ve otobüslerin satın alınması bu gelişmenin unsurları arasındadır. Turizmin gelişmesi aynı zamanda ülkenin bölgelerinin

gelişmesine katkı sağlayarak, yüzlerce yeni işin yaratılmasına ve nihayetinde ülkenin sosyo-ekonomik anlamda gelişmesine katkı sağlamaktadır (Alimuradova, 2015: 28).

1.2.2. Turizmin Çevresel Etkileri

Turizm, küresel ekonomide en büyük ve en hızlı büyüyen sektörlerden biridir ve hem olumlu hem de olumsuz önemli çevresel, kültürel, sosyal ve ekonomik etkileri mevcuttur. Turizm ekonomik kalkınma için önemli bir araç olabilir, ancak uygun şekilde planlanmazsa biyolojik çeşitlilik ve bozulmamış çevreler üzerinde yıkıcı etkilere sahip olabilir ve tatlı su, ormanlar ve deniz yaşamı gibi doğal kaynakların kötüye kullanılmasıyla sonuçlanabilir. Bazı bölgelerde turizmin gelişmesi, hem yerel toplulukları hem de endüstriyi etkileyen ciddi su kıtlığına neden olmuş, ormanlar zarar görmüş ve mercan resifleri tehlike altında kalmıştır.

Ekonomik bir faaliyet olarak değerlendirilen turizmin doğal ve yapay çevredeki olumsuz çevresel etkileri ilk başta dikkate alınmamıştır. Aksine "bacasız endüstri" yani çevre dostu olarak adlandırılmıştır. Turizm çevresel avantajları olmakla birlikte gerekli tedbirler alınmadığı takdirde büyük çevresel zarar verme potansiyeline sahip bir sektördür. Sağlam bir doğal çevre, bir turizm ürününün en önemli parçasıdır (Roney, 2011: 94). Turizmin çevre üzerinde yaratabileceği olumsuz etki, hem kıyı bölgelerindeki temel turizm kaynağına zarar vermekte hem de diğer turistik olmayan ekonomik faaliyetleri büyük ölçüde etkilemektedir. Bu etkilerden kaçınmak için turizmin çevresel olarak sürdürülebilir, sosyal olarak faydalı ve ekonomik olarak uygulanabilir bir şekilde planlanması, yönetilmesi ve üstlenilmesi gerekir. Bir bölgenin turizmin gelişmesinde ve bölgenin turizmde rekabet edebilir hale gelmesinde en önemli etken kuşkusuz bölgenin sahip olduğu veya sahip olacağı çevre kalitesidir. Bölgenin sürdürülebilir turizme sahip olabilmesi için sağlıklı, temiz, düzenli ve doğal bir çevreye ihtiyacı var. Bilinçli ve planlı bir turizm gelişiminin toplum tarafından öneminin anlaşılmaması sonucunda turizmin en önemli bileşeni olan doğal ve yapay çevre olumsuz etkilenecektir (Filiz ve Yılmaz, 2017: 1802).

Şunlu (2003) araştırmasında, hem doğal hem de insan yapımı çevre kalitesinin turizm için gerekli olduğu sonucuna varmıştır. Ancak turizmin çevre ile ilişkisi karmaşıktır. Olumsuz çevresel etkileri olabilecek birçok faaliyeti de içermektedir. Bu etkilerin çoğu, yollar ve havaalanları gibi genel altyapının ve tatil köyleri, oteller, restoranlar, mağazalar, golf sahaları ve marinalar dahil turizm tesislerinin yapımı ile bağlantılıdır. Turizmin gelişmesinin olumsuz etkileri, bağlı olduğu çevresel kaynakları kademeli olarak tahrip edebilmektedir.

Cessford ve Dingwall (1998) araştırmalarında turizm endüstrisinin çevreyi kesinlikle etkilediğini belirtmişlerdir. Olumsuz etkisi çevre ve gelecek nesil için çok tehlikelidir. Bu nedenle planlama ve sürdürülebilir turizm endüstrisi her ülke için çok önemlidir.

Mbaiwaargues (2018), Ngamiland Bölgesi'nde Tarred yollarının ve diğer iletişim olanaklarının kısmen turizmin gelişimini kolaylaştırmak için geliştirildiğini araştırırken Okavango Deltası'ndaki turizm aynı zamanda yerel topluluklara istihdam olanakları sağladığını ve Botsvana için önemli bir döviz kaynağı olduğubu tespit etmiştir. Olumlu sosyo-ekonomik etkilerine rağmen endüstri, öngörülen yolların dışına çıkarak bölgenin ekolojisinin tahrip edilmesi, gürültü kirliliği ve kötü atık yönetimi gibi bölgede olumsuz çevresel etkiler de yaratmıştır.

1.2.2.1. Olumsuz Çevresel Etkiler

Turizmin olumsuz etkileri, ziyaretçi kullanım düzeyi, çevrenin kabul edilebilir değişim sınırları içinde bu kullanımla başa çıkma kapasitesinden daha yüksek olduğunda ortaya çıkmaktadır. Kontrolsüz konvansiyonel turizm, dünyadaki birçok doğal alan için potansiyel tehditler oluşturmaktadır. Bir alan üzerinde muazzam bir baskı oluşturabilir ve toprak erozyonu, artan kirlilik, denize deşarjlar, doğal yaşam alanı kaybı, nesli tükenmekte olan türler üzerinde artan baskı ve orman yangınlarına karşı artan savunmasızlık gibi etkilere yol açabilmektedir. Su kaynakları üzerinde olumsuz etkiler oluşturur ve yerel halkı kritik kaynakların kullanımı için rekabet etmeye zorlayabilir (Ghulam ve Rabbany, 2013: 86). Turizmin olumsuz çevresel etkilerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Su kirliliği
- Hava kirliliği
- Gürültü kirliliği
- Katı atık ve çöp atma
- Habitat,ekosistem değişimi ve parçalanması
- Yaban hayatı üzerindeki etkiler
- Estetik ve kültürel etkiler
- Ulusal parklar dışındaki ağ geçidi toplulukları ve diğer ev sahibi topluluklar üzerindeki etki
- Biyolojik çeşitlilik kaybı
- Ozon tabakasının incelmesi
- İklim değişikliği

Turistlerin destinasyonlara ziyaretleri geçici olsa da, bu bölgelerdeki faaliyetlerinin ev sahibi topluluk üzerinde önemli etkileri olabilmektedir. Planlanmayan ve kısa sürede gelişen turizm faaliyetleri, turizm bölgelerinde ekonomik mutluluk (nimet) ve çevre felaketi (felaket) oluşturabilir (Özdemir ve Kervankıran, 2011: 5).

1.2.2.2. Olumlu Çevresel Etkiler

Bir çok olumsuz etkisine rağmen, turizmin hem doğal hem de yapay olarak inşa edilmiş çevreler ve hedef topluluklar üzerinde olumlu etkileri olabilmektedir. Aslında turizm, Florida'daki Everglades Ulusal Parkı gibi hassas ekosistemlerin korunmasını motive etmektedir (Andereck, 1993: 30). Ayrıca, kültürel ve tarihi yerlere odaklanan turizm, mevcut tarihi yerlerin, binaların ve anıtların korunması ve iyileştirilmesi için itici güç olabilir. Örneğin Cape Cod, Massachusetts'teki tarihi evler ve iskeleler, Williamsburg ve Virginia'daki tarihi binalar, turizm amacıyla dönüştürülmüş ve korunmuştur (Mathieson veWall, 1982: 98). Turizmin olası olumlu etkilerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Birbirine karşı olumlu tutumlar geliştirmek.
- Birbirinin kültür ve geleneklerini öğrenmek.
- Olumsuz algıları ve klişeleri azaltmak.

- Arkadaşlıklar geliştirmek.
- Diğerlerinin kültürüne karşı gurur, takdir, anlayış, saygı ve hoşgörü geliştirmek.
- Ev sahiplerinin ve turistlerin benlik saygısını artırmak.
- Etkileşimden kaynaklanan psikolojik tatmin.

Turistler ve yerel halk arasındaki sosyal temaslar karşılıklı takdir, anlayış, hoşgörü, farkındalık, öğrenme, aile bağına saygı ve beğeniyle sonuçlanabilmektedir. Turizm aracılığıyla yerel halk, evlerinden ayrılmadan dış dünya hakkında eğitilirken, ziyaretçiler de belirgin bir kültür hakkında bilgi edinmektedir. Ayrıca yerel kültür, bölgeye turist çekmek için temel oluşturuyorsa, yok olmanın halkası olabilecek yerel geleneklerin ve el sanatlarının korunmasına yardımcı olmaktadır.

1.2.3. Turizmin Sosyo-Kültürel Etkileri

Turizm, bölgedeki yabancılar ile bölgenin yerel halkı arasında sosyal etkileşimlere ve değişimlere neden olan dinamik bir süreçtir (Yoon vd., 2001: 364). Sosyal değişim, toplumdan topluma farklılık gösterse de, sosyal hayatın her alanında zamanla meydana gelen ve devamlılığı olan değişimleri ifade etmektedir. Fiziksel çevre, bilim ve teknoloji, kültür, ekonomi, demografik yapı ve kitle iletişim araçları sosyal değişimi etkileyen ana faktörlerdir. Sosyal değişimin üç bileşeni vardır. Bunlar zaman, çevre ve insanlardır. Değişim için bir ön koşul olarak bu üç unsurun bir arada bulunması gerekmektedir (Avcıkurt, 2017: 9-10).

Turizm gelişimi yerel halkla turistler arasında sosyal, kültürel bir etkileşim oluşturarak belli bir süreçte gerçekleşmektedir. Turistler, yaşam tarzları ve ahlaki davranışları ile seyahat ettikleri bölgenin insanlarına etkileyebilmektedir. Bölgeye her yıl gelen on binlerce turist insanların sosyal, kültürel yapısında, inançlarında değişiklikler yaratmaktadır (Akman, 2007:134).

Turizmin sosyo-kültürel etkisi Pizam ve Milman (1986: 29) tarafından "turizmin değer sistemlerindeki, bireysel davranışlardaki, aile ilişkilerindeki, kolektif

yaşam tarzlarındaki, ahlaki davranışlardaki, yaratıcı ifadelerdeki, gelenekseldeki değişikliklere katkıda bulunma yolları olarak tanımlanmıştır.

Turizmde yer değiştirmeler genellikle gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğru olmaktadır. Gelişmiş ülkelerden gelen turistler genellikle yerel halkın çok iyi korunmuş tipik el değmemiş kültürünü tanımak isterler. Bu arayış genellikle yerel halkın sosyal yapılarını ve kültürlerini olumsuz etkilemektedir (Roney, 2011: 112). Turistin geldiği bölgeyle yaşadığı bölge arasında farklılıklar az, benzerlikler çok olduğu durumlarda yerel halk üzerinde daha az sosyo-kültürel değişim gerçekleşmektedir (Demircioğlu, 1997: 137). Bazı araştırmacıların düşüncelerine göre turizmde yerel halkın kültürü ve yaşam tarzı bir turizm ürünü olarak ticaretleştirilirken onların özgünlüğünü kaybetmesine neden olmaktadır. Bazı araştırmacılar ise bu pazarlamanın yerel halkın ve bölgeye turistlerin daha çok dikkatinin çekilmesine, yerel kimliğin canlanmasına neden olacağını düşünmektedirler (Uslu ve Kiper, 2006: 305). Bu nedenle, turizmin sosyal ve kültürel etkileri iki boyutta ele alınmaktadır.

Tablo 1: Turizmin Gelişiminin Yerel Halk Üzerine Sosyo-Kültürel Etkileri

Olumlu Sosyo-Kültürel Etkiler	Olumsuz Sosyo-Kültürel Etkiler
Farklı toplumlararası ilişkiyi sağlar ve barış yaratır.	Genclerin yaşam biçiminde, giyim tarzlarında, dini inançlarında olumsuz etkiler oluşturur.
Yerel halkın yabancı dil düzeyini artırır ve kültürel gelişimini sağlar.	Yerel halkın anadili yapsı bozulur.
Geleneksel el sanatları yeniden canlanmaya başlar.	Ev sahibi kitlenin yaşam tarzını bozar.
İnsanlar kendi kültürlerine daha çok değer verir ve onu korumaya çalışır.	Sigara, alkol gibi kötü alışkanlıklar artar.
Yerel halk için bir faaliyet alanı oluşur.	İnsani değerlerin yerini ekonomik çıkarlar tutar.
Aile yapısı üzerinde kadınlara daha da özgür davranılmasına etkide bulunur.	Geleneksel el sanatları unutulur.
Sosyal etkileşimi hızlandırır.	İnsanlararası irksal gerginlikler ortaya çıkar.

Kaynakça: Durgun, A., *Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü: Isparta Örneği*, (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006, s. 36-37.

Kültür değişimi, daha çok turistlerin ve yerel halkın kültürünü diğerinden daha yüksek görmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bazen insanlar, yabancı kültürü kendi kültürlerinden daha yüksek ve ilgi çekici görürler, bunun bir sonucu olarak da yerel halkın yaşam biçimlerinde, geyimlerinde ve yemeklerinde bazı değişimler meydana gelebilmektedir (Eroğlu, 1995: 122).

Turizmin yerel halk üzerindeki etkilerini ölçmek ve yerel halkın turistlere bakış açısını anlamak için çok sayıda araştırma yapılmıştır. Çalışkan ve Tütüncü (2008) Kuşadası halkının turizme bakış açısı üzerine yaptığı çalışmada, ev sahibi halkın turizme olumlu yönden baktığı sonucuna ulaşmıştır. Yerel halk, turizmin çevreyi kirletmediğini ve halk kültürünü olumsuz etkilemediğini söylemiştir. Araştırmacıların düşüncelerine göre yerel halk, bölgede tek gelir kaynağı olduğu için turizmi kötülemek istememiştir.

Gümüş ve Özüpekçe (2009) Foça'da yerel halkın turizmin sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel etkilerine ilişkin görüşlerini ölçmek amacıyla yaptığı çalışmada, yerel halk turizmin Foça'ya daha çok insanın göç etmesine neden olduğunu, yerel halkın anadiline olumsuz etki oluşturduğunu, kadınlarınsa çalışma hayatına olumlu etkide bulunduğu fikirlerini ifade etmiştir.

Baykan (2007) turizmin yerel kültür üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amacıyla, Ürgüp halkı üzerine yaptığı çalışmada, turizmin geleneksel kültüre, insanların dini inaçlarına, ahlaki değerlerine olumsuz etkide bulunduğu, yerel bölgede yaşayan gençlerin uyuşturucu, alkol gibi kötü alışkanlıklara ilgi duymasına sebep olduğu belirtmiştir.

Emekli (2001) Bergama'da yapılan turizmin sosyo-kültürel etkilerini belirlemeyi amaçlayan araştırmasında, yerel halkın büyük bir kısmının turizmin gelişimine olumlu yönden baktığı belirtmiştir. Yerel halk turizmin ekonomik katkı sağladığının yanı sıra geleneksel kültürde olumsuz etki oluşturduğunu, bölgede suç oranının arttığı, gençlerin hayatını olumsuz yönde etkilediği, yerel halkın büyük çoğunluğunun turizm hakkındaki görüşlerinin olumlu olduğu bildirilmiştir. Ayrıca yerel halk, turizmin geleneksel hayat kalıplarını değiştirdiği, turistlerin giyim

tarzlarının özel olarak da gençleri etkilediği, suç oranlarını yükselttiği ve bulaşıcı hastalıkların artmasında etkili olduğu görüşünde oldukları ifade edilmiştir.

1.3. YEREL HALK VE TURİZM İLİŞKİSİ

Turizmin gelişme süreci ve turizmin yerel topluluklar üzerindeki etkileri üzerine yapılan çalışmalarda, turizmin ev sahibi topluluklar üzerinde belirli bir sosyolojik etkisinin olduğunu gösteren ve yerel halkın bu etkilere ilişkin algılarını açıklamak için geliştirilmiş çeşitli modeller bulunmaktadır (Ramchander, 2004: 75). Bu modeller, günümüze kadar bir turist çekiciliğinin gelişim sürecini tanımlamak için kullanılmıştır. Doxey (1975), turizmin etkileri ile yerel halkın turizme yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi açıklamak için teorik modellerin geliştirilmesine ilk ve en önemli katkılardan birisini yapmıştır. Butler'ın (1980) turistik bölge yaşam döngüsü veya yaşam döngüsü modeli, bir bölgedeki turizmin gelişme aşamasını açıklayan, en yaygın olarak kabul edilen bir diğer teoridir. Sosyal değişim teorisi, nedensel hareket teorisi ve topluluk bağlılığı teorileri diğer önemli teorilerdir.

Alternatif turizm türlerinin gelişim gösterdiği destinasyonlarda, turizm sektörüne doğrudan dâhil olmayanların da turistlerle iletişim kurması nedeniyle turistler ile yerel halk arasındaki etkileşim daha yüksektir. Bundan dolayı turizm, alternatif turizm türlerinin olduğu destinasyonlarda yerel halkın yaşamını daha fazla etkileme potansiyeline sahiptir (Akış vd., 1996: 482). Yöre halkının turizme bakışı, bir bölgede turizmin gelişmesinde çok önemli etkendir. Yerel halkın turizmle ilgili olumlu yaklaşım içerisinde olmadığı ve turizm hareketlerini desteklemediği bir destinasyonda yeterli turizm gelişmesini sağlamak mümkün değildir (Özaltın Türker ve Türker, 2014: 82).

Bölgede yaşayan yerel halkın turizme olan bakış açısı, bölgedeki turizm gelişimini doğrudan etkilemektedir. Yerel halkın turizmin etkilerine ilişkin olumsuz bakışı, bölgedeki turizm gelişimini birçok yönden olumsuz etkilemektedir. Çevre duyarlı ve sürdürülebilir bir turizm gelişimi sağlamak için yerel halkın algısı ve tutumları son derece önemlidir ve düzenli aralıklarla ölçülmelidir (Akova, 2006). Turizm, başlıca olarak ekonomik yönden ele alınan bir alandır. Bunun iki ana nedeni

vardır. Birincisi, sosyal bilimlerin en somut, en dar ve en eski disiplini olan iktisat, ikincisi ise turizmin ülkeye ömemli ölçüse gelir ve döviz katkısında bulunmasıdır. (Özdemir vd., 2000: 79). Diğer yandan turizmin yoğun olduğu bölgelerde yeni iş fırsatlarının ortaya çıkması, bölgenin ekonomik gelişimine yardımcı olması ve diğer ekonomik sektörlerin desteklenmesi gibi olumlu ekonomik faydalarıyla turizm, gerçekleştiği bölgelerde bölge halkının algısında olumlu etkiler oluşturmaktadır (Kozak vd., 2015: 110).

Turizmin bölgede yeni gelişim gösterdiği ilk dönemlerde yöre halkı ekonomik faydaya öncelik verir. Ancak faaliyetlerin artması ve eksik planlamaların yol açtığı sosyo-kültürel ve çevresel etkileşimler yöre halkının turizme yönelik görüşünü olumsuz yönde etkilemeye başlar (Okuyucu ve Somuncu, 2012: 38). Bu etkilerin olumsuz sonuçları ancak yerel halkın bu konudaki davranış ve algıları ölçülerek daha düşük seviyelere indirilebilir (Alaeddinoğlu, 2008: 4).

Turizm bölgede istihdam alanlarının artması ve gelir artışına neden olması gibi olumlu etkileri nedeniyle halkın yaşam standartlarını yükselterek onlara daha rahat ve konforlu yaşam olanakları sunmaktadır. Ayrıca toplumun pazar ekonomisine geçişine ve dolayısıyla toplumdaki ekonomik hayatın güçlenmesine katkı sağlamaktadır (Civelek, 2010: 341). Destinasyonun turizmin gelişmesine ne kadar açık ve hazır olduğu, toplumun sağlıklı bir turizm gelişimine sahip olması açısından çok önemlidir. Çünkü turizm, turist ve yerel halk arasında etkileşim yaratması açısından dinamik bir süreçtir. Söz konusu aşamanın istenilen kalitede olması ve toplumun ihtiyaçlarını karşılaması için yöre halkının sosyal, kültürel ve ekonomik olarak turizme hazırlanarak katılımı önemlidir. Turizmin altyapısı ve üst yapısı, turistik cazibe unsurları, bölgedeki yatırımcıların bakış açısı vb. gibi bileşenler bir bölgede turizmin gelişmesi için önemlidir. Bu bileşenlerin kalkınma için desteklenmesi gösterilmiştir (Alaeddinoğlu, 2007: 4).

Turizmin etkili olduğu bir bölgede yerel halk, turistler, çevresel kaynaklar, kültürel değerler, girişimciler, yerel yönetimler gibi birçok faktör büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla turistlerin bölgeyi tercih etme nedenleri sadece o bölgenin kaynaklarıyla ilgili değildir. Turizm bir etkileşim hareketi olduğundan, turizmin

gerçekleştiği bölgede turist yerel halkla sürekli temas halindedir. Turizm sektörünün faaliyet gösterdiği bir bölgede turizmin hem olumlu hem de olumsuz etkileri olması kaçınılmazdır. Çoğu ülke veya bölge turizmi yalnızca bir kalkınma aracı olarak görür. Turizmin ekonomik faydanın yanı sıra gerçekleştiği bölgede altyapı ve ulaşım olanaklarının geliştirilmesini sağlar. Ancak bu olumlu ekonomik ve fiziksel faydaların yanı sıra turizmin manevi ve öznel faydaları da vardır. Yalnızca turizmle ekonomik olarak ilgilenen idarelerin kültürel ve manevi değerlerinin korunmasına yönelik planlama yapmaması, yerel halkın çevresel ve kültürel değişikliklere karşı turizme olumsuz bir bakış açısına sahip olmasına neden olabilmektedir (Miller, 2004: 5). Yöre halkının genel olarak turizmin etkilerine bakışı ile ilgili çalışmaların ortak noktası, turizm kalkınma planlarının başından sonuna kadar yöre halkının planlara dahil edilmemesidir. Bu nedenle bölge halkının turizmin etkilerine karşı olumsuz bir algı ve tutuma sahip olduğunu, uzun vadede geri dönüşü zor olan bozulma ve yıkıma yol açtığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, yöre halkının turizm sonuçlarını nasıl algıladıklarına ilişkin algılarının turizme olan destek ve katılımlarını etkilediği görülmüştür. Turistik destinasyonun tanıtımı ve pazarlaması ile ilgili yapılacak köklü çalışmaların tamamı ancak sektördeki paydaşların ve bölgede yaşayanların genel kabul ve sahiplenmeleri ile mümkün olacaktır.

Turizmin gelişmesinde kilit rol oynayan ve yerel topluluklarda kalkınmaya destek veren genç nüfusun görüşleri turizm planlaması ve uygulamaları açısından çok önemlidir (Çelikkanat, 2015: 40-41). Yerel halkın turizme yönelik tutumu, gelecekte turistlerin yeniden bölgeye geri gelip gelmemesi veya onları başkalarına tavsiye etme konusunda kilit bir role sahiptir. Nitekim yöre halkının turizm konusunda olumlu görüşlere sahip olması turizmin sürdürülebilir kalkınması için bir zorunluluktur. Öte yandan turizm ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel faktörleri içerir. Bu faktörler, turizmin toplam etkisini belirler ve turizmin toplam etkisi, yerel halkın turizme verdiği desteği de yönlendirir (Cengiz ve Kırkbir, 2007: 33-34). Turizm endüstrisinde, destinasyon planlamacıları ve pazarlamacılar, yerel halkın ihtiyaçlarına cevap veren politikalar geliştirirlerse başarılı olabilirler (Sırakaya vd., 2002: 66). Bu ise turizme karşı yerel halkın beklentilerinin belirlenmesi ve turizm

destinasyonlarının yaşam döngüsünün ilk aşamasından beklentilerinin karşılanmasıyla mümkün olabilmektedir.

1.3.1. Yerel Halk Kavramı ve Yerel Halkın Yapısı

Yerel nüfusun özellikleri, demografik yapısı, yerel kültürün gücü, nüfus büyüklüğü, sosyal tesislerin varlığı ve kalitesi, sosyal organizasyon türleri, kadınlar için iş istihdamı, din, ahlak, sağlık ve güvenlik düzeyleri, turistlere yönelik tutumlar, dil, eğitim yemek kültürü gibi düzeyler, gelenek ve özellikler turizmin gelişmesinde ve turizmin etkilerinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır (Avcıkurt, 2003: 22). Yerel halk, bölgeyi ziyaret eden turistlerle etkileşim halindedir. Sosyal aktiviteler, alışveriş mekanları, yerel eğlence, hizmet sektörü vb. durumlarda yerel halk ve turistler iletişim kurma olanağına sahiptir. Turistlerin ekonomi, kültür ve görünüm açısından yerel halktan farklı olması, yerel halka rahatsızlık verebilir. Bu durumu en aza indirgemek için yerel halk turizm konusunda bilinçlendirilebilir, turizme aktif katılımı sağlanabilir ve ekonomik pay sahibi olmak için turizm alanında istihdam edilebilir (Goelner ve Ritchie, 2009: 306-307). Yerel halkın bölgelerindeki turizmin gelişmesine verdiği destek; kırsal kalkınmayı hızlandırır, yerel halkın turizmde aktif rol almasına neden olur ve turizmin sürdürülebilirliğine katkıda bulunur (Kervankıran, 2014).

Turistin tercih ettiği bölgenin sosyal yapısı ve kültürü, turistin bölgede hangi davranışla karşılanacağının ana göstergesidir. Olumlu davranışları olumlu tutumlar oluşturur. Buna göre yerel halk ile turistlerin birbirlerine karşı tutumları olumlu olduğu sürece ilişkileri olumlu olarak devam edecektir. Turistler ile yerel halk arasındaki ilişkide, bölgedeki turizmin yoğunluğu ve süresi, turistler ve yerel halk arasındaki kültürel benzerlik bu ilişkiyi etkileyen önemli faktörlerdir (Özmen, 2007: 25).

1.3.2. Yerel Halk ve Turist İlişkisi

Turistlerin ziyaret ettikleri bölgelerde kendi deneyimlerini yaşadıkları ortamlara turistik ortamlar denir. Bu ortamlar, turistin turist olma hissini yaşadığı her

ortamdır. Turistik ortamlar, insanların günlük hayatlarını sürekli yaşadıkları ortam olabileceği gibi dünyanın herhangi bir yerinde de olabilir. Turistler ve yerel halk bu ortamlarda karşılaşacak ve ilişkileri başlayacaktır (Rızaoğlu, 2012: 192).

Turist türleri, turist ve yerel halk arasındaki ilişkiyi belirleyen önemli faktörlerden biridir. Turist tipleme çalışmaları, bölgede turist tüketiminin yönünün belirlenmesinde ve ileride turizm pazarlama stratejilerinin oluşmasında, turizm planlamasında çok önemlidir. Her turist türünün kendine özgü bir turistik deneyim ve dolayısıyla belirli turistik davranışlar sergilediği belirtilmektedir (Rızaoğlu, 2012: 198). Yerel halk turistlere karşı çok samimi ve sıcak davranışlar sergileyebilir, diğer yandan olay saldırganlığa kadar gidebilir. Öte yandan, turistlerin yerel halka tepkisi, yakın ilgiden açık bir düşmanlığa yol açabilir. Yerlilerle turistler arasındaki ilişkinin şekli ve yoğunluğu büyük farklılıklar gösterebilir (Doğan, 2004: 79). Bu karşılıklı ilişkinin sonucu bölgedeki turizm faaliyetlerini olumlu veya olumsuz etkileyeceğinden, bu ilişkinin etkenlerini iyi bilmek gerekmektedir. İlişki olumlu ise turistin bölgeye bağlanması kolaylaşır. Böylece bölgenin olumlu tanıtımı turistler arasında hızlı bir şekilde yapılacak ve bölgeye rekabet açısından önemli bir avantaj sağlayabilecektir. Bölge halkının turizme yönelik algısı olumlu ise, turizmin gelişmesine ve turistlerle karşılıklı ilişkilerde gönüllülüğe katkı sağlayacaktır. Bu olumlu ilişkinin bölgede uzun süre var olabilmesi için turizm planlanırken bölge halkının görüşlerinin alınması ve turizme olan desteğinin sağlanması gerekmektedir. Bu sayede turistler ve bölge halkı arasında oluşabilecek öfke, kızgınlık, ilgisizlik, güvensizlik gibi duygu ve davranışlar engellenebilir (Yoon vd., 2001: 364)

Turistik çevrelerde karşılaşan kişiler arasındaki ilişkiler ve etkileşimler artar ve çok boyutlu hale gelir. Bu karşılıklı ilişkiler sonucunda bir turizm kültürü ve turizm davranışı ortaya çıkar. Dünyada insan davranışlarının ve ilişkilerinin günlük hayattan çok farklı bir şekilde ortaya çıktığı ve hızla geliştiği bir "turistik yaşam tarsi" ortaya çıkmaktadır. Bu yaşam tarzı araştırmacıların dikkatini çekmektedir çünkü bu yaşam tarzı kendine has özelliklere sahip ve çok sayıda insanın davranışını hızla etkilemektedir. Bu nedenle bu konuda yapılan çalışmaların sayısı artmaktadır.

Turizmin sadece ekonomik bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda bir yaşam ve deneyim olarak da görülebileceği belirtilmektedir (Rızaoğlu, 2012: 198).

Turistler ve yerliler arasındaki ilişkiyi incelerken, üç tür kültürden ve özelliklerinden bahsetmek gerekir. Bunlar turist kültürü, gönderen topluluğun kültürü ve yerel kültürdür.

Turist Kültürü: Turistlerin veya turist gruplarının, turizm faaliyetleri sırasında evlerinden uzakta günlük rutin yaşam alışkanlıklarının dışında farklı davranma eğiliminde olmalarıdır. Bu süreçte daha esnek ve rahat bir plan yaparlar. Kişiliklerine, demografik özelliklerine ve diğer özelliklerine göre yeni deneyimler peşinde koşmaya ve sıra dışı hayatlar yaşama eğiliminde olacaklar. Böylelikle turistlerin gittiği ve yoğunlaştığı bölgelerde yeni bir kültür oluşacaktır. Bu kültüre turist kültürü denilmektedir.

Turist Gönderen Toplum Kültürü: Turizm faaliyeti sırasında gittiği bölgede turistin iletişiminde rol oynayan ikinci kültür, turisti gönderen ülkenin kendi kültürüdür. Sosyolojik olarak bu farklılaşma turizm bölgeleri için önemlidir ve dikkate alınmalıdır. Turizm çalışanlarına ve halka verilecek eğitim, farklı kültürlerden gelen turistlere yönelik tercihlerinin ne olduğunu bilmek ve onlara daha iyi hizmet verebilmek açısından çok önemlidir. Bu tür eğitimler, çalışanların ve yerel halkın farklı milletler hakkındaki yargılarının azalmasını veya kaybolmasını etkilemektedir (Avcıkurt, 2017: 91).

Yerel Kültür: Aslında turizm faaliyetinin konusu olan ziyaretin ana nedeni yerel kültürdür. Turizm arzının yaratılmasında ve turizm talebinin artmasında en önemli faktör budur. Turizmde yerel kültürler sürekli turist çekmiş ve çekmeye devam edecektir. Turizmde kültürel mesafe ile talep arasındaki ilişkinin doğru orantılı olduğu bilinmektedir. Turist tiplerinin farklı kültüre sahip topluluklar görmek isteği düşüncesi daha fazla ağırlık kazanmaktadır. Farklı kültürleri tanımak turistler açısından önemli bir seyahet motivasyonu faktörüdür. Yeni turist türü kültürel olarak farklı bölgeleri tercih etmektedir (Kozak vd., 2010: 69).

İletişim, turistler ve yerel halk arasındaki itici güçtür. Bu iletişim sürecinde ev sahibi yerel halk ve turistler aynı ortamı paylaşırlar. Turistler ile ülke halkı arasındaki iletişim ve etkileşimin oluşumunda aracılık eden turist rehberleri, turistleri ev sahibi toplumda iyi ve güvende hissettiren turizm çalışanlarıdır (Demirbulat (2012: 55). Yerel nüfusun yapısı, turistlere yönelik tutumları, turistlerin yerel toplumun yapısına aykırı davranışları, çıkar çatışmaları, yaşam tarzlarındaki farklılıklar, iletişim eksiklikleri ve kitle turizminin olumsuz etkileri gibi faktörler yerel halk ve turistler arasında ilişkileri etkilemektedir. Yerel halk ile turistler arasındaki ilişkilerin destinasyondan destinasyona farklılık gösterebileceği unutulmamalıdır. Örnek olarak, turistlerin kültürünü, dilini, yaşam şeklini bilen üst düzey yerlilerin turistlere karşı tutumları, fakir yerlerdeki yerel halkın tutumlarına göre farklılık gösterebilir. Aynı şekilde turizm sektöründe çalışan veya eskiden çalışmış olan insanlar da turistlere karşı farklı ilişki gösterebilir (Avcıkurt, 2003: 59).

1.3.2.1. Yerel Halk ve Turistler Arasındaki İlişki Tipleri

Yerel halk ve turistler arasındaki ilişkiyi iki başlıkta incelemek mümkündür: Engelleyici ve destekleyici ilişkiler. Engelleyici ilişkiler yöre halkının turizme yönelik olumsuz bir algısı geliştiğinde, bu algının turistlere yönelik olumsuz tutumlar oluşturmasının önüne geçmek mümkün olmayacaktır. Turizmin çevresel, sosyal, kültürel ve ekonomik sorunların temeli olduğunu düşünen yöre halkı, bu sorunların ana nedeni olarak turistlere karşı düşmanca tavırlar sergileyebileceklerdir (Türker ve Türker, 2014). Yerel halkın gözünde turistler zengin ve seyahat etmek için yeterince boş zaman bulan insanlar olarak algılanmaktadır. Burada kendini gösteren kıskançlık hissi turistlere saldırmakla sonuçlanabilir. Bu tür bir saldırganlık hırsızlık olabilir veya turistlere alay etme veya onları dövme şeklinde kendini gösterebilir. Bu tür davranışlara meyilli olanlar, eğitim düzeyi düşük ve dolayısıyla kültürel düzeyi düşük, ekonomik olarak kendilerini tatmin edemeyen kişilerdir. Turistlere yönelik saldırgan davranışlar kişisel çıkarlar açısından da görülmektedir. Turizm merkezlerinde faaliyet gösteren işletmeler, daha fazla müşteri (turist) çekmek için farklı yöntemler kullanır. Bu, otobüs terminallerinde, hediyelik eşya dükkanlarının ve restoranların önünde kolaylıkla görülebilir. Ayrıca kapalı toplumlarda kendini

gösteren cinsellik sorunu, turistlerin gelmesiyle bir çıkış yolu olarak görülmekte ve bunun sonucunda turistlere tecavüz örnekleri ile karşılaşılmaktadır (Çelikkanat, 2015: 33-34).

Destekleyici ilişkiler ise yerel halk ile ziyaretçiler arasında bilgi alışverişi ve kültürel yapılarını daha yakından tanıma dostlukların oluşmasına yol açar. Turist kabul eden ülke halkı turistlerle daha yoğun iletişim kurabilmek için daha çok okumakta ve araştırma yapmaktadır. Bölge halkı farklı kültürleri tanımak, yeni dostluklar kurmak ve bölgeye gelen turistlere yardımcı olmak için daha fazla yabancı dil öğrenmektedir (Çelikkanat, 2015: 34). Toplumun büyük bir kısmı turistlere karşı misafirperverlik içerisinde davranmaktadır. Turistler ve yerel halk arasında ekonomik fayda ve memnuniyet sağlayan bir ilişki de geliştirilebilir. Bu ilişkiler ilgi, yardımlaşma ve arkadaşlık olarak sınıflandırılır (Doğan, 2004: 91).

1.3.2.2. Turistlerle Yerel Halk İlişkilerini Etkileyen Unsurlar

Turistler ve yerel halk arasındaki ilişkinin destekleyici veya engelleyici bir boyut alıp almadığı bir dizi faktöre bağlıdır. Bunlar aşağıdaki kısa başlıklar altında incelenecektir.

Yerel Topluluğun Yapısı: Yerel toplumun yapısı ve kültürü, turistlere nasıl davranılacağını belirleyen önemli faktörlerdir. Gelişmiş batı toplumlarında Batılı turistler alıştıkları yaşam biçimini ziyaretleri sırasında bulurlar, daha rahat davranıp daha kolay ilişki kurabilirler. Gelişmekte olan toplumlardaki sosyal yapı ise kırsal yaşam tarzının izlerini sürdürmektedir. Bu nedenle turistler kapalı toplum olmanın doğası gereği şüpheyle karşılanabilir. Turistlerin ve yerlilerin ekonomik düzeyleri ve kültürel yapılarının benzer olduğu, aralarındaki ilişkinin de uyumlu olduğu belirlenmiştir (Doğan, 2004: 94).

Yerlilerin Turistlere Karşı Tutumları: Bir toplumdaki yerli halkın, ülkesine gelen yabancı turistlere karşı davranış biçimi turizmin yönünü belirler. Yardımsever, arkadaş canlısı, hoşgörülü davranış turistlerde mutluluk duygusunu artıracak, bu destinasyona yeniden gelmelerini sağlayacak ve geldikleri ülkeye geri

döndüklerinde verdikleri tavsiye ve öneriler destnasyon için iyi bir reklam olacaktır. Öte yandan, turistlere karşı nefret, bölgede arka plana düşmenin hayal kırıklığı duygusu, birçok olumsuzluk yükleme durumu, sosyo-kültürel faaliyetlere büyük bir tehdit olarak algılanması, turistleri ticari bir araç olarak algılamak gibi durumlarda olabilir. Sonuç olarak turizm olumsuz etkilenecek ve turistler bu bölgeyi veya ülkeyi tercih etmeyecektir. Butler (1980), daha önce de belirtildiği gibi, bir bölgede turizmin gelişmesi ile yerel halkın turistlere yönelik tutumları arasında bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yerlilerin tutumlarının her zaman olumsuz olmadığı da unutulmamalıdır. Aslında bu olumsuzluklar eğitim düzeyine, turizmin gelişmişlik düzeyine ve iletişim zorluklarına bağlı olarak değişebilir. Örneğin, dil sorunu olmayan, eğitim ve kültür düzeyi yüksek olan, ve turistlerin yaşam tarzını anlayabilecek durumda olan toplumlarda bu tür sorunlarla karşılaşma oranı düşüktür (Avcıkurt, 2009: 86).

Turistlerin Yerlilere Karşı Tutumları: Turistlerin yöre halkına yönelik tutumları da yöre halkının turistlere yönelik davranışlarını etkileyecek ve ilişkileri şekillenecektir. Turistler yerel halkı belirli özelliklere göre algılar ve bu özellikleri yerel halkla özdeşleştirir. Kuşkusuz bu kimlik diğer turistler ve diğer milletler için farklı olacaktır. Turistlerin yerel halka karşı tutumları; ilgisizlik, kaygı, acıma, ataerkil tutum, naif yaşama coşku, kişisel iyilik yapma arzusu ve sosyal bilinç, iyi bir izlenim bırakma arzusu, üstünlük duygusu ve önyargı olarak gösterilmektedir (Doğan, 2004: 98).

Turistlerin Yerli Topluma Aykırı Davranışları: Turistlerin gittikleri ülkelerin değerlerine, örf ve adetlerine ve geleneksel kurallarına aykırı davranışları yerel halkı rahatsız etmekte ve tepkilerine yol açarak turist-yerel çatışmalara neden olmaktadır (Doğan, 2004: 99). Turistler ve yerel halk arasındaki kültürel farklılıklar ne kadar büyükse, olumsuz etkiler o kadar büyüktür. Turistler, yerel halkın kültürünü ve yaşamını doğrudan deneyimleme fırsatına sahip değil. Bu yüzden turistler yerel halk üzerinde daha fazla olumsuz etkiye neden olmaktadır (Alhasanat, 2008: 14).

Çıkar Çatışmaları: Zaman zaman turistlerin talepleri ile yerel halkın turizmden beklentileri uyuşmayabilir. Bu durum aralarındaki ilişkiyi olumsuz

etkileyecektir. Özellikle turist yoğunluğu arttıkça çatışmalar kaçınılmazdır (Doğan, 2004: 100).

İletişim Güçlüğü: Yöre halkının bölgelerine gelen turistlerin dilini bilmemesi ve halkın yabancıların dilini bilmemesi, aralarındaki ilişkilerin yetersiz oluşmasında önemli bir faktördür (Doğan, 2004: 101).

Kitle Turizminin Etkisi: Kitle turizmi, paket tur özelliği ile turizmde turistler ile yerel halk arasındaki ilişkiyi kısıtlamaktadır. Turist sayısı artarken kalış süresi kısalıyor. Oteller, otelden ayrılmadan turistlerin tatilleri boyunca tüm ihtiyaçlarını karşılayacak tüm hizmetleri vermektedir. Turistler, belirli bir bölgede yoğunlaşarak gidecekleri ülkeye yayılmazlar. Çünkü tüm imkanlar kaldıkları otel ve tatil köylerinde turistlere sunulmakta ve keyifli vakit geçirmeleri için pek çok aktivite düzenlenmektedir. Genelde turistler tatilin rahatlığı ile bu durumdan memnundur. Bu durum turistler ile yöre halkı arasındaki ilişkide azalmaya neden olur (Doğan, 2004: 101-102).

Yaşam Biçimindeki Ayrılıklar: Turizm, toplumlarda yeni kültürel gereksinimleri ortaya çıkarabilir. Turistlerin yaşam tarzı, onları gözlemleyen yerel halkı etkileyebilir. Bu, yerel halkın turistlerin yaşam tarzını benimsemesi veya farklı duygulara kapılması olarak görülebilir (Avcıkurt, 2009: 55). Turizmin ve yerli halkın yaşam seviyelerindeki farklılıklar, yöre halkının turistlere karşı kıskançlık duygusu geliştirmesine neden olabilir (Doğan, 2004: 101).

Yerlilerin Gerçek Özelliklerini Yitirmelerinin Etkisi: Bir bölgede turizm hareketlerinin hızlanması ile daha önce ücretsiz verilen hizmetler daha fazla kazanç elde etmek için turistlere parayla verilmeye başlar. Turizmin etkisi altında yöre halkının özünü kaybetmesi, yöreye özgü yerel kültürü yaşamak isteyen turisti hayal kırıklığına uğratabilir. Bu durum turistin yerel kültürü yaşama arzusundan uzaklaşmasına neden olabilir (Doğan, 2004: 103).

1.3.3. Yerel Halkın Turizme Bakış Açısı

Ulusal ve uluslararası turizm araştırmalarında da görülebileceği gibi, yerel halkın turizme yönelik tutumu ve görüşü önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu kitle, bir alanda turizmin tüm etkilerinden doğrudan ve ilk olarak etkilenmektedir. Özellikle sosyo-kültürel ve ekonomik etkiler, yerel nüfus içindeki kuşakları yabancılaştırır, özellikle küreselleşme ile birlikte, yerel kültür benzersizlikten uzaklaşır ve dünyanın diğer bölgeleri ve ülke ile karşılaştırılır. Ekonomik etkileri de zaman-zaman arazilerin pahalı olmasına ve kırsal faaliyetlerin daha sık görülmesine neden olarak yöre halkını derinden etkileyebilmektedir (Deniz, 2016 65). Turizme yönelik tutumlar konusunda farklı görüşler vardır. Butler (1980), turizmin yaşam döngüsü üzerine yaptığı çalışmada, bir destinasyonda turizm faaliyetlerinin gelişim gösterdiyi ilk dönemde, turizmin ekonomik açıdan olumlu etkileri nedeniyle yöre halkının turizmle ilgili olumlu yaklaşım içerisinde olduğunu, ancak sonrakı dönemde çevresel, sosyal ve kültürel sorunlarla ilgili endişelerin gelişmesiyle turizm desteği düşmeye başlayacağını ifade ediyor (Karakaş ve Şengün, 2016. 185). Doxey (1975) tarafından geliştirilen ***irridex*** (öfke) modeli ile turizmin gelişim gösterdiği bölgelerde turizmin bir dizi aşamalardan geçtiğini vurgulamış ve bu aşamaları "memnuniyet", "ilgisizlik", "öfke" ve düşmanlık olarak ayırmıştır (Akova, 2006: 78). Bu model daha sonra, Long ve arkadaşlarının (1990) yaptığı araştırmanın sonuçlarıyla geliştirilmiş ve turizmin gelişim sürecinin başlangıç aşamalarında yerel halkın algısı olumluyken, sonraki aşamalarda olumsuza doğru değiştiği söylenmiştir. Modelle turizmin gelişme aşamaları çerçevesinde yerel halkın tutumlarının bir yönde (olumludan-olumsuza) değişim gösterdiyi vurgulanırken, yerel halkın algılamalarında her aşamada homojen bir nitelik olduğu belirtilmiştir (Akova, 2006: 78).

Yoon vd. (2001), turizm gelişmesi zamanı toplumun turizmin etkisine ve turizme desteğine ilişkin değişkenler üzerindeki turizmdeki dört etki faktörünün (ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel) nasıl etki gösterdiyini araştırmış ve bu etkileri belirlemek için araştırma hipotezleri önermiştir. Çalışma sonucunda, turizm etkisinin belirlenmesinde dört turizm etkisinin önemli etkileri olduğunu tespit etmiş ve toplam etki ve turizm desteği arasında önemli bir ilişki olduğunu aynı zamanda

araştırmadakı hipotezlerin de doğruluğunu göstere bilmişlerdir. Bu doğrultu üzerine yerel halkın turizm algısını araştırmada kullanılabilir bir ölçek geliştirerek literatüre getirmişlerdir.

Akova (2006), Cumalıkızık destinasyonunda iki farklı tarihte yöre halkının turizm algı ve tutumlarını belirlemek için çalışma yapmıştır. Araştırmanın sonuçları, genel literatürdeki turizm etkilerine ilişkin yörel halk algısını doğrulayacak şekilde elde edilmiştir. Diğer bir deyişle, öncelikle turizmin oluşturduğu ekonomik etkinin ardından diğer etkilerinin yöre halkı tarafından memnuniyetle karşılandığı anlaşılmıştır.

Alaeddinoğlu (2008) yaptığı çalışmada Sivas'ta yaşayan yöre halkının turizme ve turistlere yönelik tutumunu incelemiştir. Araştırma, 2006 yılında 300 kişiye anket uygulanarak yapılmıştır. Bu çalışmanın ortaya çıkardığı bulguya göre halk turistlere ve turizme olumlu bakmakta ve turizmin gelişmimini desteklemektedir. Ayrıca turizmin daha fazla iş imkanı ile daha hızlı ekonomik büyüme sağlayabilen bir sektör gibi algılandığı görülmüştür. Halkın turizme karşı olumsuz bakışında; turizmin insanların ahlakını bozabileceği, insanların tüketim ve giyim alışkanlıklarını değiştirebileceği yönündeki inançları öne çıkmatadır.

Doğan ve Üngüren'in (2010) çalışmalarında Alanya halkının turizmin sosyo-kültürel etkilerine bakış açısının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada kullanılan anketde, Alanyalıların turizmin sosyo-kültürel etkilerine ilişkin algılarını ölçmek için 26 soru hazırlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, Alanyalılar'ın bir kısmı turizmle ilgili; Bazı yöre halkı bunun yabancı topluma ve kültüre saygı ve yabancı dil öğrenimine katkı sağladığını düşünürken, bazı yöre halkı alkol tüketimini artırdığını düşünüyor. Kararsızlıkla karşılaştıkları konular; Turizmin bölgeye sosyo-kültürel katkısı, turizmin Türk ve yerel kültür için tehdit oluşturmasıdır. Alanyalıların turizmin sosyo-kültürel etkilerine ilişkin algılarının da demografik değişkenlere bağlı olarak değiştiği belirlenmiştir.

Özdemir ve Kervankıran (2011), Afyonkarahisar halkı üzerine yaptıkları araştırmada, turizmin ilin kalkınmasına genelde olumlu katkıları olduğunu, ilin

doğal, tarihi, kültürel potansiyeline uygun olduğu için turizme yatırımların artırılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca yerel halk turizmin gelişmesi, turizm faaliyetlerinin ekonomik canlanma ve sosyo-kültürel gelişme üzerinde önemli etkisi olduğunu düşündüyü ortaya çıkmıştır. Araştırma ilde üst yapının geliştirilmesine ve turizm bilincinin eksikliğine vurgu yapmıştır. Kavşak noktasında yerleşmesi ve termal turizm imkanlarına sahip olması ilin avantajları olarak belirtilmektedir.

Doğan ve Üngüren (2012) Isparta'da yöre halkının turizme ilişkin görüş ve algılarını araştırmışlardır. Isparta turizm varlıklarıyla çok zenginliyine rağmen, yapılan çalışma ile yerel halkın büyük bir kısmının bu zenginlilerin farkında olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca olarak araştırmada Isparta halkının bölgede turizmin geliştirilmesi için önemli olan sinerji ve yatırımın oluşmadığı görüşüne sahip olduğu vurgulanmıştır.

Bilim ve Özer (2013) araştırmasında Konya'da yaşayan yöre halkının turizmi nasıl algıladığını değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarından yerel halkın, turizmin ekonomik etkilerini diğer etkilerden daha olumlu baktıkları belirlenmiştir. Özellikle yöre halkı turizmin iş ve yatırım açısından Konya'ya katkı sağladığını, kültürel faaliyetlerin çeşitlendiğini, parkların ve yeşil alanların arttığını vurgulamışlardır.

Türker ve Türker (2014) çalışmalarının temel amacı Muğla ili Dalyan ilçesinde yaşayan yöre halkı tarafından turizmin hangi etkilerinin nasıl algılandığını, hangi faktörlerin daha öne çıktığını ve turizm desteğini hangi faktörlerin etkilediğini belirlemektir. Araştırma sonuçlarına göre; Turizmin sosyal ve kültürel etkilerinin diğer etkilerden daha belirgin olduğu görülmüştür. Ancak turizm sektöründe çalışanların turizmin etkilerini burada ikameteden diğer meslek çalışanlarına göre daha olumlu yönden algıladıkları ve turizme destek göstemeye daha yatkın oldukları belirlenmiştir.

Vatan ve Zengin (2015) çalışmalarında, Bilecik'in Söğüt ilçesinde yaşayan yöre halkının turizmin ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel etkilerine ilişkin algılarını belirlemeye çalışmıştır. Yöre halkının turizm hakkındaki olumlu

algılamaları; Gelir getirici ve istihdam yaratan etkisi, bölgenin kentleşmenin gelişmesine ve hızlanmasına katkısı. Yerel halkın turizm hakkındaki olumsuz algılamaları; artan çevresel zarar ve artan betonlaşma.

Sandal ve Karademir (2016) Kahramanmaraş'ta yaşayan yerel halkın turizme ve turistlere bakış açısını değerlendirmeyi ve turizmin gelişmesinin insanlar için ne anlama geldiğini göstermeyi amaçlamıştır. Araştırma sonuçlarına göre; Ankete katılanların yaklaşık yarısı turisti Kahramanmaraş'ın gelişmesine katkıda bulunan, yardım yapılması gereken kişi olarak görürken, diğerleri toplum genclerine kötü örnek kişi, hastalık yayıcı birisi olarak algılamıştır. Ankete katılanların yaklaşık% 90'ı Kahramanmaraş'ta turizmin toplumda ekonomik ve sosyal gelişime katkıda bulunacağına ve yeni istihdam yaratacağına inanıyor. Öte yandan, katılımcıların% 9'u turizmin sosyal ve manevi değerlerinin çökmesini hızlandıacağını ve yerel enflasyon yaratacağını söylüyor. Kahramanmaraş'ta kadınların turizmi erkeklerden daha olumlu olarak algıladıkları ve turizmin Kahramanmaraş'ı olumlu etkilediği algısının katılımcıların eğitim düzeylerine göre farklılık göstermediyi belirlenmiştir.

1.4. YEREL HALKIN TUTUMU İLE İLGİLİ MODELLER

1.4.1. Doxey'in Irridex Tolerans Modeli

Doxey, 1975'teki çalışmasında, her hangi biryerde turizmin gelişmesiyle yöre halkının tutumları arasında bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada bölgede bulunan turistlerin sayısında artım oluştukta ve turizm gelişim gösterdikde yöre halkının turizm algısının olumsuz şekilde değiştiğini belirtmiştir. Geliştirdiği bu hipotezi Irridex Modeli ile açıklamıştır. Bu model turizmin sosyo-kültürel ve psikolojik etkilerine esaslanmaktadır (Filiz, 2017: 55).

Şekil 1: Doxey Irridex Model

Kaynakça: Ryan, C., *Recreational Tourism: Demand and Impact, Channel View Publications,* Great Britain, 2003, p. 275

- Coşku aşamasında insanlar coşkuludur ve turizmin gelişmesinden heyecan duymaktadır. Yabancıyı karşılarlar ve karşılıklı bir memnuniyet duygusu vardır. Yerel halk için fırsatlar vardır ve aynı zamanda turizmin gelişiminden dolayı bölgeye turistle birlikte para akışı vardır.

- İlgisizlik aşamasında endüstri genişledikçe insanlar turistleri hafife almaya başlarç Turistler hızlı kâr elde etmek için insanların hedefi haline gelir ve bir süre sonra insanlar turistlere karşı ilgisiz yaklaşımda bulunurlar.

- Rahatsızlık aşaması taşıma kapasitesinin üzerine çıktığında veya yerel halkın tesislerin genişletilmesi olmadan turist sayılarıyla başa çıkamayacağı bir seviyeye ulaştığında başlar.

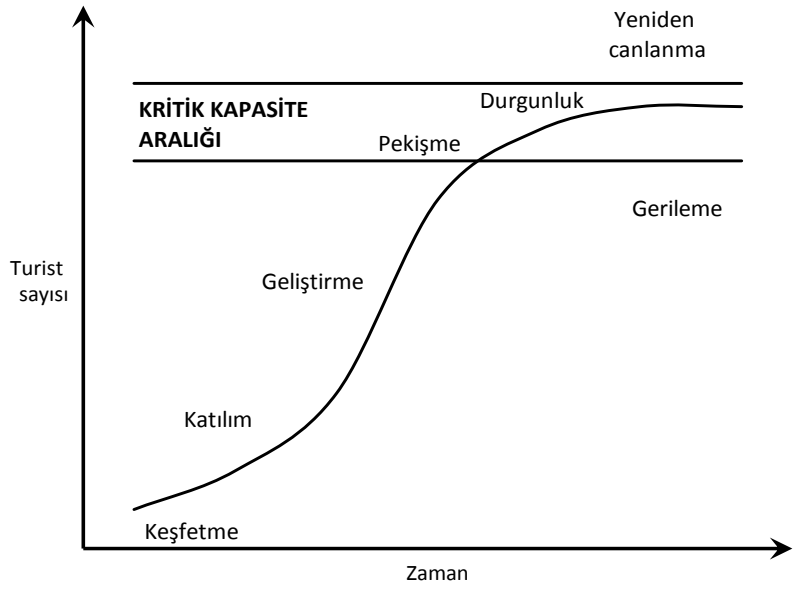
- Düşmanlık aşaması rahatsızlık nedeniyle ortaya çıkmaktadır. İnsanlar artık turisti kötü olan her şeyin sorumlusu olarak görür (*örneğin, turistler yüzünden vergiler arttı; kültüre saygılar azaldı; gençliğimizi bozdular*).

Daha spesifik olarak, coşku aşamasından düşmanlık aşamasına kadar değişen tahriş seviyeleri, yabancıların sayısına ve yerel sakinlerin yaşam kalitesi üzerinde oluşturdukları baskılara bağlıdır. Basitçe ifade etmek gerekirse, turizm gelişimi arttıkça, ev sahibi nüfus içindeki gerginlik de artmaktadır. Irridex modeli,

destinasyonda ikamet edenlerin turizmin gelişimine yönelik davranış değişikliklerini belirlemeyi başarmıştır (Esmat ve Jason, 2017: 297).

1.4.2. Butler'ın Turizm Yaşam Döngüsü Modeli

Butler (1980), turistik bölgelerin evrimini tanımlamak için geçmişten günümüze en yaygın olarak kullanılan modellerden birini önermiştir. Bu modelde turistik bölgenin yaşam döngüsünü keşif, katılım, gelişme, konsalidasyon, durgunluk, düşüş ve yeniden canlanma olmak üzere yedi başlık altında incelemiştir.

Şekil 2: Butler'ın Turizm Yaşam Döngü Modeli

Kaynakça: Butler, W. R., "The Concept of a Tourist Area Cycle of Evoluation: Implication for the Management of Resources", *Canadian Geographer*, 24 (1), 1980, p. 5-12.

Keşif: Çok az insan bölgeleri ziyaret eder, örneğin maceracı turistler. Ağızdan ağza tanıtımla bölgenin doğasına, kültürüne ilgi ve yerel halkla yakın

etkileşim oluşur. Sosyal, kültürel ve fiziksel çevreler üzerinde minimum etki oluşmaktadır.

Katılım: Bölgenin reklamı ve bölgeye gelen turist sayısı atmakta, sosyal yaşamda bazı değişiklikler ve altyapı üzerinde baskılar oluşmaktadır. Yerel girişimciler turistler için temel özel hizmet ve tesisler sunmaya başlarlar.

Gelişme: Turistlerin sayının hızla artmasından dolayı bölgeye yabancı girişimciler yatırım yapar. Yoğun ve kapsamlı reklamcılık, gelişmiş erişilebilirlik oluşturulmaktadır. Turizm işletmelerinde çalışan sayısı önemli ölçüde artmaktadır.

Pekişme: Turizm artık önemli bir ekonomik sektör olsa da büyüme hızı düşer. Aşırı kalabalık ve yoğun turizm destinasyonu nedeniyle turizme karşı bazı yaklaşımlar oluşur. Ayrıca turizmin uzun vadeli gelişim sağlamas için geniş reklamlar yapılır.

Durgunluk: Turist kapasitesine ulaşılmış ve bazı yerlerde kapasite aşılmıştır. Çevresel ve ekonomik sorunlar ortaya çımaktadır. Tesisler alternatif hizmetler aramaktadır.

Düşüş: Turizm pazarında düşüş yaşanır, tatilcilerin sayı azalmaktadır. Hafta sonu ve günübirlik ziyaretçiler bölgeyi daha çok ziyaret eder. Turist harcamaları azalmaktadır.

Yeniden Canlanma: Değişen ve daha önce kullanılmamış turistik yerler kullanılmaya başlar. Yeni bir turist pazarına odaklanma yapılır (Mouhamadou, 2018: 49).

Butler'ın modeline göre bölge halkı ilk günlerde bölgeye gelen turistleri olağanüstü bir hoşgörü ile karşılayacak ve mutlu olacaktır. Bununla birlikte, zaman ilerledikçe, turistlerin ve turistik tesislerin sayısı arttıkça, yerel halk turizmin uzun vadede ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel faydalarından giderek daha fazla şüphe duyacaktır. Son aşamada yerel halkın turistlere yönelik olumlu ve hoşgörülü tutumunun olumsuz yönde değişeceği belirtilmiştir. Bunun nedeni, turizmin gelişmesinden beklenen önemli ekonomik fayda elde edilse bile, turizmin

gelişmesinin başlangıcında hesaplanamayan veya göz ardı edilen sosyal ve çevresel sorunların zamanla öne çıkmasından dolayı halk turistlere karşı şüpheci yaklaşımda bulunur. Bu durumdan sonra bölgede turizmin gelişmesinin durması ve gerilemesi öngörülmektedir (Altıntaş, 2010: 6).

1.4.3. Sosyal Değişim Teorisi

Turistler ve yerel halk arasındaki ilişkileri açıklamaya yardımcı olan bir diğer teori, uygulamasını 1990'larda bulan sosyal değişim teorisidir. Söz konusu teorinin ana fikrinin, Jeremy Bentham'ın 19. yüzyıldaki faydacılık hareketine dayandığı söylenebilir (Karacaoğlu, 2017: 93).

Turizmin ekonomik ve sosyo-kültürel etkileri, yerel halkla etkileşimde ortaya çıkan ödül ve bedel olarak tanımlanmaktadır. Bu amaçla turizmin olumsuz etkilerinin azaltılması ve olumlu etkilerinin artırılması yerel halkın turizme verdiği desteği artırabilir. Olumsuz etkilerin artması turizm sektörünün gelişmesini engelleyebilir (Erdoğan, 2013: 37). Bu teori temelinde insanların etkileşim sürecinde sosyal, psikolojik veya maddi değerler aradıkları ve bu değerlerin para, mal, hizmet, sevgi, statü, güven, arkadaşlık veya bilgi olabileceği belirtilmektedir. Karşılıklı bir ilişkiden olumlu beklentileri olanlar, ilişkiyi olumlu, olumsuz beklentileri olanlar ise ilişkiyi olumsuz algılayacaklardır. Teori, turizmden yararlananların turizmin olumlu etkilerini daha çok algılayacağını belirtmektedir (Avcıkurt, 2017: 118). Yöre halkı ekonomik olarak turizme yüksek oranda bağımlıysa, gelirlerinin düşmemesi için turizmin sosyal ve çevresel olumsuz etkilerini kabul ederek olumlu bir tutum sergilemeye devam edeceklerdir. Ancak turizme olan bağımlılıkları azaldıkça tutumları da olumsuz yönde değişmeye başlayacaktır. Yöre halkı, olumsuz etkileri ne kadar az algılar ve turizmden kaynaklanabilecek olası etkilerin daha az olacağına inanırsa, olumlu bir tavır alır ve turistlerle sosyal değişimi kabul eder (Filiz, 2017: 59).

1.5. TURİZM ARZI

Turistik üründe çekicilik, uygunluk ve erişim kolaylığı gibi unsurların kombinasyonu şeklinde değerlendirildiğinde "turizm arzı", ülkenin turizm şirketleri ve kuruluşları aracılığıyla turistlere satdığı manevi ve maddi değerler için söylenen addır (Olalı ve Timur, 1988: 171, Bahar ve Kozak, 2014: 85). Başka bir tanımla söylenilirse turizm arzı, bir destinasyon ve ya bir bölgede turistlere satılmaya hazırolan turistik zenginliklerin toplamıdır (Ünlüönen vd., 2014: 75). Bu durumda içsel ve dışsal turizm talebinin karşılanması için turizm arzı, ekonomik hizmetler, turizm hizmetleri ve diğer kuruluşlar tarafından verilen tüm hizmetleri kapsamaktadır (Marcouiller ve Prey, 2005: 23).

Günümüzde pek çok yeni turistik cazibe merkezi, yeni unsurlar ve yeni turizm arzları yaratılmaktadır. Bunun arkasındaysa ülkelerin uluslararası turizmde ürünlerini farklılaştırmak isteyidir. Buradaki fikir pazarda daha dayanıklı rekabet gücü kazanmak, pazarda payını artırmak, yabancı turistlerin ülkeye daha fazla gelişimini sağlamak ve turizm gelirini artırmaktır. Bu nedenleren dolayı bir turizm destinasyonun turizm amacıyla kullanılabilecek arz olanaklarının analizinin yapılması ve bunları turistlerin ve ülkenin kullanımına sunulması ekonomik açıdan önemli faktördür (Emir, 2015: 24-25).

Turizm arzının oluştuğu unsurlar temel olarak "turizme bağlı" ve "turizmden bağımsız" unsurlar olarak ikiye ayrılabilir. Turizm kaynaklı arz unsurları arasında; Turizm ürününün doğrudan üretimini ve sunumunu sağlayan kurumlar ve yapılar (turizm polisi, danışma büroları vb.),taşıma tesisleri (havalimanları vb.), konaklama tesisleri, özel malların ve hizmetlerin üretenimini ve pazarlamasını sağlayan işletmeler (kurucular, halı dokumacılar, araç kiralama merkezleri vb.) ve tanıtım tesisleri (tur operatörler, seyahat acenteları vb.), turizm destek tesisleri (döviz büroları, banka vb.); Turizme bağımsız olan arz unsurları dedikde; iklim, plaj, deniz,doğal alanlar, arkeolojik yapılar,tarihi alanlar, kalıntılar, yerel giyim ve yiyecekler, kültürel değ-rler, erişim, su, park vb. altyapı düşünülmektedir (Eröz, 2014:27-28). Turizm arzına ilişkin özellikler (Emir,2015: 24-25):

- Yüksek yatırım, harcamalar gerektirmektedir.
- Servis üretilir, soyutdur ve devamlıdır.
- Üretim ve tüketim eşzamanlıdır.
- Stoklanılmaz.
- Konaklama seçenekleri yüksektir.
- Emek - yoğun bir üretime dayanır.
- Kısa vadede arz artışı olasılığı yoktur.
- Makine kullanımında (otomasyon) sınır vardır.
- Tüketen şahıs ürünün oluşturulduğu yere gitmesi gerekmektedir.

Doğal özellikler, alt yapı, ulaşım, sosyo-kültürel olanaklar, üretim faktörlerinin miktarı ve kalitesi, fiyatlar, üretim teknolojisi, koşullar ve maliyet turizm arzını etkiler (Yağcı, 2003: 45).

Herhangi bir bölgenin turiz arz olanakları hakkında konuşabilmek için o bölgenin kültür, iklim ve doğa özelliklerine sahip olması, doğal ve kültürel farklılıkları, o bölgeyi ziyareteden turistler için bölgenin kendine özgün aktiviteleri, otelleri, restoranları, ulaşım ve iletişim olanakları, kamu hizmetlerinin varlığı ve turistik çekim merkezleri belirtilmelidir. Ayrıca, belli bir markası ve imaj olmalı belirli özellikleri ve coğrafi sınırları olan tuistik bir destinasyon belirtilmedir (Bahar ve Kozak, 2005: 78). Özellikle dünyadaki çok sayıda destinasyonların birbirine benzer özellikler taşıması ve birbirine benzer cazibe merkezlerinin olması destinasyonları farklılaştırmak için destinasyon pazarlamasını zorunlu kılmaktadır. Destinasyonlar, ziyaretçilere çekim merkezlerini doğal ve kültürel açıdan farklılaştırarak benzersiz bir deneyim sunmayı amaçlamaktadır. Buna göre birçok destinasyon turizm sektöründe turistlere farklı hizmetler sunarak turizm pazarında paysahibi olmayı hedeflemektedir (Kaya, 2014: 1).

1.6. TURİSTİK DESTİNASYONU BELİRLEYEN UNSURLAR

İnsanlar seyahate karar verdikten sonra, onları belirli bir destinasyona yönlendiren çekici faktörler, destinasyondakı seçeneklerin özellikleriyle ilgilidir. Bu faktörler arz yönümlüdür ve destinasyonun ne kadar çekici olduğunu belirleyen

somut olanaklardır (Demir, 2010: 104). Yerli ve yabancı ziyaretciler üzerine yapılan başka bir çalışmada destinasyonda önemli olduğu düşünülen faktörler belirlenmiştir. Doğal güzellikler, bitki ve hayvan varlığı, iklim, konaklama, yöre halkı, bölgenin tesisleri, ulaşım, eğlence, alışveriş, turistik bilgi merkezleri, yeme içme tesisleri, tarihi kalıntılar, kültür faaliyetleri önemli unsurlardır Bölgenin öznel koşullarına göre önceliklerin değişebileceği söylenebilir. Turistin destinasyondan beklentileri ve öncelikleri destinasyonda bulunma sebebini etkilemektedir (Ünlüönen ve Çimen, 2011: 356).

Turistleri turizm destinasyonuna çeken faktörler, görülecek yerler (ilgi çekici yerler), katılacak etkinlikler (etkinlik cazibe merkezleri) ve hatırlanacak deneyimlerdir. Turistik cazibe merkezleri arasında mekanın cazibesini oluşturan tarihi binalar ve alanları olduğu gibi kullanarak sunum kalitesini artırmak ve çeşitlendirmek mümkündür. Aynı zamanda yeni, modern ve ilgi çekici binalar veya alanlar oluşturularak turizm hareketleri hızlandırılabilir. Tüm bunlara ek olarak en önemli çekim, turistlerin gidecekleri yerde yaşamayı umdukları seyahat deneyimi unsurudur (Özdemir, 2008: 31).

1.6.1. Doğal Çekicilikler

Bir bölgenin doğal varlıkları ve bu varlıkların çeşitliliği turistlerin o bölgeye gelmesinde önemli bir çekim faktörü oluşturmaktadır. Bu nedenle doğal çevre, insanların seyahatlerine yön veren bir cazibe faktörü ve turizm sektörünün vazgeçilmez bir hammaddesidir. Doğal kaynaklar, bir ülkenin en önemli turistik varlıklarıdır ve insanların hiçbir katkısı olmadan kendiliğinden ortaya çıkan çekim merkezleridir (Usta, 2014: 124). Bir ülkenin veya bölgenin doğal coğrafi özellikleri ve iklimi, turistler için çekim faktörü oluşturan fiziksel özelliklerin başında gelir. İklimin kendisinin özel bir çekiciliği vardır. Örneğin, insanların yaz aylarında güneşin uzun olduğu bölgeleri, kışın ise kar yağışının yüksek olduğu ve kış sporlarına uygun bölgeleri tercih etmeleri iklimin çekiciliği ile ilgilidir. Bir bölgenin peyzajı ve doğal yapısı da bölgenin çekim faktörlerinden biridir. Doğal yapı görünüm, coğrafi oluşumlar, su ve bitki örtüsü olarakdan üç gruba ayrılabilir. Bölgenin coğrafi oluşumları dağlardan, kanyonlardan, volkanlardan, adalardan, su

kaynakları göller, şelalelerden, nehirlerden ve kıyılardan, bitki örtüsü ise tropikal ormanlardan, çöllerden, sazlıklardan ve bataklıklardan oluşmaktadır. Bu coğrafi çekim faktörlerinin yanı sıra yaban hayvan yaşamını gözlemlemek, film çekmek ve fotoğraflamak gibi faktörler de bölgeye turist çeken faktörler arasındadır (İçöz ve Kozak, 2002: 39). Doğal varlıklar turizm açısından iki öneme sahiptir. Birincisi, doğal varlıklar kullanılmadığı takdirde o ülke veya bölgeye ekonomik bir katkı sağlamayacaktır. Bu varlıklar turizme hizmet edebilecek konuma getirildiğinde destinasyona ekonomik fayda sağlayan bir üretim sektörüne dönüşecektir. İkincisiyse, doğa ortamındakı çekicilikler insanlara ilginç deneyimler yaşatacak ve merak güdülerini tatmin edecektir (Usta, 2014: 124; Alkan, 2015: 218).

1.6.2. Sosyo- Kültürel Çekicilikler

Turizm çekiciliğinin bulunduğu yerlerin belirlenmesinde doğa unsurları kadar sosyo-kültürel faktörler de önemlidir. Bölgenin gelenek ve görenekleri (evlilikler, düğünler, bayramlar vb.), kültürel varlıkları (müzeleri, anıtları, ibadethaneleri, tarihi kentleri vb.), eğitim durumu,siyasi yapısı ve kentleşme şekli sosyo-kültürel unsurlarını belirleyen değerlerdir (Kozak vd., 2010: 42). Bölgenin kentsel dokusu önemle vurgulanması gereken bir çekim faktörüdür. Örneğin eski yerleşimleri içeren bir doku varsa, bunların korunması turizme büyük fayda sağlayacaktır. Bu çerçevede bölgenin geleneksel yapısı (festivaller, kutlamalar vb.) da bir cazibe unsuru oluşturabilir (Kutvan ve Kutvan, 2013: 161-162).

Bir destinasyonun en önemli turistik çekim merkezi,bölgenin tarihi varlıkları ve kültürel mirasıdır. Turistlere etkin bir sunumla açılan destinasyonlar, önemli bir tarihi konumu olan ve tarihi mirasını koruyan ve bu eserlerin yapıldığı dönemleri yansıtan bir bölgede, dünya çapında büyük bir turist kitlesini cezbetmektedir (İpar, 2011: 42). Kültürel çekim merkezleri, tarih öncesiyle ve tarihi olaylarla, bilim, din ve güzel sanatlarla bağlılığı olan yapılar ve nesneler, yerel halkın dili, mimari tarzı, geleneksel sporu ve eğlence faaliyetleri, yerel mutfağı, modern popüler kültürü, el sanatları, endüstriyel alanları, ticari mekanları, folkloru, ünlüleri, festivalleri, sergileri, kutlamaları, ses ve ışık gösterileri, fuarları, yarışmaları olarak algılanabilir.

1.6.3. Alt ve Üst Yapı Kaynaklarının Durumu

Bölgede turizmin gelişmesi için iyi çözülmüş su ve elektrik sistemlerine ihtiyaç vardır. Bu açıdan yerel sistem kapasitelerinin hesaplanmasında turistik tesis gereksinimlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Bazı altyapı sorunlarının çözümü turizm faaliyetleri açısından özel bir öneme sahiptir. Örneğin turistik şehrin coğrafi konumuna ve yerleşim türüne göre kanalizasyon, drenaj çözülmelidir. Özellikle yeni teknolojilerden yararlanılarak, turistik çekiciliği olan bölgelerde iletişim hizmeti veren altyapı sorunu çözülmelidir. Sağlık hizmetlerinin sunumuna gelince, bu altyapı bilinen faydalarının yanı sıra varlığının turistlere güven duygusu yarattığı bir hizmet türüdür. Ayrıca, turist için en geçerli güven duygusu yerel polis hizmetlerinin yarattığı ortamdır (Kutvan 2013: 163). Bunların yanı sıra genel altyapının unsurlarından biri olan eğitim de turizm açısından önemli unsurlardandır. Personelin turistik tesisler ve diğer turizm hizmetlerinde çalışma deneyimi ve yerel halkın eğitimi dolaylı olarak bölgenin çekiciliğini artıracaktır.

Üstyapıya gelince, çekici bir üst yapı, öncelikle turistlerin ihtiyaçlarını karşılayacak tüm işlevleri yerine getirmelidir. Bu bakımdan turistik bir bölgede çeşitli "tip" tesisler kurulmalı ve bu tesislerdeki konaklama seviyesi ile hizmetler arasında iyi bir denge sağlanmalıdır. Turistik tesis yapımında doğaya en uygun fonksiyonel çözümü getirmek çok önemlidir. Tasarım sırasında yerel faktörleri ve özellikleri iyi değerlendirmek gerekir. Pazarlamayı kolaylaştırmak için planlamada uluslararası standartlara ve önlemlere dikkat edilmelidir. Yerel çekiciliği artırmak için, bölgelerdeki çeşitli turist kesimlerine hitap eden farklı fiyat ve türlerde tesisler inşa etmek en uygun çözüm olacaktır (Kutvan,2013: 162). Turist çekiciliğini artıran bir diğer üstyapı unsuru da ulaşımdır. Bir ulaşım sisteminde turistlerin aradığı en önemli özellikler konfor, güvenlik ve ekonomidir. Planlamanın amacı, bölgeye en uygun seyahat modelini belirlemektir. Ulaşım üstyapısının ve bölgelerin turistik çekiciliğinin artması ise kullanılan araçlara ve ulaşım teknolojilerine, yolculuk olanaklarına, sezona, grup turlarına, park yerlerinden tamir yerlerine kadar çeşitli ulaşım hizmetlerine, üst yapıların durumuna ve benzeri faktörlere bağlıdır (Kutvan, 2013: 163).

1.6.4. Turizm İşletmelerinin Varlığı

Turizmin doğası gereği geçici olarak yer değiştirmeden kaynaklanan ihtiyacın karşılanması için turizm hareketini tamamlayan işletmeler bulunmaktadır. Bunlara ulaşım işletmelerini, turizm faaliyetlerine katılan kişilere öncelikli olarak güvenli konaklama sağlayan konaklama işletmelerini, bölgeye gelen turistlerin hem konaklama işletmeleri bünyesinde hem de bağımsız olarak yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını sağlayan yeme-içme işletmelerini, turizm sektöründe aracılık hizmetlerini gerçekleştiren ve paket turlar gibi kompozit ürünler oluşturan tur operatörler ve seyahat acentelerini ve diğer turizm işletmelerini (rekreasyon kuruluşları, hediyelik eşyalar hazırlayan ve satan kuruluşlar, konser ve kongre hizmetleri sunan işletmeler ve turizm basını) sayılabilir. (Kozak, 2010: 129; Kozak vd., 2010: 43-44). Dolayısıyla turizm işletmeleri geçici yer değiştirmeden kaynaklanan konaklama ve seyahat ihtiyaçlarnı ve bununla ilgili diğer ihtiyaçları karşılayan ürünlerin üretilmesini ve pazarlanmasını sağlayan kuruluşlardır (Gökdeniz ve Dinç, 2009: 3).

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE KUZEYBATI BÖLGESİ'NİN (ŞEKİ BÖLGESİ) TURİZM ARZ OLANAKLARI

2.1. AZERBAYCAN'LA İLGİLİ GENEL BİLGİ

Azerbaycan Cumhuriyeti, Güney Kafkasya'nın doğusunda, Hazar Denizi'nin batı kıyısında yer almaktadır. Başkenti Bakü şehridir. Ülkenin doğal kaynakları oldukça zengindir. Azerbaycan coğrafi olarak iyi bir konumda yer almaktadır. Azerbaycan'ın ismi, uzun zaman önce bu bölgede yaşayan nüfusun yangınla mücadele ettiği dönemden gelmektedir. "Azer" ateş demektir. Sonsuz ateş uzun zamandır Bakü'nün bulunduğu Abşeron Yarımadası'nın bir sembolü olarak görülmektedir. Bu alanda doğal olarak yanan meşaleler bulunmaktadır. Doğadaki harikalardan biri, Abşeron Yarımadası'nda bulunan Mohammadi köyündeki "Yanar Dağ" dır. Surahanı'da eski bir anıt olan "Ateşgah"da ateşin asla sönmediği bilinmekdedir. Bu olgu Azerbaycan'ı "Ateş Ülkesi" olarak tanıtmaktadır. Ayrıca antik çağlardan beri Azerbaycan'da yaşamış olan Türk soylu Azer kabilelerinin adını almıştır. Böylece bu bölgede yaşayan eski Türk kabilesi adına uygun olarak "Azerbaycan" kurulmuştur (Azerbaycan Hükümeti, 2020).

Azerbaycan toprakları arkeologlar için zengin bir kaynaktır. Karabağ'daki Azıh Mağarası'nda yapılan kazılar, 2 milyon yıl önce Azerbaycan'da uygarlığın izlerini ortaya çıkarmıştır. Aşil döneminden Azıhantrop olarak bilinen insan çenesi, Azerbaycan topraklarında erken insan yerleşiminin olduğuna kanıt gösterilmektedir (Rzayeva, 2019: 112).

Azerbaycan'da devletçilik tarihi 5000 yıl öncesine dayanmaktadır. Bu bölgedeki ilk devletler M.Ö. 4. ve 3. bin yılda kurulmuştur (Afandiyev, 2019: 197). Azerbaycan çok eskiye dayanan kültüre sahip bir ülkedir. Azerbaycanlılar'ın

yetenekleri ve yaratıcı gücü, Kitabi-Dede Korkut, Oğuzname, Köroğlu ve diğer birçok destan anıtına yansımaktadır. Bu eşsiz memleket filozoflara, bilim insanlarına, şairlere, mimarlara, müzisyenlere, sanatçılara ev sahipliği yapmıştır. Nizami Gencevi, Hagani Şirvani, Bahmanyar, Nasimi, Fuzuli, Nasiraddin Tusi, Şah İsmail Hatai, Molla Panah Vagif, Mirza Fatali Akhundov, Mirza Alekper Sabir, Jalil Mammadguluzade, Huseyn Javid, pek çok tanınmış insanların ve Üzeyir Hajibeyli, Kara Karayev, Fikret Amirov gibi muzik dünyasının, Yusif Mammadaliyev gibi bilim insanlarının doğum yeridir.

Azerbaycan halıları benzersiz tasarımları, zengin renkleri ve benzersiz dokuma teknikleriyle dünyada büyük bir bilinirliğe sahiptir. Azerbaycan'ın bu eski örnekleri şu anda dünyanın dört bir yanında, Victoria ve Albert Müzesi (Londra), Tekstil Müzesi (Washington), Louvre (Paris), Topkapı (İstanbul), Hermitage (St. Petersburg) gibi ünlü müzelerde ve galerilerde sergilenmektedir (Maharramova,2017: 7).

Azerbaycan'ın uzun bir bilim ve eğitim tarihi vardır. 1919'da açılan Bakü Devlet Üniversitesi ve 1945'te kurulan Azerbaycan Bilimler Akademisi Enstitüleri, ülkedeki bilim, eğitim ve kültürün gelişiminde olağanüstü bir rol oynamıştır. Bugün Cumhuriyet bilim adamlarının çalışmaları arasında Hazar Denizi'nin derinlikleri, uzay, insan beyninin gizemleri ve diğer sorunlar yer almaktadır. Azerbaycan'ın müzik geleneklerini de atalarından gelmektedir. Ülkede bulunan en eski müzik aleti Gobustan bölgesindeki oval taşlardır. Azerbaycan müzik mirasının bir parçası olarak, muğam sanatı UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne dâhil edilmiştir (Aliyeva, 2020).

Azerbaycan, Doğu'da klasik müziğin beşiği olarak da bilinmektedir. Üzeyir Hacıbeyli'nin operası "Leyla ve Mecnun" ilk kez 1908'de sahnelenmiştir. Bunu takiben 1940 yılında Afrasiyab Badalbeyli tarafından yazılan Kız Kalesi balesi Müslüman Doğu'da ilk defa oynanan bale olmuştur. Yine Nisan 1912'de Şövket Mammadova ilk Müslüman kadın opera şarkıcısı olmuştur. Kara Karayev ve Fikret Amirov'un eserleri klasik müzik mirasına silinmez bir iz bırakmıştır. Vagif Mustafazade, 1950'lerde ve 1970'lerde Azerbaycan'ın eşsiz caz ve muğam sentezini

yaratmış ve Azerbaycan'ı Doğu'daki caz merkezlerinden biri haline getirmiştir (Maharramova, 2011: 8).

Azerbaycan zengin mimarisiyle de tanınmaktadır. Ülke tarihinde her dönemle ilgili mimari yapılar vardır. Kafkas Albaniyası'nın anıtları günümüze kadar korunmuştur. Tebriz, Nahçıvan, Şirvan ve Abşeron mimarlık okulları Azerbaycan mimarisine pekçok eser vermiştir. Yusuf ibn Kuseyr (1162) ve Mümine Hatun (1186), Berde Türbesi (1322), Bakü sembolü Kız Kalesi, Şirvanşahlar Sarayı (1420-1460), Mardakan (1232), Nardaran (1301) ve Ramana kaleleri (12-14. yüzyıllar) Şeki Han Sarayı (18. yüzyıl) gibi tarihi eserleri örnek göstermek mümkündür (Guliyeva, 2012: 227-239).

Dünyadaki birçok müzede, Azerbaycan ustalarının metal, seramik, ipek ve ahşapta yarattığı dekoratif sanat eserleri sergilenmektedir. Azerbaycan adı söylendiğinde akla ilk olarak bir petrol ülkesi olduğu gelmektedir. Binlerce yıldır petrol, develerle Doğu ve Batı'ya taşınmıştır. Azerbaycan'dan gelen petrol sadece yakıt olarak değil, aynı zamanda birçok hastalık için değerli bir ilaç olarak da kullanılmaktadır. Yüzyıllar boyunca gelişimle birlikte, komşu ülkelerdeki petrol talebi sürekli artmıştır ve bugün Azerbaycan bölge ve Avrupa'daki ana petrol tedarikçilerinden birisidir. Ayrıca Azerbaycan'da çok geniş kapsamlı enerji projeleri uygulanmaktadır. Hazar Denizi'nin Azerbaycan kısmında petrol ve doğal gaz projeleri başarıyla uygulanmaktadır. Azerbaycan, Hazar Denizi'nin muazzam enerji potansiyelinden faydalanarak Hazar Denizi ve Kafkasya bölgesinde önemli bir ülke haline gelmiş, bölgenin kalkınması için yeni bir ekonomik model oluşturmuş, Avrupa ve Asya arasındaki siyasi ve ticari ilişkileri genişletmiş ve Kafkasya ulaşım koridorunu geliştirmiştir. Dini hoşgörü ve çeşitli medeniyetlerin olduğu bir yer olan Azerbaycan, tarihi misyonunu sürdürmekte ve Batı ile Doğu'yu mükemmel bir şekilde biraraya getirmektedir (Chudnovsky vb., 2004: 188).

2.2. AZERBAYCAN'DA TURİZMİN GELİŞİMİ

2.2.1. Bağımsızlık Öncesi Dönem

Bu dönemde yeni rekreasyon merkezleri, turist üsleri, çocuk kampları faaliyete geçmiştir. Eylül 1950'de Bakü'de bir turist üssü kurulmuştur. Daha sonra bu üs, Nizami Macera Parkı'na yerleştirildi. 1957'de Mingaçevir ve Hajikand'da, 1958'de Zagatala'da, 1960'da Şuşa'da ve Göygöl'de turizm merkezleri kuruldu. Azerbaycan'ın Turizm ve Turlar Bölümü, 1962'de Azerbaycan Cumhuriyeti Turizm Konseyi olarak yeniden adlandırılmıştır. Verimli ve heyecan verici boş zaman etkinlikleri için yeni ve kullanışlı ulaşım hizmetleri (turist trenleri, nehir botları, Hazar Denizi'nde kabotaj nakliyesi vb.) oluşturulmuştur. 1962'de Nabran'da Bakü turizm üssünün bir dalı olarak 150 kişilik Spartnik turizm kampı, 1963'te Bakü'de Turizm Kulübü, 1965'te Bakü'de Hazar turizm üssü kurulmuştur. Bu dönemde ülkede bir çok farklı sanatoryumlar vardır (Mardakan, Buzovna, Şüvalan, Pirşagi) 1960-1990'da sanatoryumlarda dinlenenler diğer cumhuriyetlerden olanlar da dahil olmak üzere yılda ortalama 250.000 ila 300.000 kişi arasında deyişiyordu. Eski Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, Azerbaycan'da kitle turizmi büyük ölçüde sosyal bir nitelikteydi. Çeşitli işletme ve kuruluşlar tatillerinde çalışanlarına tercihli turizm tekliflerinde bulunuyorladı. Azerbaycan'da iç turizm yoğun bir şekilde gelişmesine rağmen, dış turizm Moskova merkezli Intourist örgütü tarafından yönetilmektedeyi. O tarihte iyi bilinen Taşkent-Semerkant-Buhara-Buhara-Krasnovodsk-Bakü-Tiflis-Tel-Aviv rotası mevcut İpek Yolu turizm rotasını kapsıyordu (Soltanova, 2015: 12-18).

Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun 2 Ekim 1984 tarihli ve 381 sayılı kararına göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2000 yılına kadar turizmin gelişimine destekle ilgili karar Kabul edilmiştir. Karara uygun olarak kabul edilen programa göre, Hazar Denizi'nin Azerbaycan sahilinde 21.300 yer için çeşitli turizm tesisleri inşa edilmeli ve işletmeye alınmalıydı. Bunun önemli bir kısmı eğlence ve turistik tesislerin genişletilmesiydi. Bağımsızlık öncesindeki yıllarda Azerbaycan'da en yüksek turizm gelişimi seviyesi 1987 yılında kaydedildi. Eski Sovyet cumhuriyetlerinden yaklaşık 50.000 yabancı turist ve 250.000 yerli turist o yıl ülkeyi

ziyaret etmiştir. Yaklaşık 20.000 kişi transit güzergahlarda yer almıştır. Aynı yıl 10.000 Azerbaycan vatandaşı ve yaklaşık 300.000 kişi SSCB'ye turistik gezilere çıkmıştır. 1988'de başlayan Ermeni-Azerbaycan çatışması, turizm endüstrisinin bozulmasına neden olmuş, Azerbaycan'da faaliyet gösteren tüm birlik ve uluslararası turizm güzergahları iptal edilmiştir. Dağlık Karabağ'da bilinen olaylar, geçiş döneminin zorlukları, ekonomik ve kültürel bağların çöküşü turizm hareketini olumsuz etkilemiş ve bölgede turizm talebi düşmüştür (Cabbarov, 2015: 20-24).

2.2.2. Bağımsızlık Sonrası Dönem

Bağımsızlığın ilk yıllarında Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırıları, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, Yukarı Karabağ ve çevre bölgelerden gelen mültecilerin kitlesel akışı rekreasyon ve turizm üslerine, sanatoryumlara ve çocuk kamplarına yerleştirilmeleri bu alanı tamamen kullanılamaz hale getirmiştir. Savaş ve istikrarsızlık, ekonomik kriz, işgal altındaki bölgelerde bazı turizm tesisleri (iki turist üssü, iki sanatoryum) ve genel olarak merkezi turizm yönetim sisteminin çöküşü turizm sektöründe durgunluğa yol açmıştır. 1988-1992 yıllarında Bakü nüfusunun yabancı ülkelere yaptığı "alışveriş" ve "ticari" tur sayısı artmıştır. Ülkede kurulan yeni turizm şirketleri çoğunlukla vatandaşların yurtdışı seyahatlerini düzenlemiştir. İstatistiklere göre, 1991'de 230.000'den fazla turist, esas olarak ticari amaçlarla Azerbaycan'dan ayrılmıştır. Ülkede dış turizm faaliyetlerini düzenlemek ve koordine etmek amacıyla 1991 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla "Dış Turizm Konseyi" kurulmuştur. 1990'ların sonlarında, turizmin gelişmesi eğilimi ülkenin yasal düzenlemelerine yansımıştır. Bu konseyin yetkileri arasında devlet turizm politikasının uygulanması, koordinasyonu, turizm şirketlerinin ruhsatlandırılması yer almaktadır. 1995' ten sonra turizm işletmelerinin özelleştirilmesi kademeli olmuştur. İlk olarak 6.000 kişilik sanatoryumlar özelleştirilmiştir. Seyahat ve Gezi Konseyleri Sendikası altında faaliyet gösteren turizm üsleri ekonomik kuruluş haline gelmiştir. Böylece özel sektörün turizmdeki payı artmaya başlamıştır. Ayrıca bazı oteller de özelleştirilmiştir (Soltanova, 2015: 20).

1990'lı yılların ortalarından bu yana ülkedeki sosyal ve politik durumun istikrara kavuşturulması, başka yerlerde olduğu gibi turizm sektöründe de başarıların

elde edilmesine katkıda bulunmuştur. Böylece, bu sektörün turizm ve yönetimindeki sorunlar göz önünde bulundurularak, 18 Nisan 2001 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı 464 sayılı kararı tarafından Gençlik, Spor ve Turizm Bakanlığı kurulmuştur. Gençlik, Spor ve Turizm Bakanlığı'nın kurulmasından sonra Bakanlık'ın temel hedeflerinden biri, Dünya Turizm Örgütü'ne (DTÖ) üye olmaktı. Bu, 25 Eylül 2001'de Güney Kore Cumhuriyeti'nin başkenti Seul'deki 14. DTÖ Genel Kurulu'nda gerçekleştirildi. Azerbaycan Cumhuriyeti bu uluslararası turizm organizasyonuna üye oldu (Mammadov, 2013: 6).

Turizm endüstrisi, 1995-2001 yılları arasında devletin ekonomi politikasının ana sektörlerinden biri olmamasının yanı sıra, ülkede yeni şirketler, tur operatörler ve rekreasyon merkezleri kuruldu. Özellikle Bakü'de ekonominin canlanması yeni otel ve dinlenme tesislerinin inşasını hızlandırdı. Bu süre zarfında Nahçivan Oteli, Avrupa Oteli, Park Inn, Hyatt Regency, Park Hyatt ve yabancı konuklara hizmet verecek diğer tesisler restore edildi. 2001 yılında kurulan Azerbaycan Turizm Endüstrisini Geliştirme Derneği'nin amacı (ACTSI), ülkedeki turizm hizmetlerinin tüketicilerinin haklarını korumaya, yasal düzenlemelerin düzenlenmesine yardımcı olmaya, Azerbaycan'ın uluslararası turizm pazarındaki imajını artırmaya hizmet etmekteydi. Modern zamanlarda Azerbaycan'da turizmin gelişimi devlet tarafından karşılanmaktadır. Bu nedenle, bu alanda benimsenen programlar bunun açık bir göstergesidir (Köçerli, 2015: 106).

2002-2005 Turizm Geliştirme Devlet Programı, Azerbaycan Devlet Tesisleri (Şubat 2007), 2010-2014 Devlet Turizm Geliştirme Programı (27 Ağustos 2002), 2009-2018 Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki Tatil Köyleri Geliştirme Devlet Programı'nı (Şubat 2009) onaylayan "Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Gelişimi için Devlet Programı", bu alanın gelişimini hızlandırdı. Azerbaycan'da turizmin gelişmesi için seyahat acentelerinin ve tur operatörlerinin faaliyetleri önemlidir (Mammadov, 2013: 121-124).

Azerbaycan'ın turizm potansiyelini desteklemek için sürdürülebilir tanıtım çalışmaları yapılmaktadır. Ülkenin uluslararası sergilere aktif katılımı, dünyanın önde gelen televizyon kanallarında Azerbaycan'ın turizm potansiyelinin tanıtımı ve

saygın yayınevleri tarafından Azerbaycan hakkında rehber kitapların hazırlanması dünya çapında tanıtımına katkı sağlamaktadır. Azerbaycan, her yıl yaklaşık 20 uluslararası turizm fuarında, zengin tarihi mirasını ve modern gelişimini sergilemektedir. Ayrıca 2002 yılından bu yana, yıllık AITF - Azerbaycan Uluslararası Sergisi "Turim ve Seyahat" fuarı Bakü'de düzenleniyor (Rahimov, 2004: 188). AITF, bölgedeki ana turizm fuarı olarak tanınmakta ve her yıl yeni ülkeler ve işletmeler bu fuara katılmaktadır.

Son yıllarda ülkede turizmi geliştirmek için büyük projeler hayata geçirilmekte ve modern altyapı oluşturulmaktadır. Kararnameler imzalanmakta, devlet programları kabul edilmekte ve turizm endüstrisinin hızla gelişmesini sağlamak için önemli projeler hayata geçirilmektedir. E-vize verilmesi ve "ASAN vize" sisteminin kurulması ile ilgili prosedürleri basitleştirme emirleri (1 Haziran 2016), "Azerbaycan Cumhuriyeti'ne turist akışını hızlandırmak için ek tedbirler"in (20 Şubat 2017) turizmin gelişmesi üzerinde önemli bir etkisi olmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 20 Nisan 2018 tarihli "Kültür ve Turizmde Devlet Yönetimini Geliştirmeye Yönelik Bazı Önlemler Hakkında Emri" uyarınca Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı temelinde Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Turizm Ajansı kurulmuştur. Ajans, turizm endüstrisinin tüm üyelerini dahil etmek, daha uzun vadeli kalkınma için araştırma ve istatistikleri geliştirmek, ilgili alanda devlet programları ve kalkınma kavramları geliştirmek, önemli turizm pazarlarını tanımlamak için pazar araştırması yapmak ve ilgili ülke ve bölgelerden turistleri çekmek için faaliyet göstermektedir. Ajans kampanya faaliyetlerinin uygulanması, bölgeler ve bireysel şehirler için pazarlama ve iletişim planlarının geliştirilmesi ve uygulanması, turizm eğitiminin geliştirilmesi, turizmde yeniliklerin ve modern teknolojilerin kullanımını en üst düzeye çıkarmak, kamu-özel sektör ortaklıklarını genişletmek, altyapı projeleri için yeni kalkınma planları geliştirmek turist memnuniyetini artırmak, yeni turizm ürünlerinin geliştirilmesi gibi faktörleri amaçlamaktadır. Özellikle geçtiğimiz yıllarda turizmin gelişmesine devlet tarafından özellikle dikkat edilmiştir. Bu alandaki yapısal reformlar, daha fazla faaliyeti teşvik etmek için fırsatlar yaratmıştır. 20 Nisan 2018

tarihinde imzalanan bir kararname ile Kültür ve Turizm Bakanlığı kaldırılmıştır ve yerinde Kültür Bakanlığı ve ayrı bir Devlet Turizm Ajansı kurulmuştur. 20 Eylül 2018 tarihinde, "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Turizm Ajansı'nın faaliyetlerinin sağlanması üzerine" yeni bir emir imzalanmış ve kurumun tüzüğü ve yapısı onaylanmıştır (Azerbaycan Hükümeti, 2020).

Stratejik Yol Haritası üzerinde başkentin dünyanın önde gelen turizm merkezlerinden birine dönüştürülmesi için bir Ulusal Turizm Tanıtma Bürosu kurulmuştur. Büro, Bakü'nün uluslararası imajını oluşturmak, şehir markasının kullanımı için uzun vadeli bir eylem planı geliştirmek, marka kullanımı için kontrol önlemleri almak ve farklı düzeylerde marka ve pazarlama çabalarını koordine etmek ve turist memnuniyetini arttırmak için çalışmaktadır. Ulusal Turizm Tanıtma Bürosu'na verilen görevlerden biri de Bakü'ye daha fazla turist çekmek için bir çevrimiçi bilgi platformu oluşturmaktır. Büronun "azerbaijan.travel" ve "salambaku.travel" uygulamaları da bu amaca hizmet etmektedir (Azertag, 2020).

Günümüzde Azerbaycan dünya turizm haritasında değerli bir yer tutmaktadır. Turistler, yılın her mevsiminde ülkede tatil yapabilmektedir. Şahdağ Turizm Merkezi Tufandağ Kış-Yaz Turizm Kompleksi'nin lansmanı ile ülkedeki mevsimsel turizm ortadan kalkmaktadır. Azerbaycan'da Turizm Endüstrisinin Geliştirilmesi için Stratejik Yol Haritası'na göre, yerel ve bölgesel turistler için sağlık turizmi ihtiyaçlarının yeniden yapılandırılması, kış turizmi gelişiminin desteklenmesi, kültürel turizm güzergahlarının oluşturulması ve sürdürülebilir turizm potansiyelinin (kırsal turizm, ekoturizm vb.) arttırılması, iş turizminin geliştirilmesi konusunda uygun çalışmalar devam etmektedir (Azerbaycan Cümhuriyyeti Stratejik Yol Haritası, 2016).

Ayrıca, geçmişte Avrupa ve Asya'yı Kafkasya bölgesine bağlayan eski bir ticaret yolu ağı olan Büyük İpek Yolu'nun kültürel turizm rotası turistler için çekicidir. Ülkenin farklı kesimlerden gelen turistleri düşünerek çekiciliğini daha da artırmak için "Kafkasya'da Alexander Duma", "Azerbaycan'da Şarap yolu", "Azerbaycan'da Alman İzleri", "Azerbaycan'da Yahudi İzleri", gibi turist yolları oluşturulmuştur. İstatistiklere göre turizm Azerbaycan'da en hızlı büyüyen

sektörlerden biri haline gelmiştir (Alimuradova, 2015: 35-37). Böylece, son 5 yılda, turizm sektöründe faaliyet gösteren işyeri ve turizme gelen yabancı vatandaş sayısında istikrarlı bir artış olmuştur. Bakü, uluslararası alanda tanınan turizm destinasyonlarıyla iş ve eğlence amaçlı turistleri cezbetmek için turizm sektörünün gelişmesinde her zaman önemli güçtür.

Azerbaycan'ın Sağlık ve Termal Turizmi Destekleme Derneği, Global Sağlık Turizmi Kurulunun 2014 yılından bu yana örgütün üyesidir ve Azerbaycan'ı temsil etmektedir. Dünyanın neredeyse tüm ülkelerinde uluslararası turizm fuarlarında Azerbaycan temsil edilmektedir. Bu da ülke turizm potansiyelinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (İsmayilova N, 2018: 57-59).

Temel hedeflerden biri, 2025 yılına kadar Azerbaycan'ı mevcut fırsatları ve potansiyeli etkin bir şekilde kullanarak bölge ve diğer ülkelerdeki cazip turizm destinasyonlarından biri haline getirmektir. 2025 sonrası dönemin vizyonu Azerbaycan'ı dünyanın en çok tercih edilen turistik yerlerinden biri haline getirmek ve mevcut turizm kaynaklarının kullanımını en üst düzeye çıkarmaktır (Mükerremoğlu, 2019: 4).

Azerbaycan Cumhuriyeti BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü - UNESCO'ya üye olduğundan bu yana 28 yıl geçmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti 3 Haziran 1992'de UNESCO'ya katılmıştır. Azerbaycan'ın UNESCO ile ilişkilerinin genişlemesi, Haydar Aliyev'in iktidara dönmesinin ardından 1993 yılının ikinci yarısında başlamıştır. Mehriban Aliyeva, UNESCO'nun İyi Niyet Elçisi seçildiğinde, 2004 yılında UNESCO ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler daha hızlı gelişmeye başlamıştır. Çabaların bir sonucu olarak, Azerbaycan'ın somut ve somut olmayan kültürel mirasının örnekleri ilgili UNESCO listelerinde yer almaktadır. Dünya Kültür Mirası'na dahil olan Azerbaycan olanakları (Cabbarov, 2015: 26-30):

- İçeri Şeher Tarih ve Mimari Koruma Alanı
- Şirvanşahlar Sarayı
- Kız Kalesi
- Gobustan Devlet Tarih-Sanat Koruma Alanı

- Şeki Han Sarayı ve Şeki Tarihi Merkezi

Azerbaycan'da turizmin gelişme potansiyeli oldukça yüksektir. Bölgede hem doğa, hem de manzara açısından elverişli koşullar vardır. Azerbaycan'daki turizm hizmetlerinin kalitesinin çok da iyi olmaması nedeniyle turistler dinlenmeye değil, esas olarak Azerbaycan'la tanışmak için seyahat etmektedir. Turistlerin % 99'u Azerbaycan'ın tarihi, müzik, sanat, doğa, folklor ve gelenekleri ile daha fazla ilgilendiğini belirtmektedir (Hamzaoğlu, 2009: 12). Turistlerin ülkeyi sadece seyahat turları için seçmelerinin temel nedeni, ülkedeki hizmet kalitesinin dünya standartlarına uymamasının yanı sıra Hazar Denizi'nin ekolojik olarak temiz olmamasıdır. Hizmet sektöründe çalışanlar hala uluslararası standartları tam olarak karşılamamaktadır. Bunun nedeni, Sovyet döneminden sonra, bu alanda uzman yetiştirmek için ülkede hiçbir enstitü veya kursun kurulmamasıdır. Bu konudaki çalışmalar Azerbaycan'da yeni başlamıştır. Bölgelerdeki turizm hizmetlerinin geliştirilmesi kilit konulardan biridir. Azerbaycan'da kaynaklarının çeşitliliği, gelişme düzeyi ve beklentileri ile öne çıkan sekiz turizm bölgesi vardır (Alimuradova, 2015: 30):

- Bakü-Abşeron turizm bölgesi
- Guba-Haçmaz turizm bölgesi
- Dağlık Şirvan turizm bölgesi
- Şeki-Zagatala turizm bölgesi
- Gence-Gazah turizm bölgesi
- Nahçivan turizm bölgesi
- Lenkeran-Astara turizm bölgesi
- Karabağ turizm bölgesi

2.3. ŞEKİ ŞEHRİNİN AZERBAYCAN TURİZMİNDE YERİ

Azerbaycan zengin bir turizm potansiyeline sahiptir. Turizmin gelişmesi için hem doğal, hem de tarihi ve iklim koşulları için tüm imkanlar mevcuttur. Yüzyıllardır gezginlerin dikkatini çeken Azerbaycan'da turizm faaliyetlerinin

başlaması 80 yıl öncesine dayanmaktadır. Geçen yüzyıldan bu yana devlet turizm alanında her zaman yeni politikalarla her geçen yıl turizmi geliştirmektedir. Turizm için ayrılan maddi kaynaklar her yıl arttırılmış, vatandaşların eğlence ihtiyaçlarını karşılamak için Hazar Denizi'ndeki turist trenleri ve gemi yolculukları gibi yeni hizmetler oluşturulmuştur. Birçok ülke ile turizm anlaşması imzalanması sonucu, sadece yerel düzeyde değil, uluslararası düzeyde de turizm faaliyetleri sonucunda gelen turist sayısında artış olmuştur (Mammadova, 2015: 65-66).

Azerbaycan'ın birçok bölgesi turizm potansiyeli açısından çok önemlidir. Özellikle Cumhuriyet'in, kuzey, kuzeydoğu, Hazar kıyısı, Abşeron yarımadası, güney bölgesi, batı ve orta kesimleri turizm potansiyeli açısından en yüksek potansiyele sahiptir. Kuzeybatı Bölgesi Azerbaycan'daki turistik yerler arasında özellikle popülerdir. Şeki, Zagatala, Gabala, Gah ve diğer bölgeler turizm açısından ülkenin önde gelen turizm merkezlerindendir. Ağırlıklı olarak dağlık olan bu bölgeler, doğal koşulları, iklim koşulları ve turistik tesisleri ile turistlerin dikkatini çekmektedir. Azerbaycan'ın en eski şehirlerinden biri olan Şeki (eski adıyla Nuha), Azerbaycan'ın kuzeybatısında, Büyük Kafkasya'nın güneyinde ve deniz seviyesinden yaklaşık 632 m yükseklikte karla kaplı dağlarda yer almaktadır. Çoğunlukla dağlık olan Azerbaycan'ın bu antik bölgesi, sadece iç turizmde değil, aynı zamanda dış turizm için önemli bir destinasyondur. Dağlarda bulunan doğal güzellikler, temiz hava, tarihi anıtlar, tapınaklar, dinlenme alanları, zengin mutfağı, turistlerin bu bölgeyi seçmesinde büyük rol oynamaktadır. Şeki'nin toplam alanı 2430 kilometrekare, Şeki nüfusu 1 Ocak 2020 itibariyle 187900 kişidir. Araştırmaya göre, Şeki'nin turizm faaliyetleri on altıncı yüzyıla kadar uzanmaktadır. Genel olarak, Azerbaycan'ın kuzeybatı bölgesindeki destinasyonlar tarihi, antik çağları ve zengin kültürleri nedeniyle diğer bölgelerden farklıdır. İnsanların Şeki'ye gelmesinin başlıca sebebi ticaret olsa da inançlar, turizm, ipek yolu, tarihi turizm, rekreasyon, zengin mutfak, kültür turizmi, kentin güzellik ve dekoratif sanatlarla dolu olması kenti çekici kılan diğer önemli unsurlardır (İsmayilova, 2018: 15).

Şeki'nin Yukarı Karvansara Tarihi-Mimari Koruma Alanı ve Şeki Han Sarayı, dünyanın en önemli turistik yerlerinden biridir. Şeki Han Sarayı, onsekizinci

yüzyılın (1762) bir örneğidir ve güzelliği ve çeşitli dekoratif unsurlar, desenleri ile turistlerin dikkatini çekmektedir. Buna ek olarak, birçok tarihi anıt bölgede bulunmaktadır. Kuzeyde, Kiş köyü yakınında, uzun zaman güçlü ve erişilemez olarak kabul edilen "Gelirsin ve Görürsün" kalesinin kalıntıları bulunmaktadır. Aynı zamanda, tarihi Yukarı ve Aşağı Kervansaraylar bu bölgededir ve Yukarı Kervansaray'daki kubbe Ortadoğu'daki en büyük kubbe olması bakımından önemlidir. Ayrıca, milattan önce dini inançları gösteren bir takım tapınakların burada olduğu da unutulmamalıdır. Bu tapınakların kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır. Örneğin dördüncü yüzyıla ait Baş Kungut köyündeki Alban tapınağı, üçüncü ve dördüncü yüzyılların Daşbulağ köyündeki Alban tapınağı ve bunların en ünlüsü, Kiş köyündeki I-II yüzyıl Alban kilisesidir. Bu kilise Kafkasya'daki "shirima" olarak bilinen yanmış taşlardan yapılmış en eski kilise olarak kabul edilmektedir. Eski çağlardan beri halı dokuma, metal ve ahşap oymacılığı, ipek ve el sanatları halk sanatında yaygın olarak kullanılmıştır. Arkeolojik kazılarda ipekböceği bulguları, ipek dokumalarının eski zamanlarda yaygın olarak kullanıldığının da bir göstergesidir. Antik çağlardan beri, Şeki'de ipek üretilmektedir. Orta Çağ'dan beri ipek en değerli hammadde olarak kabul edilmektedir. Şeki'nin Büyük İpek Yolu'ndaki konumu onun için bir avantajdır, şehir kervan yollarının üstündedir. Ayrıca, bölgenin ulaşım altyapısı çok uygundur, bu da turistlerin her mevsimde şehri ziyaret etmesini sağlamaktadır (Köçerli, 2015: 120-121).

Şeki'nin en önemli avantajı yüksek turizm potansiyeline sahip olması ve turizmde uzmanlaşmış olmasıdır. Şeki'nin konumu, doğal kaynakları, işgücü kaynakları, turistik işletmelerinin kolaylığı, iklim, ekonomi, altyapı vb. turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin gelişimine büyük katkı sağlamaktadır. Azerbaycan'ın bu bölgede bulunan rekreasyon alanlarına örnek olarak Marhal Rekreasyon Merkezi gösterilebilir. Burası Şeki'nin üst kısmında ormanda yer almaktadır. Devletin bu alandaki desteğinin yanı sıra, iş adamlarının Şeki şehrinde turizmi geliştirmek için yaptığı yatırımlar, bölgede yeni otel ve tesislerin kurulması, gelişim için büyük fırsatlar yaratmaktadır. 2015 yılından bu yana Marhal Rekreasyon Alanı'nda yeniden yapılanma ve restorasyon çalışmaları devam etmektedir. Her yıl çok sayıda turist, özellikle yaz aylarından bu tesiste gelmektedir. Diğer rekreasyon alanları arasında

Şeki Olympic Hotel, Şeki Palace, Kervansara Hotel, Issam Hotel, Cennent Bahçesi, Motel Hizmeti ve daha fazla otellerin ve otel tipi tesisler hizmet vermektedir (Alimuradova, 2015: 50-59).

Şeki şehrinde bulunan Yukarı Kervansaray, yerli ve yabancı turistler için iyi imkanlara sahiptir. Çok sayıda odadan oluşan iki katlı "Şeki- Kervansaray " oteli, antik mimari tarzını korumuş ve turistler tarafından çekici oteller arasındadır. 2014-2018 dönemi turizm konaklama tesisleri hakkında bilgi Tablo 2'de yer almaktadır, tablodan da görüldüğü gibi, ilçede yeterli otel ve turistik olanaklar bulunmaktadır (Ismayilova, 2018: 15-19).

Tablo 2: Şeki'deki Konaklama Tesisleri

	2014	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Otel ve otel tipi işletme sayısı	16	17	16	14	16
Oda sayısı	306	320	320	242	262
Kapasite- alan	760	785	808	511	546
Yerleştirilen kişi sayısı	12.293	12.826	9.265	10.544	12.312
Geceleme sayısı/kişi-gece	14.612	15.293	10.883	11.822	15.942

Kaynakça: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi ,www.stat.gov.az (23.03.2020)

Tablo-2'de 2014-2018 yılları için Şeki'deki turizm konaklama tesisleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Tablodan görülebileceği gibi, bölgede yeterli otel ve otel tipi tesis bulunmaktadır ve ziyaretçilerin geceyi burada geçirmeleri için tüm koşullar mevcuttur. Şeki'deki otellere ve diğer konaklama tesislerine ek olarak, burada bazı kiralık daireler de vardır.

Şeki turizminin gelişimi Azerbaycan'da turizmin genel gelişiminde, yurtdışında ülkenin tanınmasında ve kültürel miras, kültür ve tarihin teşvik edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Tüm bunlara festivaller, uluslararası etkinlikler, sergiler vb örnek gösterilebilir. Bu etkinliklerden birisi ilçede "Nağara-2015" adıyla düzenlenen Uluslararası Davul Festivali'dir. Etkinliğe Türkiye, Azerbaycan, İran ve Özbekistan da dahil olmak üzere birçok ülkeden sanatçılar

katılmaktadır. Ayrıca, TÜRKSOY Daimi Bakanlar Konseyi'nin bir toplantısında Azerbaycan'ın Şeki bölgesi 2016 yılı için Türk dünyasının kültür başkenti ilan edilmesi önerisi, diğer Konsey üyesi ülkeler tarafından oybirliğiyle olumlu olarak değerlendirilmiş ve Şeki 2016'da "Türk Dünyasının Kültür Başkenti" ilan edilmiştir. Şeki sadece Azerbaycan'da değil tüm dünyada eşsiz mutfağıyla bilinmektedir. Şeki'nin zengin mutfak kültürü, bölgedeki otel ve restoranlarda turistlere servis edilmektedir. Piti yemekleri yapmak için kullanılan özel saksı kaplar ve özellikle ipekten yapılmış "*kelağay*"lar turistlerin satın alabilmesi için burada sergilenmektedir. Bu ürünlerin satışı, gelirin yanı sıra, dünya çapında Azerbaycan tarihinin ve kültürünün tanınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Şeki, Bulgaristan'ın Gabrovo şehriyle kardeş bir şehirdir. Fıkraları ve özel mizah anlayışları gibi bu şehirlerin birçok benzerlikleri vardır. Azerbaycan'ın bu bölgesi, mizah duygusu ve komik fıkraları ile diğer bölgelerden ve ilçelerden farklıdır. Bu yüzden yerliler arasında Şeki denildiğinde, akla ilk gelen şey bölgenin orijinal zarafeti, konuşması ve komik fıkralarıdır (Mammadov, 2017: 204).

Bölgedeki binicilik, dağ ve av turizminin ve diğer turizm türlerinin geliştirilmesi için yeni projeler geliştirilmektedir. Binicilik turizmi Azerbaycan'da ve en çok Şeki'de gelişmiştir. Bu nedenle, Şeki'nin Daşüz Köyü'nde Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Binicilik Turizm Merkezi bulunmaktadır. Burada Arap koşu atları, Alman "*trakenen*" cins atları vb. dâhil olmak üzere 45 at vardır. Bu bağlamda, çok sayıda insan Şeki'ye at binmek için diğer bölgelerden gelmektedir. Şeki, Aralık ve Mayıs aylarında yılda iki kez Azerbaycan'nın "Çövken" at oyunu (Avrupa polosunun en eski analoglarından biri olan) yarışmalarına ev sahipliği yapmaktadır ve ülkenin yaklaşık 16 bölgesinden ekipler biraraya gelmektedir. Bu bölgedeki turistler sadece bu oyunları izlemekle kalmıyor, aynı zamanda deneyimli bir eğitmen tarafından eğitildikden sonra oyunlara katılma şansı da elde edebilirler. Binicilik turizm merkezine gelenler birkaç gün boyunca Şeki Bölgesi'nin sahip olduğu, güzel antik tapınakları ve çekici arazinin yeşil doğası ve yüzyıllar boyunca değişmeyen tarihi yerleri ile tanışabilmektedir (İsmayilova, 2018: 21-22).

2.4. ŞEKİ'DE TURİZMİN GELİŞMESİNİ SAĞLAYAN FAKTÖRLER

Son yıllarda, petrol dışı sektör, hizmetler ve diğer altyapıların yanı sıra bölgesel kalkınmanın sağlanmasında önemli etkiye sahip turizmin hızla gelişmesi için çaba sarf edilmektedir. Genel olarak, turizm sektörü ülkenin çeşitlendirilmesi ve bölgelerin hızlı gelişimi için özel bir önem taşımaktadır. Turizmin hızlı gelişimi, ülkedeki petrol dışı sektör için öncelikli alanlardan biridir. Cumhuriyet'in neredeyse tüm bölgelerinde iç ve dış turizmin organizasyonu için tüm koşullar vardır. Tedbirler sadece başkentte değil, ülkenin birçok bölgesinde de uygulanmakta, yasalar ve kararnameler kabul edilmektedir. Bütün bunlar devletin turizme verdiği desteğin kanıtıdır. Şeki'de turizmi iyileştirmek ve daha fazla turist çekmek için bir takım önlemler alınmaktadır. Bu amaçla, turizm ile ilgili bir dizi kanun ve karar kabul edilmiştir. Şeki'de imar projeleri devam etmekte, tarihi korumak için tadilat ve onarımlar yapılmaktadır. "Şeki Han'ın Evi" kültürel miras anıtı, "Aşağı Kervansaray" turizm işletmesi yeniden inşa edilmiş, aynı zamanda "Şeki Sarayı", "Yaffle Inn" ve "Sheki Palace" otel veya otel tesisleri, "Şeki Parkı" Eğlence ve Rekreasyon Merkezi, Marhal Medikal ve Rekreasyon Kompleksi inşa edilmiş, bir dizi turizm işletmesi faaliyete geçirilmiş, büyük ölçekli yenileme ve onarım çalışmaları yapılmıştır. Şeki'de uluslararası düzeydeki İpek Yolu Festivali'nin yanı sıra tiyatrolar, tatlılar festivalı, davul festivalı, ulusun kültürel mirasını ve tarihini korumak, aynı zamanda turizmi teşvik etmekle bölgenin ilerletilmesinde ve uluslararası tanınırlığının artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Tarihi, kültürel ve miras anıtlarından dolayı kuzeybatı bölgesinin diğer bölgelerinden farklı olan Şeki, bir zamanlar Kafkasya Albaniyası'nın ana merkezi olarak kabul ediliyordu (Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, 2011: 56-58).

Şeki'deki çok sayıda tarihi eser, bulunduğu ve aynı zamanda bu tür anıtların dünya kültür mirasında özel bir yere sahip olduğu göz önüne alınarak, Azerbaycan'ın Bakanlar Kurulu'nun 24 Kasım 967 tarihli kararı ile Şeki'nin "Yukarı Baş" kısmı olarak adlandırılan bölge Tarihi ve Mimari Rezerv statüsü almıştır. Bu rezerv ve Şeki'nin eşsiz incisi ve dünyaca ünlü Şeki Han sarayı, taşınmaz tarihi ve kültürel anıtlar listesine dahil edilmiştir. Bu rezervin önemi, Şehitler Mezarlığı'nı ve II.

Dünya Savaşı sırasında ölen Şekili şehitlerin anısına inşa edilen anıtlardan gelmektedir. Şeki Bölgesi'ndeki önemli tarihi ve kültürel anıtlarla birlikte, savunma için inşa edilmiş ve günümüze kadar kalan anıtlar, bölgenin bir kez daha büyük stratejik öneme, unutulmaz ve antik tarihe ve derin inşaat deneyimine sahip olduğunun kanıtıdır. Bu anıtlardan biri Nuha kalesidir (*Şeki'nin eski adı*). Şeki'nin kuzeydoğu tarafında, denizden yükseklikte, turistik bir bölge yer almaktadır. Buradaki duvarların toplam uzunluğu 1.300 m'dir. Bölgenin coğrafi konumu ve koruma önemi göz önüne alındığında, kalenin yüksekliği güneyden 8 metre, rakım yaklaşık 4 metredir. Duvar kalınlığı 2.2 metredir, bu da ihtişamını ve dayanıklılığını daha da arttırmaktadır (İbrahimhalilov, 2008: 4). Kalenin tarihini korumak için Başkan İlham Aliyev "Şeki bölgesinin tarihi alanlarının korunması hakkında" bir kararname imzalamıştır. Kararnameye göre "Yukarı Baş " Devlet Mimari ve Tarihi Koruma alanınakı olan, binaların genel yapısı, mimari üslup ve değerlerin tahrip edilmesi, iletişim ve mühendislik hatlarının onarımı ve yenilenmesi, tarihi ve kültürel mirasın restoresi ve eski yolların yeniden inşası planlanmıştır. Başkan ayrıca Şeki'nin mevcut turizm potansiyelini en üst düzeye çıkarma kararı almıştır. Karara göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı için ayrılan fondan 2017 yılında Şeki şehrinde yeniden kurma ve yol inşaatı 2017 için yaklaşık bir milyon dolar para ayırmıştır. Azerbaycan bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişimi ile bağlantılı olarak, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev bir dizi kararname yayınlamıştır. Örneğin, 2015 yılında Marhal Rekreasyon Bölgesi rekonstrüksiyon ve restorasyondan geçmiştir aynı zamanda bölgenin yüksekliğindeki Han Yaylası'na yeni otoyollar döşenmiştir. Yenileme ve yeniden yapılanma sonucunda Marhal Rekreasyon Alanına gelen turistlerin sayısı yıldan yıla artmaktadır. Tesiste 7 katlı bir otel, iki alışveriş ve eğlence merkezi, restoran, spa merkezi, kafe ve daha fazlası bulunmaktadır (Mammadov, 2017: 203).

Cumhurbaşkanı İham Aliyev'in 12 Eylül 2011 tarihli kararı ile "Şeki bölgesinin sosyal ve ekonomik gelişimini daha da hızlandırmak için ek plan ve tedbirler üzerine" kentte bulunan eski camiler ve kamu binaları, kaleler, kervansaraylar, tapınaklar, Şeki Han Sarayı olarak bilinen dünyaca ünlü Şeki mimari anıtı ve Şekihanovların evi, binlerce benzersiz mimari ve kültürel miras yeniden

restore edilmiştir. Turizm Bakanlığı, Şeki'deki tarihi ve mimari incileri onarmak ve yeniden inşa etmek için büyük ölçekli bir eylem planı geliştirmiştir. Plan, Şeki'nin tarihi ve mimari anıtlarının korunmasını, eski ve tarihi sokaklarının korunmasını, anıtların restorasyonu ve korunmasını ve görünürlük üzerinde olumsuz etkisi olan yeni binalarda mevcut arızaların ortadan kaldırılmasını yansıtmaktadır. Aynı zamanda, Şeki'de kültürel anıtların korunması ve pasaportların geliştirilmesi, elektronik veri tabanları ve kayıtların kurulması planlanmaktadır. Anıtlar üzere tamir, rekonstrüksiyon çalışmalarından anlatınca ise, Şekideki "Yukarı Baş" adlı Tarih- Mimarlık Rezervinde mevcut olan, toplam uzunluğu yaklaşık 1300 metre oluşturan surların rekonstruksiyası ve restorasyon çalışmaları, Yeraltı, Dere ve Ağvanlar hamamlarının, Gödek minaresinin rekonstruksiyası, Gileyli denilen minarenin tamiri, Kiş köyünde yerleşen "Gelirsin-Görürsün" kalesinin yanı sıra Bideyiz kendinde mevcut olan tapınağın, Baş Kəldək köyündeki "Kafir" kalesinin restorasyonu, Şekihanovlar Evi'nin esaslı şekilde tamir ve rekonstruksiyası, Qurçana nehrinin üstünde çiğ tuğladan inşa edilmiş, XVIII-XIX yüzyıllara ait çift kemerli köprünün restorasyon ve tamiri de kaydedilen belgede yer almıştır. Eylem Planı ayrıca Şeki bölgesinin zengin mirasının tanıtımını dair tekliflerde bulunmuştur. Bu açıdan Şeki'nin tarihi, aynı zamanda kültür varlıklarını tebliğ ve teşvik etmek amacıyla konferans veya seminerler yapılması, geleneksel bayramlar, aynı zamanda turizm sezonunda Azerbaycan müziğine, kültürümüze, folkloruna vb. adanmış festivallerin düzenlenmesi da ayrıca bu planda yer almıştır. Şeki anıtları ile ilgili reklam çarklarının ve özellikle de bilimsel olarak ünlü filmlerin çekimi, farklı dillerde edebiyatın hazırlanması ve yabancı ülkelerde yayılması planlanmaktadır. Bunun yanı sıra, nadir mimarlık incisi olarak kabul edilen "Han Sarayı" nın 2012 yılında 250 illiyinin yüksek düzeyde kutlanması de bu belgede belirtilmiştir (Azerbaycan Hükumeti, 2011).

Yakın dönemde Şeki'de bulunan "Yukarı Baş" Devlet ve Tarihi- Mimarlık Alanı'da XVIII yüzyıl ve de XX yüzyılın ilk yıllarında inşa edilmiş bey evlerinin rekonstruksiyası, aynı zamanda bu evlerin mevcut olduğu sokakların ferş örtüsünün yenilenmesi düşünülmüştür. XIX yüzyıla ait "Ağvanlar hamamı" ülkede ülke önemli tarihi ve kültürel anıt olarak kabul edilmektedir (Almammadov, 2002: 109-113).

Toplam alanı yaklaşık 180 metrekaredir ve yaklaşık 15 yıldır, kullanılmayan anıtın restorasyon ve rekonstrüksiyon zeruriyyeti vardır. Bunun yanı sıra, "Yukarı Baş» Tarihi ve Mimari Rezervinde mevcut olan, toplam uzunluğu ise yaklaşık 1300 metre olan Narınqala surları için rekonstrüksiyon ve restorasyonun önemi gösterilmektedir. XVIII yüzyıla ait olan Narınqala duvarları bölgesinde dünya önemli sayılan tarihi ve kültür anıt "*Han Sarayı*", Halk Sanatı Müzesi, R.Əfəndiyev adına Tarihi ve Diyarşünaslıq Müzesi, ipek imalathanesi, Resim Galerisi ve diğer bina ve yapı nesneleri bulunmaktadır. Narınqala duvarları bulunan bölümünde drenaj sistemi mevcut olmadığı için zaman zaman meydana gelen yağmur surların aşınmasına, bazen de uçarak dağılmasına neden olmuştur. Geçen yıllarda yaşanan güçlü sağanak yağmur bu alana ciddi şekilde hasar getirmiştir. Sonuç itibariyle kale duvarlarının farklı bölümlerinde, özellikle de güneybatısında toplam uzunluğu 740 metre oluşturan duvarlar bazı yerlerde hemen hemen tamamen, diğer bazı yerlerde ise belli şekilde uçmuş ve berbat duruma kalmıştır. Bu anlamda Narınqala duvarları alanında sel sularından korunmak için drenaj sisteminin düzenlenmesi oldukça gerekli bir konudur. XVIII yüzyıla ait tarihi ve kültür abidesi olan Gilehli minaresinin de rekonstrüksiyon ve restorasyon zeruriyyeti vardır. Bu tedbirlerin gerçekleştirilmesi amacıyla ülkede devlet bütçesinden yaklaşık 2 milyon nakit ayrılması öngörülmüştür. Yerine getirilmiş tedbirler, Şeki turizminin daha hızlı gelişimine oldukça olumlu etki edecektir (İsmayilova, 2018: 21-68).

Şeki şehri sadece tarihiyle değil, aynı zamanda kendi kültürüyle de diğer yerlerden farklıdır. İlçede yılın çeşitli zamanlarında çok sayıda festivaller, etkinlik ve törenler düzenlenmektedir. Dünyanın farklı yerlerinden çok sayıda müzisyenler, sanatçılar vb. bu tören ve festivallerde yer almak için gelmektedir. Buraya gelen misafirler festivallerde yer etmekle birlikte aynı zamanda Şeki'de mevcut gezmeli-görmeli mekanları ziyaretede, bölge ve onun tarihi ile daha yakından tanışabilirler. Şeki'ye ait Şeki helvası, Şeki baklavası, pitisi vb. gibi tatlı ve yemeklerden yiyerek, Şeki mutfağının Azerbaycan mutfağında, aynı zamanda dünyada nasıl özel öneme sahip olmasına şahitlik yapabilirler. Şeki pitisini daha çok seven ve onu sevinerek tadan Almanlar ve Japonlar bölgenin bu teamının "sıradışı" yemek olduğunu söylemektedirler (Rasulova, 2016: 205-207).

2016 yılında “Türk dünyasında kültürel başkent olarak kabul edilen - Şeki 2016” kapsamında gerçekleştirilen etkinliğin açılış günü Şeki Yay Tiyatrosu adlı mekanın büyük salonunda TÜRKSOY merkezinin halk çalgı aletleri üzere düzenlenmiş gurubun katılımıyla konser programı yapılmıştır. Bazı ülkelerden, özellikle Moldova, Türkiye, Azerbaycan, Tataristan, Moğolistan, Kırgızistan, Kazakistan gibi ülkelerden buraya gelen sanatçı ve müzisyenlerin ortak projesi olarak düzenlenmiş bu konser çeşitli ülkelerin müziğini bir arada dinleme fırsatı tanıyordu. Festivalin ikinci günü ise tam olarak Türkiyeli heyetten oluşan müzisyen personelin gösterilerine ayrılmıştır. Şeki Han Sarayı'nda gerçekleştirilen konserde İstanbullu “Şimdi” adlı müzik topluluğu (sanatsal rehberin ismi - Şirin Pancaroğlu), İstanbul Belediyesi'nin Türk halk müziği ve ayrıca dans grubunun büyük çerçeveli konser programı ise Şeki Yay Tiyatrosu'nda yapılmıştır. Bu müzik programına çok sayıda yabancı ülkelerden gelen misafirler katılmıştır. Ayrıca, etkiinliğin konser programına Japoniyanın “Vas-Lig” ve ayrıca İran İslam Cumhuriyeti'ne ait “Tebriz” adlı müzisyen heyetinin gösterileri dahiledilmiştir (Rasulova, 2016: 205).

Şeki turizminin daha hızlı geliştirilmesi amacıyla verilen kararlar, emirler üzerine gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda bölgenin turizmi yıldan yıla daha fazla gelişmekte ve bu bölge dünyanın farklı yerlerinden turistlerin ilgisini çekmektedir. Günümüzde Şeki'de turistlerin kullanması için çok sayıda dinlenme ve eğlence merkezleri, otel, tesisler inşa edilmiştir. İlçede genel olarak yaklaşık 14 den fazla eğlence ve dinlenme merkezi bulunmaktadır. Otel ve özel evler karşılaştırıldığında özel evler daha ucuz fiyata turistlerin ve ayrıca gelen misafirlerin kullanımına sunulmuştur.

2.5. ŞEKİ TURİZMİNİN MEVCUT DURUMU

2.5.1. Şeki'de Turizmin Gelişimi

Son yıllarda Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerin biri olan turizm alanı hızla gelişmektedir. Devletin petrol dışı sektörlere, özellikle de turizm alanına daha fazla dikkat ayırması, turizm altyapısının güçlendirilmesi, bu alan için ayrılan yatırımlar, gerçekleştirilen onarım ve düzenleme çalışmaları turizmi daha da

geliştirmektedir. Genel olarak Azerbaycan Cumhuriyeti turizmin gelişmesi için büyük potansiyele sahiptir. Özellikle bölgelerde turizmin daha fazla geliştirilmesi ile girişimciliği artırarak turizm alanından daha fazla kar sağlamak mümkündür.

Ülkeye gelen turistlerin çoğu Azerbaycan'ın tarihi, müziği, sanatı, geleneğiyle yakından tanışmak için gelmektedir. Kendi tarihselliği, eskiden büyük ticaret merkezi olmasıyla Şeki şehri bu açıdan büyük bir avantaja sahiptir. Diğer bölgelerle karşılaştırıldığı zaman, belki de en eski ticaret ve sanat merkezi olan Şeki'de ayrıca doğanın kendi doğal güzelliyi- bölgenin dağlar koynunda, iklimi serin bir ortamda yerleşmesi de turistleri çekmede önemli bir rol oynamaktadır. Şeki'de önceki yıllara kıyasla, son yıllarda turizm faaliyeti ile uğraşan işletmelerin sayısı artmaktadır. Şekinin turizm potansiyelinin yüksek olması bu bölgede yeni turizm tesislerinin oluşturulmasını gerektirir. Son yıllarda bölgelerde turizm faaliyetlerinin gelişmesi, ülke içine gelen turistlerin sayısının artması sonucunda bu alandan elde edilen gelirler de artmıştır. Bunu aşağıdaki tabloda da görmek mümkündür. Tablo 4'de Şeki-Zaqatala ekonomik bölgesi üzere 2015-2018 yılları kapsayan göstergeler verilmiştir.

Tablo 3: Ekonomik Bölgelere Göre Otel ve Otel Tipi İşletmelerin Gelirleri (bin manat)

Ekonomik Bölgeler	2015	2016	2017	2018
Ülkeye göre toplam	183.055,1	240.112,7	-	-
Şeki-Zagatala ekonomik bölgesi	2.634,1	11.291,7	19.688,7	3.5450,9
Balaken	344,4	130,1	342,3	323,9
Zagatala	212,8	233,9	389,9	513,4
Gah	569,2	552,9	581,5	938,6
Şeki	1.068,9	715,8	1.043,5	1.289,4
Oğuz	56,0	70,7	174,9	157,3
Gabala	382,8	9.588,3	17.156,6	32.288,3

Kaynakça: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi,www.stat.gov.az (23.03.2020),

Tablo 3'te görüldüğü gibi, Şeki-Zagatala ekonomik bölgesinde yer alan ekonomik bölgelerdeki otel ve otel tipi işletmelerin 2014-2018 yılları için gelirleri

gösterilmiştir. Genel olarak, Şeki-Zagatala ekonomik bölgesinde yer alan bölgeleri karşılaştırırken, 2018 yılında Şeki'de yapılan yeniden yapılanma ve iyileştirme çalışmasının yanı sıra yeni otellerin inşası ve işletmeye alınmasıyla, bu bölge Gabala dışında diğer bölgelerden daha fazla gelir elde etmiştir. Şeki'deki çevre düzenlemesi, yeniden yapılanma çalışmaları ve yeni otellerin açılması, turist sayısındaki artışla birlikte bölgenin yerel nüfusu için yeni iş olanakları açılmıştır.

Genellikle Şeki'de turizm her yönde gelişmektedir. Buranın eskiliği, tarihiliyine, hatta sokak görünümüne göre tarihi turizm, dini turizm, binicilik turizmi, eğlence turizmi vb. gibi turizm türleri geliştirilmiştir. Kendi tarihselliği ile tanınan Şeki'de tarihi anıtların varlığı, şehrin görünümünde tarihin korunması onu Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden ayıran temel özelliklerden biridir. Şeki şehrinde turizmin çok yönlü gelişmesi sonucunda ayrıca yerel halk için de yeni işyeri imkanları oluşmuştur. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi'nden edinilen istatistiki göstergeler de bunu teyit etmektedir. Tablo 4'te Görüldüğü gibi, her yıl açılan yeni iş yerleri sayısı artmaktadır.

Tablo 4: Yeni İş Yerleri

	2014	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Yeni açılmış iş yerleri	2090	1569	2978	2985	2135
Daimi iş yerleri	2090	1167	2978	2985	2135

Kaynakça: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi ,www.stat.gov.az (23.03.2020)

Şeki'nin dünyada tanınan diğer önemli bir özelliği ise burada ipekçiliğin geçmişten günümüze gelişmesidir. Genellikle, Azerbaycan'da ipekçilik sanatı eski tarihe sahip olmakla 1500 yıllık bir geçmişi vardır. Şeki'de de ipekçiliyin tarihi eski zamanlara dayanmaktadır. Bunu arkeolojik kazılarda keşfedilen kanıt da göstermektedir. Ortaçağ'da Şeki sadece Azerbaycan'ın değil, aynı zamanda Orta Doğu'da en büyük ölçekli ipek üreticisi ve dokuma merkezlerinden biri olarak kabul edilmiştir. İpekçiliğin yüksek düzeyde gelişmesi Azerbaycan'ın bu eski ve tarihi şehrini mevcut olan büyük kervan yollarına birleştirmiş, yeni yeni karvansaraların inşa edilmesine, şehir hayatının daha da canlanmasına neden olmuş, ticaretin ve

sanatının gelişmesinde olumlu etkiye sahip olmuştur. Şekili sanatçıların ham ipekten ürettikleri temiz ve ince kumaşlar, süslü giyim, renkli ipekten hazırlanan baş örtüleri dış devletlere ihraç edilmiş, bölge kendi ipeği ile sadece ülkede deyil, tüm dünyada tanınmıştır. 1931 yılı tarihinde Şeki ilçesinde eski SSCB'nin en büyük ipek sanayi kurumlarından biri olan ipek tesisi kurulmuştur. Haydar Aliyev ikinci kez yeniden iktidara geldikten sonra ülkede diğer sektörlerde olduğu gibi, ipekçilik alanına olan ilişki de tamamen değişmiş, ipek endüstrisinin yeniden yapılması için gerekli bütün çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Bilalov ve Gülaliyev ,2015: 256).

2.5.2. Şeki Şehrinin Turizm Arz Olanakları

Turizmin gelişmesi bölgelerdeki bir diğer alan üzerinde de olumlu etki oluşturabilir. Örneğin, Azerbaycan'da turizm sektörünün gelişmesinin istihdamın artmasına ve aynı zamanda bölgelerde sosyo-ekonomik gelişime olumlu etkisi vardır. Öyle ki, bu sektörde gelişme sadece cumhuriyetin şehirlerinde değil, aynı zamanda köy turizmi, ekoturizm, plaj ve dini turizm gibi çeşitli turizm türlerinin gelişmesi ile ilçe ve köylerde de iş imkanlarının sağlanmasına yüksek derecede katgıda bulunur. Fakat bir nokta da özellikle belirtilmelidir ki, bir bölgenin turizm olanakları, elverişli doğal-coğrafi konumda yerleşmesi, zengin bir doğaya sahip olması o bölgenin bağlı olduğu ülkenin iç turizm potansiyelinin güçlü olmasına katgıda bulunur. Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde güçlü turizm potansiyeli ülkenin turizm imajını da olumlu etkilemektedir. Kuzey bölgesinde mevcut olan koşullar, örneğin, zengin doğa, iklim koşulları, dinlenme, qastronomik, tarihi turizm, plaj turizmi gibi turizm türlerinin mevcut olması, aynı zamanda güney bölgelerde verimli toprakların varlığı, termal turizmin yüksek düzeyde olması, bu bölgelerin tarihselliği vb. Azerbaycan'ın turizm potansiyelini daha da güçlendiriyor (Alimuradova, 2015: 28-35).

Azerbaycan'ın en güzel şehirlerinden biri olan Şeki şehri, belki de, nadir olarak kabul edilen mimarlık incilerini içeren esas yerlerden biridir. İnsanların 2 bin 700 yıl önce bu bölgede yaşamaya başlaması bölgenin eski bir tarihe sahip olmasının temel kanıtıdır. Şeki'nin esas turizm potansiyelini onun coğrafi konumu göstermektedir. Öyle ki, Büyük Kafkasya'nın güney bölümünde, Azerbaycan'ın

kuzey-batısında, dünyaca ünlü Büyük İpek Yolu'nun üzerinde yerleşmesi bu bölgeyi diğer bölgelerden ayıran başlıca özellik olarak kabul edilir. Mevcut yabancı dillerdeki bazı yazılı kaynaklarda bölgenin adı çekilmiştir. Hristiyanlığın nispeten yaygın olduğu zamanlarda Şeki'nin Kafkas Albaniyası'nda esas dini merkezlerden biri olması ile ilgili bilgiler mevcuttur. Arap-Hazar savaşları yaşanan dönemlerde (yani VII-XIX yüzyıllar) Şeki savaş meydanı olmuştur. Arap Hilafeti gibi güçlü bir hilafetin zayıfladığı zamanlarda ise bu bölgede kurulan knyazlıq dönemin ünlü ve güçlü devletlerinden biri olarak bilinen Şirvanşahlar devletine dahil edilmiştir. Şeki, aynı zamanda tüm Kafkasya'da önemli ipekçilik merkezi olarak biliniyordu. 1862 yılında eski adı ile Nuha şehrinde (Şeki) yaklaşık altmış iki bin iki yüz otuz dokuz pud ipek üretildiği kaydedilmiştir. 1861 yılında bölgede ilk ipek fabrikası inşa edilmiş ve işletmeye bırakılmıştır. Adı geçen fabrika, aynı zamanlarda belki de, dünyada en büyük fabrikalardan biri demek daha doğru olur. Artık 1862 yılında ise Şeki İngiltere'nin Londra kentinde yapılan uluslararası sergide kendisinin ünlü ipeği ile altın madalyayla ödüllendirilmiştir (Abadov,2014: 101-102).

Şeki eski zamanlardan beri özellikle de henüz ortaçağda ticaretin önemli bir bölgesi olmuştur. Bunu XVIII yüzyılda inşa edilmiş Aşağı Karvansaray ve Yukarı Karvansaray da kanıtlıyor. Burası hala eskilerden Şeki'ye ticaret amacıyla gelenlerin geceledikleri yer olmuştur. Şeki'de ayrıca özel çekiciliği olan bir çok kültür nesneleri vardır: Dekoratif ve Uygulamalı Sanat Müzesi, Resim Galerisi, Sabit Rehman adına Dram Tiyatrosu bu tür nesnelerdendir. Şeki'nin kendine özgü gelenekleri ve eski sanat bilgisi eski zamanlardan bu yana bölgenin yerli halkı tarafından korunmaktadır. "Kelağayı" adı ile bilinen ipek baş örtüleri eski zamanlardan beri hatta Orta Asya devletlerine de ihraç edilmiş ve bu devletlerin yerel sanatçıları tarafından ipek üzerinde çeşitli süs desenleri dikmek amacıyla kullanılmıştır. Şeki'de aynı zamanda "Tekelduz" olarak bilinen tikme sanatı yüksek derecede gelişmiştir. Tüm bu söylenenlerle birlikte, Şeki'de papaqçılıq, müzik aletlerinin hazırlanması ve Han Sarayı'nda olduğu gibi "Şebeke" sanatı korunmakta ve yapılmaktadır (Abadov, 2014,101-102).

Şeki'nin turizm potansiyeli oldukça büyüktür. Öyle ki, topraklarında bulunan kültürel turizm potansiyeli, tarihi, dini, qastronomik, spor, av turizmi Şeki'nin esas turizm potansiyelini temsil etmektedir. Şeki'nin kültürel turizminde tarihi güzergah olarak görülen, aynı zamanda tüm dünyada yaygın olan Büyük İpek yolu önemli yer tutmaktadır. Günümüzde Azerbaycan'da turistlere göre özel ve önemli sayılan tarihi-kültürel turistik anıt ve mimari başyapıtlarının restorasyonu ile ilgili çalışmalar yürütülmektedir (Haşimova ve Sadigov,2019: 150-154). Şeki'nin turizm potansielinde onun tarihi-kültürel anıtları özel yer tutmaktadır. Şeki Han Sarayı, Yukarı ve Aşağı Karvansaray, Alban Tapınağı gibi tarihi ve kültürel turizm nesneleriyle tanınan Şeki bölgesi temel olarak tarihiliyi ile turizm potansiyelinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla beraber, Şeki'nin doğası, iklimi de onun turizm potansiyeline olumlu etki göstermektedir. Öyle ki, dağlık bölgede yerleşmesi, zengin flora ve faunaya sahip olması bunu kanıtlayan önemli faktörlerdendir. Azerbaycan'da turizm potansiyeli bakımından av turizminin mevcut olması ve oldukça da geniş yayılması Şeki'de de kendini göstermektedir. Öyle ki, özel izin verilmesi üzerine Dağkeçisi ve diğer orman hayvanları Guba, İsmayıllı ve Şeki ilçesinin erazilerindeki avcılık alanlarında avlanabilir. Bu, Şeki'de aynı zamanda av turizm potansiyelinin de mevcutluğunu bir daha göstermektedir. Şeki'de ayrıca mevcut olan turistik otel ve işletmeler buraya çok turist çekmede, turizm potansiyelinin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynar. (Örneğin, F Garden Hotel Şeki, Şeki Park Hotel, Şeki Saray Hotel, Şeki Karvansaray Hotel, 5 yıldızlı Şeki Palace Otel, Şeki Issa Otel, Şeki Marhal Otel, Şeki FM Butik Otel vb. otelleri belirtebiliriz ki, her biri kendine özgü hizmeti, görünümü, mutfağı, eğlencesi ile gelen turistlerin hizmetindedir. (Abadov,2014: 193-229).

Beş yıldızlı otel olan Şeki Palace Otel 2010 yılından itibaren misafirlerin hizmetine verilmiştir. Otelde ayrıca spa hizmeti de bulunmaktadır. Otel müşterilerine ücretsiz otopark, ücretsiz internet hizmetleri sunmaktadır. Otelin binası mermer ve taşla inşa edilmiştir. Ayrıca otelde hem 50 kişilik restoran, hem de Teras restoranı mevcuttur. Bu restoran genellikle 400 kişilidir (Abadov,2014: 193-229).

Ayrıca, Şeki Marhal Oteli beş yıldızlı otel kompleksidir. Şekinin Kiş Köyü'nde bulunmaktadır. Otelin manzarası çok güzeldir. 2016 yılında açılmış bu otel otel odalarnının yanı sıra, misafirlerin hizmetine evler de sunmaktadır. Otel ayrıca hava limanlarına yakın mesafede bulunmaktadır, örneğin Kabala Hava Limanından 80 km, Bakü Uluslararası Hava Limanı'ndan 300 km, Şeki Demiryolu İstasyonundan ise 14 km mesafededir.

Şekide ayrıca misafirler için butik otel de faaliyet gösteriyor ki, bunlardan biri de Şeki FM butik otelidir. Şehir merkezine ve Haydar Aliyev parkına yakın mesafədə bulunmaktadır. Şeki'de faaliyet gösteren turistik tesisler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Şeki'de Faaliyet Gösteren Turizm Tesisleri

Turizm Tesisleri	Oda Sayı
1. Şeki Olimpik Spor Kompleksi	100
2. "Şeki-Saray" Otel	34
3. "Şeki" Otel"	10
4. "Sahil" otel	10
5. "Panorama" otel	7
6. "Şeki-Kervansaray" otel kompleksi	37
7. "Mekan" motel	4
8. "Marhal" dinlenme tesisi	11
9. "Narınqala" dinlenme tesisi	22
10. "Gelirsen-Görürsün" dinlenme tesisi	12
11. "Cennet bağı" dinlenme tesisi	5
12. "Ümid" dinlenme tesisi	3
13. "Şam bağı" dinlenme tesisi	5

Kaynakça: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi,www.stat.gov.az (23.03.2020)

Şeki'de misafirlere hizmet veren otellerde sadece Avrupa mutfağı değil, aynı zamanda ulusal mutfak, özellikle de Şekinin kendine özgü mutfağı sunulmaktadır. Şeki kendi lezzetli teamları, pitisi, helvası vb. ile dünyada kendi yerini bulmuştur ve bu tatlar buraya gelen misafirlerin özel ilgisini çekmektedir. Şeki kendi gezmeli-görmeli yerlerine göre dünyada tanınmaktadır. Öyle ki, ünlü "*Make time to see the world*" adlı seyahat blogunda dünyada az bilinen ama 2018 yılı boyunca seyahat gereken 18 turizm yönü arasında Şeki'nin de adı yer almıştır. Bu

listede dünyanın bir sıra meşhur yerleri ile birlikte, Şeki'nin İpek Yolu üzerinde bulunması, Han Sarayı, Şeki'nin büyüleyici doğasıyla da ilgili bilgi verilmiştir.

Şeki'de çeşitli amaçla farklı zamanlarda yapılan etkinlik ve festivaller de ayrıca hem Şeki'nin turizm potansiyeline, hem de genel olarak ülkenin turizm potansiyeline olumlu etki göstermektedir. Şeki'ye gelen turistler şehir sokaklarında gezerken en çok buradaki binaların tarihliyine, sokakların tarihiliyinə hayran kalıyor ve daha çok tarihi ve kültürel anıtlar, müzelerle ilgileniyorlar (Mahmudov ve Mahmudova, 2011: 25-30).

Fakat bir önemli nokta belirtilmelidir ki, bir ülkenin ya da bölgenin turistik mekanları ne kadar çok olursa olsun, normal araçlar ile bölgeye gitmek zorsa, bu bölge veya ülkenin turizm potansiyelinden faydalanmak zor olucaktır. Bir destinasyona mümkün olduğu kadar kısa sürede ve daha az maliyetle ulaşmak tabii ki, gidilen o destinasyona veya turistik çekiciliği çok olan bölgeye talebin artmasına getirip çıkarır. Bir başka deyişle, turistik çekicilikleri yüksek olan bir destinasyona ulaşma imkanları kolay ve az maliyetli olursa, tabii ki, bu bölgeye olan talep de yüksek olacaktır. Kara, su, demiryolu, havaalanı vb. araç bir destinasyon noktasına gitmekte önemli bir rol oynar. Bu açıdan, Şeki elverişli noktada bulunmaktadır. Çünkü Azerbaycan'da turizm altyapısını güçlendirmek, ülkenin iç turizm potansiyelinin dünyaya tanıtılması, hem de yabancı turistlerin dikkatini buraya çekmek amacıyla 2003 tarihinde Azerbaycan'ın Gençler, Spor ve Turizm Bakanlığı bölgeler üzere 7 adet turizm güzergahı belirlemiştir. Bu güzergahlardan dördü ana, üçü ise ek öngörülmektedir. Başlıca sayılan turizm güzergahları arasında Bakü- Balaken adlı turizm güzergahı adı var ki, Şeki iadı geçen turizm güzergahında bulunmaktadır. Öyle ki, Şeki'ye hem de, demiryolu aracılığıyla Balaken'e giderek, oradan da gitmek mümkündür (Mammadova, 2015: 65-69).

Şeki'de mevcut olan doğal ortam, doğa burada dinlenmek için uygun bir fırsattır. Öyle ki, birçok sayda parklar, dinlenme tesislerinin varlığının turizm potansiyeline etkisi vardır. Şeki'de hala eskiden atçılığın gelişmesinin buranın spor turizmine etkisi vardır. Şeki bu turizm türü üzre ana güzergah kabul edilmektedir. Daşüz köyü üzerinden başlayan bu turizm güzergahı Daşbulaq

kendinde bulunan Çorqat ormanında sona ermektedir. Burada bulunan atlar, Rusya'dan alınıyor, onlara eğitim geçirildikten sonra yarışlara bırakılıyor. Oluşturulan yeni turizm güzergahının uzunluğu ise yaklaşık 35 km'den oluşmaktadır (İbrahimhalilov, 2008: 4).

Şeki'de ayrıca ekoturizm de gelişmiştir. Bu turizm türünün gelişmesine neden bölgenin kendi doğası, doğal güzellikleri ve dağlık bölgede yerleşmesidir. Şeki'nin tarihi turizminin yanı sıra, kültürel ve inanç turizmi de onun turizm potansiyelinde önemli bir rol oynar. Tarihi-kültürel turizm müzeler, tarihi anıtlar vb. içerir ki, bunların içerisinde dünyaca ünlü Şeki Han Sarayı özellikle seçilmektedir. Bu tarihi-kültürel anıt Azerbaycan'ın hanlıqlar döneminin kalıntısıdır. Ayrıca, Şeki'de müzeler de mevcuttur, genellikle müzeler tarihi-kültürel turizmin geniş yayılmasında, ait olduğu bölgenin imajında önemli role sahiptir. Buraya gelen ziyaretçilerin geçmişe yolculuk yaptıkları, hediyeler aldıkları merkezlere dönüşen müzeler bulunduğu mekan için büyük önem taşımaktadır. Şeki'de olan müzelere Şekihanovların evi, Şeki Devlet Resim Galerileri vb. Şeki-Tarihi Diyarşünasılıq Müzesi tarihle ilgilenen herkes için ilginc bir nesne olabilir (İbrahimhalilov, 2008: 4).

Dini turizme gelince ise burada eskiden kalma Kiş köyünde yerleşen Alban tapanağı örnek gösterilmektedir. Bu anıt henüz iki bin yıl önce Hristiyanlık'ın yayılmasını resmen kanıtlayan birinci yüzyıla ait ünlü tarihi anıttır. Kireç taşından inşa edilmiş bu anıt iki gümbezli salon tipinde olan tapınaktır. Kiş köyünde Maflar adlı mahallede bulunmaktadır. Tapınak kalıntıları halen mevcuttur. Şeki'de arkeolojik araştırmalar yapılmış ve araştırma sırasında Alban dönemine ait bulgular bulunmuştur (Paşazade,2018).

2.6. ŞEKİ'DE TURİZMİN BÖLGENİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİNE ETKİSİ

Sosyal-ekonomik gelişme deyince, üretimin ve gelirlerinin daha da arttırılması, toplumun kurumsal, sosyal ve idari yapısında bir takım değişiklikler yapılması, kamuoyunun düşüncesinde köklü değişiklikler, geleneklerde bir ölçüde

değişiklikler yapılması vb. düşümülmektedir. Sosyal-ekonomik gelişme ifadesi, özel olarak aşağıdakıları içermektedir (İsmayılova, 2017: 1-17)

- Nüfusun elde ettiği gelirleri daha da artırmak, eğitim seviyesini yüksek dereceye yükseltmek ve sağlığı maksimum derecede iyileştirmek.
- Toplumda mevcut olan özgürlükle ilgili düşünceni, hem de ekonomik özgürlük derecesini yükseltmek.

Bölgelerin sosyo-ekonomik gelişimine ulaşmak için temel hedeflere göre gelirlerin artırılması, eğitim, sağlık vb. servislerde hizmet seviyesinin yükseltilmesi, yoksulluk düzeyinin en aza indirilmesi, iş fırsatlarının sağlanması, yaşam kalitesinin artırılmasını vb. içermektedir (Mahmudov ve Mahmudova, 2011: 25-30).

Bölgelerde sosyo-ekonomik gelişimi hızlandırmak amacıyla devlet çapında önemli tedbirler görülmektedir. Bu açıdan çeşitli yıllarda gelişmesi daha da hızlandırmak amacıyla devlet programları kabul edilmiştir. Örneğin, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 2004-11 Şubat tarihli, 24 numaralı verdiği fermanla onaylanmış "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde mevcut bölgelerin sosyo-ekonomik gelişimine ulaşmak için Devlet Programı (2004-2008)" başlıca hedefi petrol dışı sektörün devamlı geliştirilmesine ulaşmak, nüfus için yeni iş yerlerinin ve işletmelerin açılması, istihdam düzeyinin yüksek heddedek artırılması, kamu hizmetleri, hizmet ve sosyal altyapı alanında öngörülen güvencelerin geliştirilmesi, yaşam kalitesinin yükseltilmesinden belirtilmiştir. 2004 yılından itibaren başlanmış devlet tedbirlerinin sürdürülmesi için Başkanın 2009 yılı 14 Nisan tarihinde verdiği 80 numaralı Fermanla bölgelerin sosyo-ekonomik geliştirilmesi amacıyla 2009-2013 yılları kapsayan bir sonraki devlet programının uygulanmasına başlanılmıştır. Bu programın başarıyla uygulanması sonucunda belirtilen makroekonomik göstergelerde ciddi şekilde artış gözlemlenmiş, nüfusun yaşam kalitesi daha da artmıştır. 2014-2018 yılları üzere tasarlanmış Devlet Programının başarılı şekilde uygulanması sonucunda ise bölgelerde girişimcilik daha da genişlemiş, yeni iş yerlerinin açılmasında artış gerçekleşmiştir. Programa göre, Azerbaycan'ın 10 ayrı bölgesinde Sosyo-ekonomik gelişimi hızlandırmak amacıyla önemli tedbirlerin görülmesi planlanmaktadır. Bu bölgelerden biri de Şeki-Zaqatala'dır. 2014-2018 yılları üzere gerçekleştirilen Devlet Programında petrol dışı sektörün gelişmesi yönünde bölgelerde önümüzdeki yıllarda turizmin daha fazla geliştirilmesi esas tercih edilen alanlardan biri olarak kabul

edilmiştir (Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı, 2020). Program kapsamındaki turizm alanının öngörülen esas gelişme yolları başlıca olarak aşağıdaki gibidir (Azerbaycan Cumhuriyeti Stratejik Yol Haritası: 2016, 11-20):

- Bölgelerdeki turizm yapısının yüksek uluslararası düzeyde sağlanması amacıyla, amaçlı projelerin gerçekleştirilmesi.
- Turizmin gelişmesi amacıyla modern bilgi ve iletişim texnolojilerinin kullanılması, turizmin çeşitli türlerinin geliştirilmesi, ve ayrıca yeni turizm yollarının düzenlenmesi.
- Farklı kategorili yerel otel ve otel tipli işletmelerin kurulması,
- Turizm alanında çalışan personelin mesleki eğitim seviyesini yüksek dereceye kaldırmakla turizm hizmetleri kalitesini daha da artırmak.

Devlet programına dahil olan bölgelerden biri Şeki-Zaqatala bölgesinin bir bölgesi Şeki'de bu program çerçevesinde çalışmalar yapılmıştır ki, tabii ki, bu da Şeki turizmini daha çok öne çıkarmakla bölgenin sosyo-ekonomik gelişimine olumlu etki göstermiştir. Örneğin, Şeki'de Düşük Göynük-Baş Göynük-Baş Şabalıd adlı yeni karayolu inşa edilmesi ile ilgili ek önlemlere ilişkin Başkanın verdiği karar, Şeki şehrinde mimari-yapılanma çalışmalarının artırılmasına ilişkin ek tədbirlərn görülmesi hakkında Başkan tarafından verilen serencam vb. hem Şeki'nin sosyo-ekonomik gelişimine, hem de mensup olduğu bölgenin sosyo-ekonomik gelişimine olumlu etki göstermiştir (İsmayilova, 2017: 48-56). Şeki'de son yıllarda turizm alanında alınan önlemler istihdama, yeni iş yerlerinin açılmasına, turist talebinin istenen düzeyde karşılanmasına, yeni otel ve konaklama tesislerinin inşa edilmesine ortam yaratmıştır. Bu açıdan son 4 yıl içinde açılan iş yerlerinin sayısında artış Tablo 4'te görülmektedir.

Genellikle, bir bölgede turizmin sosyo-ekonomik gelişmeye önemli etkisi, örneğin biznesle uğraşan kişiler tarafından veya devlet düzeyinde gerçekleştirilen tedbirlerle turistik baza, işletme vb. yaratıldığı halde, on binlerce iş yerinin açılması, tarım mallarının nispeten daha kolay ve rahat şekilde satışı, bölgede yaşayan yerel halkın refah seviyesinin yükseltilmesi demektir. Ülkede yapılan ekonomik reformlar,

bölgelerin sosyo-ekonomik gelişimi için kabul edilmiş devlet programları vb. kendi olumlu sonucunu Şeki-Zaqatala bölgesinde de göstermiştir. Son yıllarda Şeki'de turizm sektörü, örneğin, "Marhal" dinlenme kompleksinde otel inşa edilmesi, Şeki mutfağını dünyaya daha iyi tanıtmak amacıyla düzenlenen etkinlikler, çeşitli festivaller ve törenler, Şeki'nin ünlü at yarışları bölgeye turist akımını artırmıştır ki, bu da bölgenin sosyo-ekonomik gelişimini etkilemektedir (İsmayilova, 2017: 1-10).

Bunların yanı sıra, Şeki dünyada, hem uluslararası festival ve törenlere layıkıyla ev sahipliği yapan bir bölge olarak da bilinmektedir. Burada farklı zamanlarda tiyatro, müzik ve tatlı festivalleri yapılmaktadır. Bu eski tarihe sahip bölgenin TÜRKSOY tarafından 2016 yılı için Türk kültürü başkenti ilan edilmesi ise bölgenin tarihine özel olarak not edilmiştir. (Şeki Resmi Web Sayfası, 2020).

Ayrıca, verilen kararların sonucunda sosyal yönde önemli altyapı projeleri gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Olimpiyat Spor Kompleksi, İlçe üzere Merkezi Hastane, Şeki Mahkemeleri, Engelliler için sağlık merkezi inşa edilmiş, 3500 kişilik şehir stadı yeniden kurulmuştur. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için devlet bütçesinden yaklaşık 5 milyon manat tutarında para ayrılmıştır (Ismayilova, 2018: 15-19). Şeki'nin hala eskiden mevcut olan sanat türleri şimdi de korunmaktadır. Şeki'de çok sayıda dulusçular, kuyumcular, helvacılar vb. vardır. Şeki ağızda eriyen helvası ile dünyada ünlüdür. Şeki'de şehir merkezinde çok sayıda aile dükkanlarında el ile hazırlanmakla satılan ünlü helva turistler tarafından özel ilgi görmektedir.

Şeki'de turistler sadece modern otel ve otellerde değil, ayrıca henüz XVIII yüzyılda Büyük İpek Yolu üzerinde, gecelemek amacıyla inşa edilmiş "Şeki-Karvansaray" oteli gibi güzel bir mekanda kalabilirler. Ayrıca, yenilenmiş Şeki Olimpiyat Kompleksi avlusunda bulunan otel de dikkat çekmektedir. Burada ayrıca kapalı havuz, bilardo, aquapark, çocuklar için oyun salonu misafirlerin hizmetine sunulmuştur. Bu otelde gösterilen hizmetlerin kalite ve standardı uygun şekilde beş yıldızlı standartlara uygun olmaktadır (Abadov, 2014: 96-111).

2.7. ŞEKİ TURİZMİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM AÇISINDAN DEĞELENDİRİLMESİ

Dünyanın en büyük ve en hızlı büyüyen sanayilerinden biri olan turizm sektörü başta insan olmak üzere hemen hemen tüm canlılar ve çevre üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etki yaratabilir. Turizmin giderek gelişmesi, özellikle çevre ile ilgilidir. Sürdürülebilir veya ekolojik turizm kavramları 1970'li yıllarda ortaya çıkmıştır. Devamlılık anlayışı turizme ait bölgesel veya yerel ortamın korunarak geliştirilmesiyle çekiciliyin devamlılığını sağlamak anlamına gelmektedir. Sürdürülebilir turizm deyince günümüzde turistlerin ve aynı zamanda yerel halkın ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte, diğer yandan gelecek nesil için turizm fırsatlarının artırılması öngörülmektedir. Sürdürülebilir turizm turizmin ana kaynağı olarak kabul edilen doğal, tarihi, kültürel, sosyal ve estetik değerlerin korunup geliştirilmekle onların cazibesinin sürekliliğini sağlamayı öngörüyor (İbrahim vd., 2015: 55-83).

Bazen sürdürülebilir turizm "çevre ve sosyal yönlü" turizm olarak da adlandırılmaktadır. Genel olarak, sürdürülebilir turizm hem uzun vadeli, hem de kısa vadeli istek ve ihtiyaçların karşılanmasının yanı sıra, yaşam standartları ve yaşam kalitesinin de hızlandırılmasını öngörüyor. Ayrıca, sürdürülebilir turizm turizm endüstrisinin rekabetliğinin ve varlığının sürdürülmesinin sağlanmasını, turizm endüstrisine büyümeye devam eden yüzlerce, binlerce turistin yarattığı talep memnuniyetinin ve davamlılığının sağlanmasıdır. Sürdürülebilir turizm sadece bir sezonda turizmden gelir kazanmak değil, her şeyden önce, turizm kaynaklarını turizm devamlılığına celb etmekle, altyapı ve sağlanan işgücü kaynaklarının gücünü kullanmaktır. Tabii ki, sosyal ve çevresel çıkarları dikkate alarak düzenlenen turizm faaliyetlerinden elde edilen gelir, turizmin daha da geliştirilmesi için de ilgi uyandırmaktadır (İsmayilova, 2018: 53).

Dünya Turizm Örgütü sürdürülebilir turizm için üç temel prensip belirlemiştir. Bunlar, çevresel ve biyolojik çeşitliliğin korunması, turizm bölgelerinin sosyo-kültürel değerlerinin bozulmaması ve yerel halkın turizm sektöründe

çalışmasının dikkate alınarak sosyal yaşam standartlarının yükseltilmesidir. Sürdürülebilir turizmin gerçekleştirilmesinde turizm-çevre-insan etkileşimi faaliyetinin yaşandığı doğal ve kültürel değerleri kapsayan tüm kaynakların korunarak gelecek nesillere aktarılması büyük önem taşımaktadır (Balesenli, 2018:13-14).

Sürdürülebilir turizmin temel formları deyince, ekolojik turizm veya ekoturizm, yeşil turizm, soft-yumuşak turizm, tarımsal turizm vb. gösterilebilir. Ekoturizm ve ya yeşil turizmin amacı doğası, doğal kaynakları korumak olan çevresel turizmdir. Ekoturizm faaliyetleri doğal ve kültürel değerlerin korunmasında eğitimsel gelişim ve farkındalık içermektedir. Sürdürülebilir veya ekoturizm, turizm kaynaklarına zarar getirmeden yaşanan gelişmelerdir. Ekoturizmin temel ilkeleri, rekreasyon doğa alanlarının biyolojik olarak bütünlüğünün korunması, ekoturizm bölgelerinde ekonomik dayanıklılık seviyesini artırmak, ekoturizm faaliyetinde yer alanların ekolojik açıdan kültürel bilgilerin artırılması olarak görülmektedir (Asgerov vd., 2011: 18- 190).

Genellikle son yıllarda küreselleşme sonucu insanların başka bölgelere veya ülkelere olan ilgisi gittikçe artmaktadır. Buna paralel olarak turizm sektöründe ilginç gelişmeler kendini göstermektedir. Turizm sektörü hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülke veya bölgelerin sahip oldukları turizm kaynaklarını etkin şekilde kullanılarak, bölgeler arasındaki tarazsızlığı gidermek ve bölgesel gelişmenin sağlanmasnda önemli role sahiptir. Azerbaycan'ın bölgelerinde turizm olanakları oldukça yüksektir. Bölgelere gelen turist sayısının artması, turistlerin daha yüksek kaliteye sahip turizm imkanlarından yararlanmak isteği, turizm hizmetlerinin artması bu alanda istikrarın, devamlılığın oluşturulmasını önemli kılar (Alimuradova, 2015: 35-36).

Bakü ile arasındaki mesafe 305 km olan Şeki Azerbaycan'ı kuzey-batı kesiminde, Büyük Kafkasya'nın güney bölgesinde bulunmaktadır. Dağlık alanlardan oluşmaktadır. Su rezervinin bolluğu, rütubetin normal düzeyde olması, aynı zamanda zengin ve yeşil orman örtüsü ile seçilen bu bölge deniz seviyesinden yaklaşık 700 m yüksekliktedir. Kendi büyüleyici doğası, eşsiz tarihi-mimari eserlerle bölge önemli

turizm merkezi olarak kabul edilebilir. Şeki'de olan tarixi- mimari anıtlar sürdürülebilir turizmin bir örneği gibi eskiden bu güne kadar kendi tarihiliyini koruyup saklamıştır. İlçe Şeki-Zaqatala ekonomik bölgesine dahil olan diğer bölgelerden daha eski olması, tarihi-kültürel anıtlarının zenginliği, coğrafyası, iklimiyle farklılaşmaktadır. Kültürel-tarihi yapıların korunması için bu yönde altyapı projeleri hayata geçirilmiş, devlet bütçesinden yatırım yapılması için ödenek ayrılmıştır (Şeki Resmi Web Sayfası, 2020). Şeki'de bulunan tarihi anıtların korunması, gelecek nesillere aktarılması turizmin devamlığına bir katkıdır.

Dünya anıtlar listesine dahil edilmiş Şeki Han Sarayı Şeki'nin incisi olarak kabul edilmektedir. Bu sarayın varlığı Şeki'nin tarihini gösteren, hatta hanlıklar döneminde oluşmuş ilk bölge olduğunu kanıtlayan nadir tarihi anıttır. Şeki'ye gelen turistlerin ilk dikkatini çeken yerlerden biri işte bu anıttır. Bu tarihi-kültürel anıt Azerbaycan'ın eski tarihinden haber vermekle, onun dünyada tanınmasında önemli role sahiptir. Ayrıca şehrin kuzeyinde yer alan bir zamanlar alınmaz kale olarak adlandırılan "Gelirsin-Görürsün" kalesinde (XV-XVIII yüzyıllar) kalıntılar halen kalmaktadır. Kiş'in yerli nüfusu tarafından ise buraya gah Kız, gah Kızlar Kalesi adı söylenmektedir. Geçmişten bu güne kadar ticareti ile tanınan ve ticaret yolları üzerinde bulunan ilçede gelen tüccarların yerleşmesi için çok sayıda kervensaraylar bulunmuştur. Bunlardan biri de XVIII yüzyılda yapılmış Yukarı ve Aşağı Kervansaraylardır. Bunların yanı sıra, Şeki'de diğer maddi ve kültürel yapılar ile birlikte savunma amacıyla inşa edilmiş kale ve yapıların da mevcut olması bu bölgenin büyük stratejik özelliğe, zengin mimarlık birikimine sahip olduğunu göstermektedir. Bu tür savunma tikililerinden biri de Nuha denilen kaledir. Kuzeydoğu tarafında bulunan bu kale deniz seviyesinden yüksek alanda yerleşmekle, sefalı bir bölgededir. Hatta ünlü Şeki Han Sarayı da bu bu kalenin içinde, kuzey-doğu bölümde bulunmaktadır. Kalenin dış duvarlarının uzunluğu 1300 metredir. Şeki'de ayrıca halk yerleşim evinden saray türünde olan evler formunda olan bir önemli tarihi-kültürel anıt var ki, bu, Şekihanovların evidir. İki katdan oluşan yerleşim evlerinin formunu barındıran bu kültürel anıt kendi dekoratif yapısıyla saraya benziyor. Evin her katı üç odadan ve koridordan oluşmaktadır. Gösterilen anıtlarla birlikte Şeki'de Han Camii, Gilehli Camii, Ömer Efendi Camii vb. gibi dini

anıtlar da bulunmaktadır. Şeki'de obulunan anıtlar yerel, dünya ve ülke önemli olmak üzere üç ana kateqoride ayılmaktadır (Bilalov ve Gülaliyev ,2015: 397-400). Aşağıdaki Tablo 7'de 2016 yılı sonuna Şeki-Zaqatala bölgesi devlet koruması altında olan ve taşınmaz sayılan tarihi-kültürel yapıların önemine göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 6: Devlet Koruması Altında Olan Taşınmaz Tarihi ve Kültürel Eserlerin Önemine Göre Dağılımı

Şehir ve İlçeler	**Dünya üzere önemli**		**Ülke üzere önemli**			**Yerel önemli**			
	Arkeolojik	**Mimari**	**Arkeolojik**	**Mimari**	**Bahçe- park ve hatıra anıtları**	**Arkeolojik**	**Mimari**	**Bahçe- park ve hatıra anıtları**	**Dekoratif, uygulamalı sanat eserleri**
Şeki-Zagatala Bölgesi	3	2	125	37	1	38	190	12	4
Balaken	-	-	6	2	-	1	16	1	-
Zagatala	-	-	17	7	-	5	77	2	-
Gah	1	1	13	5	-	4	42	2	-
Şeki	**1**	**1**	**21**	**13**	**1**	**10**	**33**	**4**	-
Oğuz	-	-	15	2	-	2	13	1	-
Gabala	1	-	53	8	-	16	9	2	4

Kaynakça: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi,www.stat.gov.az (26.03.2020).

Tablo 6'da görüldüğü gibi, en çok yerel ve ülke önemli anıtlar Şeki'de bulunmaktadır. Bu bakımdan kültürel-tarihi yapıların korunması yönünde ülke başkanının verdiği fermanlar, bu yapıların yeniden restorasyonu için alınan önlemler Şeki'de turizmin sürdürülebilir olarak gelişmesinde önemli rol almaktadır. Genel olarak, Şeki'de böyle anıtların çoğunluğu eskiden bu güne kadar onların korunması, hem de gelecek nesillere zararsız durumda iletilmesi için alınan önlemler Şeki turizminin sürdürülebilir turizmde önemli role sahip olduğunun açık örneğidir.

Ayrıca, yeni inşa edilen turizm tesisleri, turistlerin taleplerine, ihtiyaçlarına cevap verecek turizm hizmetlerinin sağlanması bu alanın gelişmesinde özel role sahiptir. Özel olarak onu da belirtmek gerekir ki, bir bölgenin turizminin gelişmesinde, onun dünyaya tanıtılmasında o bölgenin yerli nüfusunun rolü büyüktür. Eski zamanlardan beri kendi üstatlarından gördükleri sanat çalışmalarını günümüzde de devam ettirmek, bölgeye ait eski adet ve geleneklerin dünyaya tanıtılması için alınan önlemler, Şeki'de eskiden mevcut olan ipekçilik, seramik vb. sanat türleri turistlerin dikkatini çekmekle bu alanın davamlılığna olumlu etki göstermektedir. Şeki'de kültürle, tarihle ilgili önlemler, tiyatrolarda çok sayıda turistin yer alması da sadece Şeki kültürünü deyil, ayrıca ülke kültürünü dünyaya tanıtmaktadır (Asgerov, vd.2011: 101-105).

Turizmin devamlılığını sağlamak amacıyla, hem iç hem de dış turizmde ilk önce turistler için çekici ve ilginç yerler belirlenmelidir, aynı zamanda turizmin sahip olduğu doğal kaynakları korumak önemlidir. Genel olarak herhangi bir bölgenin turizm açısından geliştirilmesi ve turizmin sürekliliğinin sağlanması için bir takım faktörler dikkate alınmalıdır (Balesenli,2018: 60-61):

- Bölgenin kültürel değerleriyle (arkeolojik, folklor ve festivaller vb.) ilgili analizler yapılmalıdır.
- Bölgede mevcut olan turizm altyapısı değerlendirilmesi buraya bölgenin yerleştiği coğrafi koşullar, sahip olduğu turzm kaynakları, turizm için önemi vb.
- Bölgede mevcut olan işletmelerin (otel, motellərin vb.) durumu ve yeni işletmelerin kurulma imkanının ne kadar olması tanımlanmalıdır.
- Yerel halkın turizme olan tutumu araştırılmalıdır.
- Bölgede uluslararası turizm talebinin ne kadar olduğu belirlenmelidir
- Turizm sektörünün bölgede mevcut olan diğer sektorlarla ilişkisi vb. ayrıca dikkate alınmalıdır.

Tüm bunlar göz önüne alındığı takdirde, bölgenin turizm açısından gelişmesi daha da artar, hem de turizmin devamlılığı için fırsatlar doğar. Dünya Turizm Örgütü turizmin devamlılığı ile ilgili 2004 yılında 140 gösterici kaydetmiştir

ki, bunun 38 ekonomik gösterge, 50 sosyal, 52-i ise çevresel göstergelerdir (Balesenli,2018: 60-61). Bu açıdan Şekide turizm için gerekli olan çevresel alanın ve sosyo-ekonomik seviyenin artırılması yönünde alınan önlemler turizmin sürekliliğinde önemli role sahiptir. Fakat bir husus dikkate alınmalıdır ki, devamlılığın sağlanması minimum maliyetle yapılmalıdır.

Şeki'de turizmin sürdürülebilir gelişmesi için tüm ön koşullar mevcuttur. Bu ise, her şeyden önce, bölgedeki turizm kaynaklarının sahip olduğu doğal biçimini koruması, onların daha az yapay etkilere maruz kalması ile ilgilidir. Yeşilliklere bürünen Şeki kendi ekolojisi, coğrafyası, iklimi, kültürel-tarihi anıtları, sanatı ile Azerbaycan'ın turizm sektöründe gelişmiş turizm bölgesidir (Asgerov, vd.2011: 101-105).

Şeki'de mevcut turizm imkânları hem orada yaşayan yerel halk tarafından, hem de devlet tarafından korunmakla, gelecek nesillere aktarılmaktadır, bu ise Şekinin gelişmekte olan turizminin sürdürülebilir turizmin temelini oluşturduğunu kanıtlamaktadır. Turizmin tüm önemli türlerine sahip olan Azerbaycan'ın bu güzel bölgesi eskiden beri kendi tarihiliyini korumakla, şehir sokaklarında evlerin bilerek eski görünümü koruyarak Azerbaycan'da sürdürülebilir turizmin gelişmesinde önemli role sahiptir (Asgerov vd., 2011: 101-105).

2.8. ŞEKİ'DE ALTERNATİF TURİZM TÜRLERİ

Turizm fealiyyetindeki yoğunluğun yılın diğer aylarında da mevcut olması, yabancı para üzere gelirlerin ve ya turizmden elde edilen gelirlerin artması, turizm yatırımlarının daha verimli kullanılması ve bu gibi turizmin bir çok olumlu sonuçlarının yansıması alternatif turizmin daha da aktif olmasına, gelişmesine ortam hazırlar (Ulusan, 2009: 22). Alternatif turizmde aşağıdaki durumlara özel önem verilmektedir:

- Yeni, özel bir ürüne gösterilen ilgiden dolayı araştırma isteği.
- Küçük gruplarla, başka insanlarla bir arada olmak, sosyal deneyim elde etmek isteği.

- Dağ gezilerinde, spor faaliyetlerinde biotik (çevresel hayvanlarla, bitkilerle ilgili) bir deneyim elde etmek eğilimi.
- Açık havada yaşamak sevgisi.

Alternatif turizmde, büyük konaklama tesisleri yerine küçük ve orta ölçekli işletmelerin seçimi öngörülmektedir. Kitle turizmi grup halinde olduğundan daha ucuz ürün elde etmeye meyl etse de, alternatif turizmde yer alanlar daha fazla ödemeyi dikkate alan turistlerdir. Bu terim bazen farklı veya başka turizm, bilinçli veya amaçlı turizm, anti-turizm veya katılımcı turizm sözleriyle de ifade edilmektedir. Alternatif turizmde temel amaç doğal kaynakları korumakla çevreyi temiz tutmak ve bölge halkının turizm ile ilgili faaliyetlerini kontrol ederek bu yönde ekonomik fayda sağlamaktır. Bu anlayış özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır ve çekiciliğini yavaş - yavaş kaybetmeye başlayan kitle turizmine karşı yeni turizm modellerinin geliştirilmesi fikrini yaratmıştır. Alternatif turizm kavramının ortaya çıkma nedenleri şunlardır (Ulusan, 2009: 24- 25):

- Kaynakların azalması ve özelliklerinde değişiklik oluşması.
- Sürdürülebilir turizm kavramının ortaya çıkması.
- Turizmin yılın tüm aylarında mevcut olması.
- Tüketicilerin klasik kitle turizminden (deniz, güneş, kum) sıkılması.
- Tüketiciler için farklı zevklere, heyecanlara hitap eden tatil imkanlarının oluşturulması.
- İnsanların tatil ve turizm anlayışı ile ilgili gözlentilerinin değişimi.

Golf turizmi, dini turizm, termal turizm, qastronomik turizm, festival turizmi, dağ veya kış turizmi, doğa, macera turizmi vb. gibi alternatif turizm türleri yaygındır. Bunlardan örneğin, inanç veya dini turizm kutsal yerlerin yerli ve yabancı turistler tarafından ziyaret edilmesinin genel olarak turizm alanında değerlendirilmesi. Bu anlamda dini açıdan önem arz eden kiliseler, camiler, tapınaklar, sanat ve kültürel açıdan önem arz eden müzeler, tarihselliği, eskiliği

açıdan önemli kabul edilen tarihi anıtlar, saraylar vb. bu açıdan alternatif turizm hizmeti gibi turistlerin kullanımına sunuluyor. Görüldüğü gibi bu alternatif turizm türünde doğaya, doğallığa hiçbir zarar vermeden eskiden gelen değerlerin korunarak tanıdılaraq değerlendirilmesi bölge veya ülkenin tarhliyini göstermekte önemli role sahiptir (Balesenli, 2018:13-20).

Şeki'de alternatif turizm türü olan tarihi turizm üzere, dünya önemli, ülke önemli ve yerel önemli tarihi nesneler var. "Yukarı-Baş" Tarihi-Mimarlık Rezervi ve Şeki Han Sarayı dünya önemli sayılan turizm nesneleridir. XVIII yüzyıl (1762 yılı) örneği olan Şeki Han Sarayı hem güzelliği, hem çeşitli anlamlar taşıyan süslemeleri, ve süjetleriyle turistlerin her zaman dikkatini çekmektedir. Eskiden büyük Türk şairi Nazım Hikmet Şeki Han Sarayı ile ilgili güzel bir fikir belirterek, Azerbaycan'ın hiçbir tarihi yapısı olmasa bile, Şeki Han Sarayı'nın tüm dünyaya gösterilmesinin yeterli olduğunu vurgulamıştır (Mammadov, 2017: 203)

Bilindiği gibi, sarayın yapımında çivi kullanılmamıştır. Yerel şebeke üslubuna ait mozaik olarak işlenmişdir. Bundan başka birçok tarihi anıtlar günümüze kadar kalmaktadır. Kuzeyde Kiş köyü ile birlikte zamanında alınmaz olan "Gelirsin-Görürsün" kalesinin kalıntıları hala kalmaktadır. Ayrıca Yukarı ve Aşağı Karvansaraylar kendi tarihselliği ile, geçmişte Şeki'ye ticaret yapmak amacıyla gelen tüccarların konaklama yeri olmasıyla bilinir. Ayrıca bu da belirtilmelidir ki, Yukarı Karvansaray'ın kubbeyi Ortadoğu'da o zamanın en böyü kubbeyi olarak algılanmıştır. Şeki'de ayrıca mevcut olan Kale duvarları, Şekihanovların evi, Gavur Kalesi (VI yüzyıl), Kız Kalesi (IV-V yüzyıllar) anıtlar yerel öneme sahip nadir sanat örnekleridir (Bilalov ve Gülaliyev, 2015: 397-400).

M.Ö. Şeki'de dini inançların varlığını gösteren çok sayıda tapınaklar mevcuttur. Şu anda da bu tapınakların kalıntısı halen kalmaktadır. Bunlardan biri de, örneğin M.Ö. IV yüzyıl Baş Küngüt'deki Alban tapınağı, M.Ö. III-IV yüzyıllar arasına ait Daşbulaq'da olan Alban tapınağı ve diğerlerinden daha popüler olanı ise Kiş köyünde yerleşen III yüzyıllara ait Alban tapınağıdır. Bu tapınak Kafkasya'da en eski kilise olarak kabul edilmektedir ve halk arasında deyimle "şirime" diye bilinen yontulmuş büyük taşlardan inşa edilmiştir. Kilisenin avlusunda Kafkas Albaniyasının

tarihi ile ilgili bilgi vermek amacıyla maketler hazırlanmıştır. Ayrıca Zeyzid köyündeki tapınak (VI-VII yüzyıllar) da bu taştan inşa edilmiştir (Abadov,2014: 99-105).

Şeki'nin kültürü hala eski zamanlardan dünyada ün kazanmıştır. Öyle ki, hala eski zamanlardan halı, metal ve ağaç üzerinde oyma örnekleri, seramik, kuyumculuk, ipekçilik yaygındır. İpekçilikle ilgili arkeolojik kazılar yaparken tespit edilen bulgular Şeki'de ipekçiliyin eskiden beri yaygın olduğunu göstermektedir. Neredeyse ortaçağdan itibaren Şeki ipeği o dönem için en değerli hammadde olarak görülüyordu. Şeki'nin Büyük İpek yolu üzerinde bulunmasının bu şehri kervan yolları ile birleştirmiş ve burada karvansarayların yapılmasına, buraya çok sayıda yabancıların, özellikle tüccarların gelmesine büyük etkisi vardır (Mammadova, 2015: 69).

Şeki'de eğlence veya festival alternatif turizm türünün gelişmesinin bölgede hem turizmin genel gelişimine, hem de kültürel mirasın geniş tebliğine büyük etkisi vardır. Bu anlamda festivaller, uluslararası etkinliklerin adını çekmek olar. Bu etkinlikerden biri de bölgede gerçekleştirilen "Nağara-2015" Uluslararası düzeyde davul festivalıdır. Bu olayda bazı ülkelerden, özellikle İran, Türkiye ve s. gibi ülkelerin sanatçılar sahne almıştır. Ayrıca, "TÜRKSOY" Kültür Bakanları nezdinde Daimi Konseyi yerine getirdiği 33. toplantısının sonunda Azerbaycan'ın Şeki şehrinin 2016 yılı için Türk dünyasının kültür başkenti ilan edilmesi ile ilgili ileri sürdüğü teklif bu oturumda yer alan devletlerin oybirliğiyle olumlu görülmüştür (MCT, 2020).

Alternatif turizm türü olarak Şeki'de dinlenme turizmi örnek gösterilebilir. Bu anlamda, Şeki'de Şeki Olimpik Otel, Cennet Bağı, Şeki Saray, Karvansaray, İssam hotel, Motel service vb. gibi otellerin kapıları misafirlere hizmet vermek için her zaman açıktır. Otellerde belirtilen özel hizmetler, dikkatcil, samimi çalışanlar turistlerin buraya çekimine yardım eden önemli amillerdendir. Tabii ki, bunun için kadr hazırlığının maksimum yüksek düzeyde olması gerekmektedir. Şeki'de bulunan Yukarı Karvansaray adlı otel tatile gelen yerli, hem de yabancı turistler için çok güzel fırsatdır. İki katlı "Şeki-Karvansaray" otelinin görünümü burada dinlenen

misafirlere zevk ve rahatlık verir. Devlet desteği, ayrıca iş adamlarının Şeki bölgesinde turizmin daha iyi gelişmesi için yönelttikleri yatırımlar bölgede otel ve otel tipli yeni tesislerin yapılması yeni olanaklar sunmaktadır. Şekinin "Marhal" denilen dinlenme ve eğlence bölgesinde restorasyon ve onarım çalışmaları yapılmıştır. Bölgenin yüksekliğinde bulunan "Han Yaylası" na yeni yollar çekilmiştir (Mammadov, 2017: 205).

Şu anda bazı birlikler, örgütler sadece başkentte değil Şeki de dahil bölgelerde alternatif turizmi geliştirmekle bu alanda gençlerin potansiyelinin güçlendirilmesi yönünde bir takım projeler hazırlamaktadır. Bunlardan biri de AYAFE (Avrupa'nın Genç Azerbaycanlı Dostları) Birliği Şeki ve Gence'de "Alternatif turizm alanında genç insanların potansiyelinin daha da güçlendirilmesi" adlı projeler hazırlayarak hayata geçirmiştir. Projeye göre, gençlere alternatif turizm üzere ve turizm kılavuzluğu alanında eğitimler düzenlenmektedir. Projede amaç gençlerin kalan boş zamanlarını verimli şekilde geçirme, kendi bilgi ve becerilerini geliştirmek, aynı zamanda onların istihdamını artırmaktır. Buradakı alternatif turizm türleri, özellikle köy turizmi, spor turizmi, velogezinti, dağ yürüyüşleri, aqroturizm- vb. geleneksel turizm alanları, etnografya (geleneksel mutfak, işçilik vb.) ve saire gibi konuları kapsamaktadır (Ayafe, 2020).

Şeki'de düzenlenen festivaller, yarışmalar, aynı zamanda binicilik yarışı da alternatif turizm türü gibi özel role sahiptir. Esasen Rusya'dan getirilmiş cins atlar ehlileşdirilerek özel eğitimli kişiler tarafından yarışdırılmaktadır. Hem bu cins atlarla eğitim geçmek amacıyla, hem de bu yarışlara bakmak amacıyla gelen turistler bu alternatif turizm türünü kullanabilmektedir. Bazı turistler ise esasen Şeki'de tarihi, dini anıtlara bakmak, bölgenin geçmişi hakkında bilgi almak için buraya sefer yapmaktadır. Şeki'de alternatif turizm türü olan binicilik, dağ ve av turizminin geliştirilmesi için yeni projeler hazırlanmakta ve geliştirilmektedir (İbrahimhalilov, 2008: 4).

Şeki kendi alternatif turizm türleri ile birlikte Şeki'nin dağ köylerinde "aile turizmi" de gelişmektedir. Şeki'de sadece oteller değil, ayrıca özel evler de var ki, bu evlerin sahipleri gelen turistler için bu evleri, bir tür otel gibi kullanmakta ve turistlerin kullanımına sunmaktadırlar. Turistler sadece otellerde değil ayrıca, bu tür evlerde de konuk olup, Şeki kültürü, tarihi, hem de mutfağına tanık olabilirler (Asgerov, vd.2011: 102-104).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN KUZEYBATI BÖLGESİ'NİN (ŞEKİ BÖLGESİ) TURİZM ARZ OLANAKLARI VE YEREL HALKIN TURİZME BAKIŞI

Bu çalışmanın araştırma kısmında, çalışmanın araştırma modeli açıklanmaktadır. Araştırma modeli açıklandıktan sonra modelin test edilmesi amaçlanarak Şeki'de yaşayan yerel halka yönelik çalışmanın evreni ve örneklemi, veri toplama ve veri analizi yöntemlerine ilgin bilgiler verilmektedir.

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmada genel olarak Azerbaycan turizminin geçmiş yıllardan bugüne kadar olan durumu incelenmeye çalışılmıştır. Araştırma, özellikle son yıllarda turizmde daha çok ilgi çekmeye başlayan Azerbaycan'ın Kuzeybatı Bölgesi'nin turizm potansiyelini ortaya koymakla birlikte turizmin gelişim göstermesiyle beraber yerel halkın turistlere ve turizme karşı bakış aşısını ve turizmin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel etkileri ile yerel halkın bireysel özelliklerine göre farklılık olup olmadığını belirlemeyi amaçlamıştır.

3.2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Azerbaycan'ın Kuzeybatı Bölgesi ülkenin en çok turist çeken bölgelerinden biridir ve günümüzde turizmin gelişimi amacıyla bölgeye çok sayıda yatırımlar yapılmaktadır. Turizme yeni açılmış bölgelerde turizmi geliştirmek için turizm yatırımları tek başına yetersiz kalır. Bir bölgede turizmin olumlu yönden gelişebilmesi için yerel insanların turizme ve turistlere karşı tutumlarının ortaya çıkarılması turizmin sürdürülebilirliği acısından çok önemlidir. Turist kabul eden bölgedeki yerel halkın turizme bakışı ve turizmin etkilerini algılamalarının ve değerlendirmelerinin belirlenmesiyle ilgili çalışmalar hem o bölgede turizmin sürdürülebilirliği hem de başarılı planlama, pazarlama,kalkınma açısından önemli fayda sağlar. Bu alanda Literatürde özellikle Azerbaycan'da yapılan çalışmaların da yeterli sayıda olmadığı belirlenmiştir.

İiteratürde özellikle Azerbeycan örneği çok çalışılmadığı için bu alanda çalışmak isteyenlere önemli katkılar sağlayacak ve Azerbaycan'ın Kuzeybatı Bölgesi'ndeki turizm arz olanaklarıyla ilgili bilgi vermekle beraber yerel halkın turizme bakış açısını belirleyecektir.

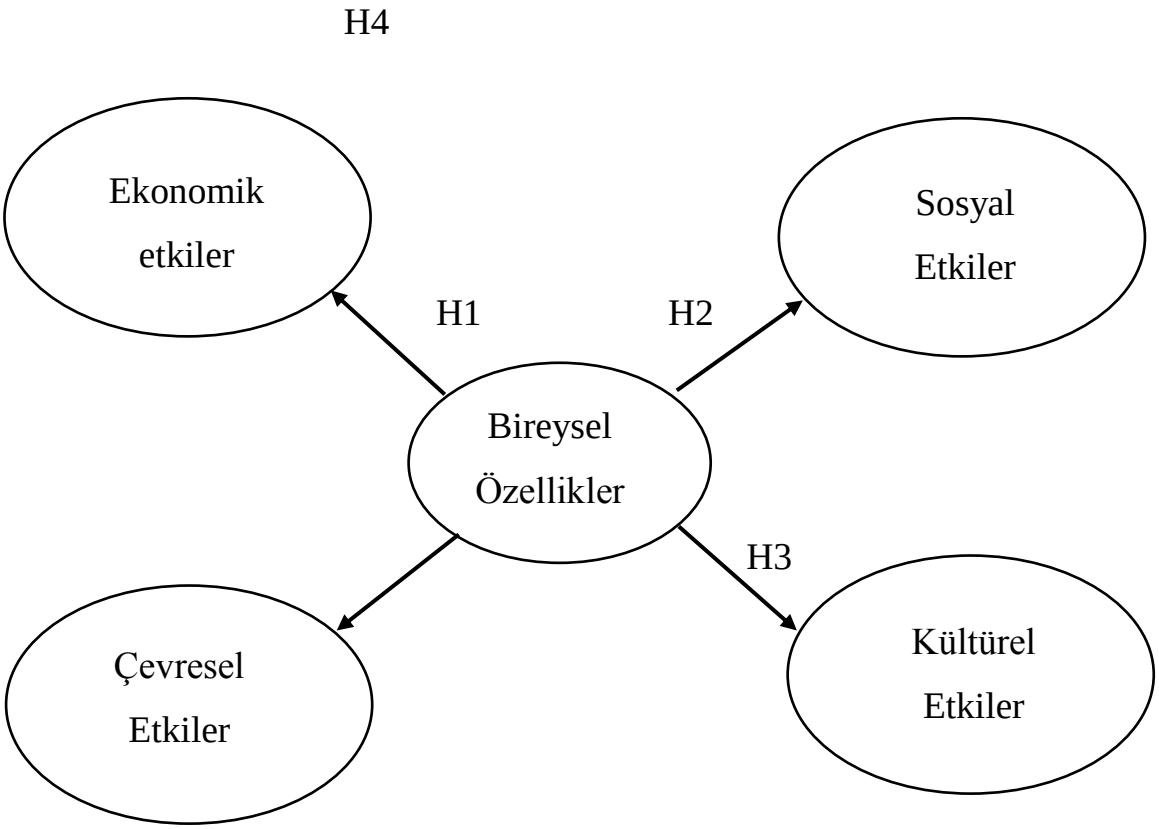
3.3. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Çalışma turizmin son dönemlerde daha da geliştiği Şeki şehriyle sınırlandırılmıştır. Ulaşım, zaman, maliyet açısından çalışma kapsamı kısıtlı tutulmuştur. Araştırma, Şeki yerel halkının 1 Nisan-1 Mayıs 2020 tarihlerindeki görüşleriyle sınırlandırılmıştır.

3.4. ARAŞTIRMANIN MODELİ VE HİPOTEZLERİ

Araştırmanın amacı doğrultusunda "Turizmin Etkileri" ile ilgili ölçek ifadelerinden faktör analizi yapılmış ve analiz sonucunda ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel etkiler olarak bilinen dört farklı boyut elde edilmştir. Şekil 3'te gösterilen araştırma modelinde ölçek ifadelerinden elde edilen ekonomik etkiler, sosyal etkiler, kültürel etkiler, çevresel etkilerinin algılanışı ile Şeki'de yaşayan

halkın bireysel özelliklerine (*cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, meslek, ikamet edilen yer, ikamet yılı*) göre farklılık gösterip göstermediğinin ortaya çıkarılması için oluşturulan yapı görülmektedir.

Şekil 3: Araştırma Modeli

H1: Turizmin ekonomik etkileri ile yerel halkın bireysel özellikleri arasında farklılık vardır.

H2: Turizmin sosyal etkileri ile yerel halkın bireysel özellikleri arasında

farklılık vardır.

H3: Turizmin kültürel etkileri ile yerel halkın bireysel özellikleri arasında farklılık vardır.

H4: Turizmin çevresel etkileri ile yerel halkın bireysel özellikleri arasında farklılık vardır.

3.5. ARAŞTIRMANIN EVREN VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın evrenin Şeki seçilmesinde şehrin son dönemlerde turistlerin daha çok ilgisinin çekmesi ve turizm hareketinin oldukca yoğun olarak yapılmasının rolu büyüktür. Şehrin yerleşdiyi bölge, iklimi, doğası, tarihi ve kültürel olanakları nedeniyle her yıl binlerce turist Şeki'ni ziyaret etmektedir. 01.01.2020 Şeki Şehir Valiliğinin'nin verdiği bilgilere göre Şeki şehrinin nüfus sayısı 187.900 kişiden oluşmaktadır (Şeki Resmi Web Sayfası, 2020). Anketin yapıldığı dönem Covid-19 salgını dönemine denk geldiğinden dolayı, anketlerin yüz-yüze yapılmasında sıkıntı yaşanacağı ön görülerek, anketler çevrimiçi olarak yapılmıştır. Araştırmada zaman, maliyet, ulaşım kısıtlılığından dolayı örnekleme alınmıştır. Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle seçilen katılımcılara anket uygulanmıştır ve anket sayısı evreni temsil edebilmek için yeterli olarak hesaplanmıştır. 187.900 kişiden %95 güven aralığı, %5 hata payı ile 384 kişiye anket uygulanması gerektiği hesaplanmış ve 427 anket tamamlanarak değerlendirmeye alınmıştır. Fakat eksik ve tüm soruların aynı katılım düzeyi ile yanıtlandığı anketler çıkarıldıktan sonra, toplam 416 anket analizlere tabii tutulmuştur.

3.6. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Şeki şehrinde yerel halkın turizme bakışını ölçmeyi amaçlayan bu çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Bu yöntem daha ekonomik olması ve birçok farklı insana ulaşılabilirliği açısından seçilmiştir. Literatür taraması sonucunda, yerel halkın özellikleri ile turizmin ekonomik yarar, sosyal, ekonomik, kültürel gelişim ve çevreye zarar faktörleri arasında farklılıkların belirlenmesi amacı

ile Yoon, Gürsoy ve Chen (2001) tarafından geliştirilen ‘‘Algılanan Turizm Etkileri’’ ölçeği kullanılmıştır.

Ankette bulunan soruların cevaplandırılması için demografik özellikle ilgili olan sorularda farklı seçenekler sunulmuştur, diğer seçeneklere bulunan sorulardaysa 5’li Likert Ölçeği kullanılmıştır. Likert ölçeğinin kullanmasında amaç, sayısal olmayan verilerin sınıflandırılabilmesini ve değerlendirilebilmesini sağlamak olup, yerel halkının turizme bakış açılarını ölçmek amaçlı ‘‘Kesinlikle Katılmıyorum’’, ‘‘Katılmıyorum’’,‘‘Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum’’, ‘‘Katılıyorum’’, ‘‘Kesinlikle Katılıyorum’’şeklinde düzenlenmiştir.

3.7. BULGULAR VE ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ

Araştırmanın bu bölümünde, Azerbaycan’ın Kuzeybatı bölgesinde bulunan Şeki şehrinin turizm potansiyelini ortaya koymakla birlikte turizmin gelişim göstermesiyle beraber yerel halkın turistlere ve turizme karşı bakış açısının belirlenmesi ve yerel halkın bireysel özelikleri ile turizmin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel faktörleri arasındaki farklılıkların belirlenmesine ilişkin Şeki yerel halkı üzerinde yapılan anket çalışmasından ulaşılan verilerin analizi sonuçlarında ulaşılan bulgulara yer verilmektedir.

3.7.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Yönelik Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde Şeki bölgesinde yaşayan yerel halkın demografik özelliklerine ilişkin bulgulara yer verilmektedir. Buna göre, araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerine ilişin bulgular Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Yönelik Bulgular

Cinsiyet	Frekans	%
Kadın	198	47,6
Erkek	218	25,4
Yaş		
24 yaş ve altı	133	32

25-38 yaş arası	137	32,9
39 yaş ve üzeri	146	35,1
Eğitim Seviyesi		
İlkokul	2	0,5
Orta Okul	136	32,7
Lise	43	10,3
Üniversite	177	42,5
Lisansüstü	58	13,9
İkametgah Yeri		
Şeki Merkez	287	69
Şeki Köyleri	129	31
Meslek		
Özel Sektör	89	21,4
Çiftçi	58	13,9
Memur	52	12,5
Öğrenci	90	21,6
Esnaf	52	12,5
Emekli	18	4,3
İşsiz	57	13,7
İkametgah Yılı		
17 yıl ve altı	134	32,2
18-29 yıl arası	130	31,3
30 yıl ve üzeri	152	36,5
Toplam	**416**	**100**

Yukarıda gösterilen, katılımcıların demografik özelliklerine yönelik tabloya göre katılımcıların %47,6'ı erkek, %52,4'ü kadınlardan oluşmaktadır.Araştırma katılımcılarının %32'si 24 yaş ve altı, %32,9'u 25-38 yaş arası, %35,1'i ise 39 yaş ve üzeri yaş grubuna aidolan kişilerdir. Katılımcıların %0,5'i ilkokul, %32,7'si ortaokul, %10,3'ü lise, %42,5'i üniversite, %13,9'u ise lisansüstü eğitimden mezundur. Araştırma katılımcılarının %69'u Şeki şehrinin merkezinde %31'i ise Şeki şehrinin köylerinde ikamet etmektedir. Tabloya göre katılımcıların %21,4'ü özel sektör çalışanı, %13,9'u çiftçi, %12,5'i memur, %21,6'ı öğrenci, %12,5'i esnaf, %4,3'ü emekli, %13,7'si işsiz olmak üzere farklı mesleki gruplara ait kişilerden oluşmaktadır. Aynı tabloya gore katılımcıların %32,2'si 17 yıl ve altı, %31,3'ü 18-29 yıl arası, %36,5'i ise 30 yıl ve üzeri zamandır Şeki şehrinde ikamet etmektedir. Ayrıca ankete katılanlarının çöğunluğunun 30 yıl ve üzere olmak üzere burada ikamet ettiği görülmektedir.

3.7.2. Güvenilirlik

Her ölçüm için güvenirlik gereklidir çünkü güvenirlik, anketteki soruların tutarlılığının ve kullanılan ölçeğin sorunu ne ölçüde yansıttığını ifade etmektedir (Kalaycı, 2009: 403). Drost'a (2011) göre, araştırma araçlarından gelen verilerin güvenilirliği iki hatadan etkilenmektedir; yani rastgele hata ve sistematik hata. Rastgele hata, bazı gözlemleri rastgele etkileyen ancak diğerlerini etkilemeyen bir dizi bilinmeyen ve kontrol edilemeyen dış etkenle ilişkilidir. Örneğin, daha iyi ruh hallerine sahip olabilecek katılımcılar, kötü ruh hali olan katılımcılara kıyasla benlik saygısı, mutluluk ve memnuniyet gibi yapılara olumlu yanıt verebilir. Rastgele hata, ölçümde gürültü olarak görülür, bu nedenle genellikle ihmal edilir. Sistematik hata, örneklemin tamamında bir yapının tüm gözlemlerini sistematik olarak etkileyen faktörler tarafından ortaya çıkan bir hatadır. Sistematik hata, ölçümde bir sapma olarak kabul edilir ve numuneden daha iyi sonuçlar elde etmek için düzeltilmelidir. Güvenilirliği tahmin etmenin en iyi yolu, güvenilirlik katsayısını hesaplayarak testler, maddeler ve değerlendiriciler arasındaki ilişkileri ölçmektir.

Güvenilirlik testlerinin yapılmasının dayanağı, ölçüm ölçeklerinin idaresinde her zaman bir dereceye kadar rastgele hata olacağıdır. Rastgele hata örneği, yanıtlayanın veya değerlendiricinin dikkatinin dağılması nedeniyle ölçümdeki bir hatadır. Güvenilirlik, "bir puanın rastgele hatasız olma derecesini, puanlarda gözlemlenen varyasyonun oranı olarak tanımlanır" (McDowell ve Newell 1996: 37). Güvenilirliği ölçmekle ilgili bir çok analiz türü bulunsa da bunlardan en çok ve yaygın olarak kullanılanı Alfa katsayısıdır (Özdamar, 2004: 622). Cronbach Alpha değerleri; 0,00<Alpha Katsayısı<0.40 güvenilir değil, 0,40<Alpha Katsayısı<0,60 düşük ölçüde güvenilir, 0,60< Alpha Katsayısı<0,80 olukca güvenilir, 0,80< Alpha Katsayısı<1,00 yüksek ölçüde güvenilirdir (Yıldız ve Uzunsakal, 2018: 19). Genel olarak ölçeğin güvenilirlik analizi sonucunda ulaşılan değerler, 0 ile 1 aralığında değişmektedir, değerlerin 1'e ne kadar yakın olduğu ölçeğin güvenirliliğinin de artdığı anlamına gelmektedir. Araştırmanın güvenilirlik analizinin sonucu olarak Alfa katsayıları Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8: Ölçümün Güvenilirlik Katsayılar

Ana Faktörler	Soru Sayısı	Cronbach's Alpha
Ekonomik Etkiler	6	**0,430**
Kültürel Etkiler	4	**0,657**
Sosyal Etkiler	6	**0,832**
Çevresel Etkiler	6	**0,767**
Toplam	**22**	**0,710**

Cronbach's Alpha > 0,6

İlgili tabloya göre (Tablo 8) Şeki şehrinde turizmin ekonomik etkileri ile ilgili sorularda Cronbach's Alpha katsayısı 0,430, turizmin kültürel etkileriyle ilgili sorularda Cronbach's Alpha katsayısı 0,657, turizmin sosyal etkilerine ilişkin sorularda Cronbach's Alpha katsayısı 0,832 ve turizmin çevresel etkilerine ilişkin sorulardaysa Cronbach's Alpha katsayısı 0,767'dir. Ayrıca olarak tüm ölçek için uygulanan güvünirlilik analizi sonucunda Cronbach"s Alpha değeri 0,710 olarak belirlenmiştir.Belirlenen sonuçla ölçeğin oldukca güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

3.7.3. Faktör Analizi

Tablo 9: Ekonomik Etkiler Değişkeninin Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler		Faktör Yükleri
EE.1	Turizm, bölgemiz için daha fazla istihdam yaratır.	0,665
EE. 2	Turizm, bölgemize daha fazla yatırım çeker.	0,723
EE. 4	Yaşam standardımız turizm sebebiyle önemli ölçüde artar.	0,740
EE. 6	Turizm, yerel halk ve küçük işletmeler için ekonomik fayda sağlar.	0,650
EE.26	İşletmelerin hizmet kalitelerini artırmak amacıyla yaptıkları faaliyetleri destekliyorum. (otel, seeyahat acentası, restoran, eğlence, hediyelik eşya merkezi vb.)	0,594
EE.28	Turizm faaliyetlerinin oluşturduğu maliyetler, sağladığı faydalardan fazladır.	-0,427
Açıklanan Toplam Varyans Kümülativ %		41,175

KMO	0,745
Barlett Testi	p= 0,000

İlk faktör analizi, Şeki şehrinde ikamet eden yerel halkın turizmin ekonomik etkilerini algılama şekliyle ilgilidir (Tablo 9). Bu faktörle ilgili tüm maddeler turizmin yerel halk üzerindeki ekonomik etkilerini içermektedir. Faktör analizi yapılırken faktör yükleri % 50'nin altında olan 4 ifade (3,5,7. ve 8. Maddeler) çıkarılmıştır. Ekonomik etkiler faktörünün açıklanan varyansının %41,175 olduğu belirlenmiştir. Turizmin ekonomik etkilerine ilişkin Kaiser-Meyer-Olkin değerinin 0,745 olduğu görülmektedir. KMO değerinden örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu, Bartlett's testi sonuçlarından da (p<,05) (p=0,000) verilerin faktör analizine uygun olduğu görülmektedir.

Tablo 10: Kültürel Etkiler Değişkeninin Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler		**Faktör Yükleri**
KE. 15	Turizm yerel halk tarafından yapılan çeşitli kültürel aktiviteleri destekler.	0,719
KE. 16	Turizm, turistler ve yerel halk arasındaki kültür alışverişini arttırır.	0,773
KE. 17	Farklı kültürleri ve toplumları anlamak için farklı bölgelerden gelen turistlerle tanışmak önemli bir tecrübedir.	0,754
KE. 18	Turizm, kültürel kimliğimizde olumlu etkiler meydana getirir.	0,579
Açıklanan Toplam Varyans Kümülativ %		50,478
KMO		0,701
Barlett Testi		p= 0,000

Yerel halkın turizmin kültürel etkilerine ilişkin algılarını belirlemek için gerçekleştirilen faktör analizi sonuçlarında (Tablo 10) alt faktörlerin istatistikleri incelenirken, hiçbir faktör oluşumuna rastlanmamıştır. Böylelikle tek faktörlü Kültürel Etkiler ölçeğin'in faktör yükünün toplam varyansının % 50,478 olduğu

belirlenmiştir. KMO değerinin 0,701 > 0,50 ve Bartlett Küresellik Testi değerininse (p=0,000) anlamlı olmasından dolayı veri setinin faktör analizi için uygunluğu değişkenler arası yüksek korelasyon olduğu görülebilir.

Tablo 11: Sosyal Etkiler Değişkeninin Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler		Faktör Yükleri
SE. 9	Turistlerin yüksek harcamalar yapması yaşam tarzımızı olumsuz etkiler.	0,445
SE. 10	Turizm, geleneksel kültürel değerlerimizi değiştirir.	0,403
SE. 11	Yerel halk turizm destinasyonlarında yaşamaktan zarar görür.	0,594
SE. 12	Kamusal turistik imkânların iyileştirilmesi vergilerin israfına neden olur.	0,542
SE. 13	Turizm toplum içinde daha fazla şiddete yol açar.	0,682
SE. 14	Turizm bölgemizde suç oranını arttırır.	0,657
Açıklanan Toplam Varyans Kümülativ %		55,364
KMO		0,815
Barlett Testi		p= 0,000

Tablo 11'de gösterilen sosyal etkiler değişkenin faktör analizinin sonuçlarından da görüldüyü üzere tüm maddeler tek bir faktörde toplanmıştır.Bu faktöre göre toplam varyansın %55,364 olduğu ve KMO örneklem yeterliliği oranı 0,815 > 0,50 belirlenmiştir. Bartlett Küresellik Testi değerininse (p=0,000) anlamlı olmasından dolayı veri setinin faktör analizi için uygunluğu ve değişkenler arası yüksek korelasyon olduğu söylenebilir.

Tablo 12: Çevresel Etkiler Değişkeninin Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler		Faktör Yükleri
CE. 21	Turizm, yerel halk için daha fazla park ve diğer rekreasyonel alanların açılmasını sağlar.	0,440
CE. 22	Doğa tabanlı gelişimi destekliyorum (kamp alanı, park vb.).	0,459
CE. 23	Çok sayıda turist için tasarlanmış gezi yerleri/mekanları destekliyorum.	0,599

CE. 24	Kültürel ya da tarihsel tabanlı gözde mekânları destekliyorum. (müze, saray, halk köyü, tarihi site vb.)	0,521
CE. 25	Etkinlik/Açık hava programlarını destekliyorum. (rekreasyonel faaliyetler, sergi, spor etkinliği, kamu etkinliği)	0,593
CE. 27	Şeki şehrinde turizm gelişmiştir.	0,225
Açıklanan Toplam Varyans Kümülativ %		47,277
KMO		0,829
Barlett Testi		p= 0,000

Tablo 12'de, 6 maddesi bulunan çevresel etkiler değişkenin faktör analizi sonuçları gösterilmektedir. Faktör analizi yapılırken faktör yükleri % 50'nin altında olan 4 ifade (19. ve 20. Maddeler) çıkarılmıştır Ölçeye uygulanmış faktör analizinin sonuçlarından da görüldüyü gibi ölçeyin açıklanan toplam varyansı % 47,277'dir. KMO örneklem yeterliliği oranı 0,829 > 0,50 olarak tesbit edilmiştir. Bartlett Küresellik Testi sonucu ise (p=0,000) anlamlıdır veri setinin faktör analizi için uygunluğu ve değişkenler arası yüksek korelasyon olduğu söylenebilir.

Kaiser (1974) terefinden geliştirilen KMO ölçüsü, değişkenler arasında doğrusal ilişkiler olup olmadığının ve dolayısıyla veri seti üzerinde temel bileşen analizi çalıştırmanın uygun olup olmadığının bir indeksi olarak kullanılır. Değeri, 0 ila 1 arasında değişebilir, 0,6'nın üzerindeki değerler, örnekleme yeterliliği için minimum gereklilik olarak önerilir, ancak 0,8'in üzerindeki değerler iyi kabul edilir ve temel bileşen analizinin yararlı olduğunu gösterir.Çalışmada faktör analizinin sonuçlarına göre KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklem yeterliliği oranı sırasıyala ekonomik etkiler (0,745),kültürel etkiler (0,701), sosyal etkiler (0,815), çevresel etkiler (0,829) şeklindedir. Bartlett Küresellik testi sonucu ise (p=0,000) anlamlıdır. Ortaya çıkan bu verilerden ve maddeler arasında da anlamlı korelasyonların bulunmasından dolayı veri setinin faktör analizine uygunluğu açıklanabilir.

Elde edilmiş faktörlerin toplam varyans yüzdeleri ekonomik etkiler (%41,175), kültürel etkiler (50,478), sosyal etkiler (%55,364), çevresel etkiler (%47,277) şeklindedir. Ulaşılan oranlardan, ölçeklerin sosyal bilimler için uygun ölçüde açıklanan bir varyans oranına sahip olduğu söylenebilir (Nakip, 2003: 412).

3.7.4. Bireysel Özelliklerin Değişkenler Üzerindeki Etkisi

Araştırma değişkenlerinde bireysel özelliklere göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla Mann Whitney U ve Kruskal Wallis H varyans analizi testleri SPSS paket programı aracılığıyla uygulanmıştır.

Tablo 13: Cinsiyete Göre Faktörlerin Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Değişkenler		**Anlamlilik Düzeyi**	
Cinsiyet	Ekonomik Etkiler	0,710	
	Kültürel Etkiler	0,086	
	Sosyal Etkiler	0,195	
	Çevresel Etkiler	**0,001**	**Ortalama Sayı** Erkek: 190,75 Kadın: 228,04

Mann Whitney U Test: p<0.05

Tablo 13'te gösterilen verilerden cinsiyetin sırasıyla ekonomik etkiler (0,710), kültürel etkiler (0,086), sosyal etkiler (0,195) ve çevresel etkiler (0,001) boyutlarına ilişkin puanları anlaşılmaktadır. Mann Whitney U testi sonuçlarına göre; p=0.000<0.05 olduğundan ve çevresel etkiler puanları, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Diğer boyutlar üzere anlamlılık düzeyi puanları 0.05'in üzerinde olduğundan cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bu bulgulara göre, Kadın ve erkek katılımcılar arasında "Çevresel Etkiler" açısından cinsiyete dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir.

Tablo 14: İkametgah Yerine Göre Faktörlerin Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Değişkenler		**Anlamlılık Düzeyi**
İkametgah Yeri	Ekonomik Etkiler	0,422
	Kültürel Etkiler	0,299
	Sosyal Etkiler	0,821

	Çevresel Etkiler	0,460

Mann Whitney U Test: p<0.05

Tablo 14 incelendiğinde ikametgah yeri değişkeninin sırasıyla ekonomik etkiler (0,422), kültürel etkiler (0,299), sosyal etkiler (0,821) ve çevresel etkiler (0,460) boyutlarına ilişkin puanları görülmektedir. İkametgah yeri değişkeni açısından verilen boyutların hiç birinde anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Tablo 15: Yaş Aralıklarına Göre "Sosyal Etkiler" Değişkeni Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Değişkenler		**Anlamlilik Düzeyi**	
24 yaş ve altı 25-38 yaş arası	**Sosyal Etkiler**	**0,000**	**Ortalama Sayı** 24 yaş ve altı: 154,59 25-38 yaş arası: 116,97
24 yaş ve altı 39 yaş ve üzeri	**Sosyal Etkiler**	**0,010**	**Ortalama Sayı** 24 yaş ve altı:153,09 39 yaş ve üzeri: 128,08
25-38 yaş arası 39 yaş ve üzeri	**Sosyal Etkiler**	**0,039**	**Ortalama Sayı** 25-38 yaş arası: 131,68 39 yaş ve üzeri: 151,69

Mann Whitney U Test: p<0.05

Tablo 15'te görüldüğü gibi sosyal etkiler ile yaş aralıklarının karşılaştırmalı Mann Whitney U testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarından anlaşıldığı sosyal etkiler boyutunun "24 yaş ve altı" ve "25-38 yaş arası" katılımcılar açısından anlamlılık düzeyi puanı 0,000 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlardan 24 yaş ve altı ve 25-38 yaş arası katılımcılar "sosyal etkiler" açısından yaşa dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir. Sosyal etkiler boyutunun "24 yaş ve altı" ve "39 yaş ve üzeri" katılımcılar açısından anlamlılık düzeyi puanı 0,010 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlardan da anlaşıldığı gibi 24 yaş ve altı ve 39 yaş ve üzeri katılımcılar "sosyal etkiler" açısından yaşa dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Sosyal etkiler boyutunun "25-38 yaş arası" ve "39 yaş ve üzeri" katılımcılar açısından anlamlılık düzeyi puanı 0,039 olarak gösterilmiştir. Sonuçlardan da görüldüğü üzere 25-38 yaş arası ve altı ve 39 yaş ve üzeri

katılımcılar “sosyal etkiler” açısından yaşa dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 16: Yaş Aralıklarına Göre “Çevresel Etkiler” Değişkeni Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Değişkenler		**Anlamlılık Düzeyi**	
24 yaş ve altı 25-38 yaş arası	**Çevresel Etkiler**	**0,018**	**Ortalama Sayı** 24 yaş ve altı: 124,15 25-38 yaş arası: 146,52
24 yaş ve altı 39 yaş ve üzeri	**Çevresel Etkiler**	**0,000**	**Ortalama Sayı** 24 yaş ve altı: 122,47 39 yaş ve üzeri: 155,97
25-38 yaş arası 39 yaş ve üzeri	**Çevresel Etkiler**	0,201	

Mann Whitney U Test: $p<0.05$

Tablo 16’da çevresel etkiler ile yaş aralıklarının karşılaştırmalı Mann Whitney U testi analizinin sonuçları verilmiştir. Analiz sonuçlarındakı verilerden çevresel etkiler boyutunun “24 yaş ve altı” ve “25-38 yaş arası” katılımcılar açısından anlamlılık düzeyi puanı 0,018 olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerlere göre 24 yaş ve altı ve 25-38 yaş arası katılımcılar “çevresel etkiler” açısından yaşa dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Çevresel etkiler boyutunun “24 yaş ve altı” ve “39 yaş ve üzeri” katılımcılar açısından anlamlılık düzeyi puanı 0,000 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlara dayanarak 24 yaş ve altı ve 39 yaş ve üzeri katılımcılar “çevresel etkiler” açısından yaşa dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir. Çevresel etkiler boyutunun “25-38 yaş arası” ve “39 yaş ve üzeri” katılımcılar açısından anlamlılık düzeyinin puanı 0,201 olduğu görülmektedir. Sonuçlara göre 25-38 yaş arası ve altı ve 39 yaş ve üzeri katılımcılar “çevresel etkiler” açısından yaşa dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Tablo 17: Eğitim Düzeyine Göre "Kültürel Etkiler" Değişkeni Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Değişkenler		**Anlamlılık Düzeyi**	
İlkokul Ortaokul	**Kültürel Etkiler**	0,192	
İlkokul Lise	**Kültürel Etkiler**	0,432	
İlkokul Üniversite	**Kültürel Etkiler**	0,150	
İlkokul Lisansüstü	**Kültürel Etkiler**	0,071	
Ortaokul Lise	**Kültürel Etkiler**	**0,045**	**Ortalama Sayı** Ortaokul: 85,69 Lise: 103,64
Ortaokul Üniversite	**Kültürel Etkiler**	0,472	
Ortaokul Lisansüstü	**Kültürel Etkiler**	**0,003**	**Ortalama Sayı** Ortaokul: 105,35 Lisansüstü: 79,09
Lise Üniversite	**Kültürel Etkiler**	**0,011**	**Ortalama Sayı** Lise: 132,33 Üniversite: 105,20
Üniversite Lisansüstü	**Kültürel Etkiler**	**0,007**	**Ortalama Sayı** Üniversite: 124,82 Lisansüstü: 97,20
Lise Lisansüstü	**Kültürel Etkiler**	**0,000**	**Ortalama Sayı** Lise: 64,08 Lisansüstü: 41,30

Mann Whitney U Test: $p<0.05$

Tablo 17'de kültürel etkiler değişkenini eğitim düzeyine gore karşılaştırmalı Mann Whitney U testi analizinin sonuçları verilmiştir. Gösterilmiş verilerden anlaşıldığı gibi kültürel etkiler boyutunun eğitim düzeylerine karşılaştırmalı analiz sonuçları sırasıyla "İlkokul ve Ortaokul"(0,192), "İlkokul ve Lise"(0,432), "İkokul ve Üniversite"(0,150), "İkokul ve Lisansüstü"(0,071), "Ortaokul ve Lise"(0,045) ve "Ortaokul ve Üniversite"(0,472), " Ortaokul ve Lisansüstü" (0,003), " Lise ve Üniversite" (0,011), "Üniversite ve Lisansüstü" (0,007), "Lise ve Üniversite" (0,000) anlamlılık düzeyinde olan puanlarla verilmiştir. Bu verilerden de anlaşıldığı üzere, ortaokul ve lise eğitimleri olan katılımcılar için "kültürel etkiler" açısından eğitime dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu olduğu, ortaokul ve lisansüstü eğitimleri olan katılımcılar için "kültürel etkiler" açısından eğitime dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, lise ve üniversite eğitimleri olan katılımcılar için "kültürel etkiler" açısından eğitime dayalı istatistiksel olarak anlamlı

bir farklılık olduğu , üniversite ve lisansüstü eğitimleri olan katılımcılar için "kültürel etkiler" açısından eğitime dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu ve lise ve lisansüstü eğitimleri olan katılımcılar için "kültürel etkiler" açısından eğitime dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır. Diğer eğitim seviyelerine sahip olan katılımcılar arasında "kültürel etkiler" açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Tablo 18: Eğitim Düzeyine Göre "Sosyal Etkiler" Değişkeni Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Değişkenler		**Anlamlılık Düzeyi**	
İlkokul Ortaokul	**Sosyal Etkiler**	0,073	
İlkokul Lise	**Sosyal Etkiler**	0,407	
İlkokul Üniversite	**Sosyal Etkiler**	0,180	
İlkokul Lisansüstü	**Sosyal Etkiler**	0,035	
Ortaokul Lise	**Sosyal Etkiler**	**0,004**	**Ortalama Sayı** Ortaokul: 96,28 Lise: 70,13
Ortaokul Üniversite	**Sosyal Etkiler**	0,042	
Ortaokul Lisansüstü	**Sosyal Etkiler**	0,213	
Lise Üniversite	**Sosyal Etkiler**	0,124	
Üniversite Lisansüstü	**Sosyal Etkiler**	**0,001**	**Ortalama Sayı** Lise: 39,38 Lisansüstü: 59,61
Lise Lisansüstü	**Sosyal Etkiler**	**0,006**	**Ortalama Sayı** Üniversite: 111,10 Lisansüstü: 139,07

Mann Whitney U Test: $p<0.05$

Tablo 18 incelendiğinde sosyal etkiler değişkenini eğitim düzeyine gore karşılaştırmalı Mann Whitney U testi analizinin sonuçları görülmektedir.Bu sonuçlara göre sosyal etkiler boyutunun eğitim düzeylerine karşılaştırmalı analiz verileri sırasıyla "İlkokul ve Ortaokul"(0,073), "İlkokul ve Lise"(0,407), "İkokul ve Üniversite"(0,180), "İkokul ve Lisansüstü" (0,035), "Ortaokul ve Lise"(0,004),"Ortaokul ve Üniversite" (0,042), " Ortaokul ve Lisansüstü" (0,213), " Lise ve Üniversite" (0,124), "Lise ve Lisansüstü" (0,001), "Üniversite ve

Lisansüstü" (0,006) anlamlılık düzeyinde olan puanlarla değerlendirilmiştir. Bu değerlerden de görüldüğü gibi, Ortaokul ve lise eğitimleri olan katılımcılar için "sosyal etkiler" açısından eğitime dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, lise ve lisansüstü eğitimleri olan katılımcılar için "sosyal etkiler" açısından eğitime dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, üniversite ve lisansüstü eğitimleri olan katılımcılar için "sosyal etkiler" açısından eğitime dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir. Diğer eğitim seviyelerinde olan katılımcılar arasında "sosyal etkiler" açısından eğitime dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 19: Eğitim Düzeyine Göre "Çevresel Etkiler" Değişkeni Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Değişkenler		**Anlamlılık Düzeyi**	
İlkokul Ortaokul	**Çevresel Etkiler**	0,609	
İlkokul Lise	**Çevresel Etkiler**	0,822	
İlkokul Üniversite	**Çevresel Etkiler**	0,440	
İlkokul Lisansüstü	**Çevresel Etkiler**	0,158	
Ortaokul Lise	**Çevresel Etkiler**	0,125	
Ortaokul Üniversite	**Çevresel Etkiler**	0,106	
Ortaokul Lisansüstü	**Çevresel Etkiler**	**0,000**	**Ortalama Sayı** Ortaokul: 107,79 Lisansüstü: 73,36
Lise Üniversite	**Çevresel Etkiler**	**0,008**	**Ortalama Sayı** Lise: 133,34 Üniversite: 104,95
Lise Lisansüstü	**Çevresel Etkiler**	**0,000**	**Ortalama Sayı** Lise: 65,87 Lisansüstü: 39,97
Üniversite Lisansüstü	**Çevresel Etkiler**	**0,006**	**Ortalama Sayı** Üniversite: 124,87 Lisansüstü: 97,03

Mann Whitney U Test: $p<0.05$

Çevresel etkiler değişkenini eğitim düzeyine göre karşılaştırmalı Mann Whitney U testi analizinin sonuçları Tablo 19'da verilmektedir. Mann Whitney U testi analizinin sonuçlarına göre çevresel etkiler boyutunun eğitim düzeylerine karşılaştırmalı analiz verileri sırasıyla "İlkokul ve Ortaokul"(0,609), "İlkokul ve

Lise”(0,822), “İkokul ve Üniversite”(0,440), “İkokul ve Lisansüstü”(0,158), “Ortaokul ve Lise”(0,125),“Ortaokul ve Üniversite”(0,106), “ Ortaokul ve Lisansüstü” (0,000), “ Lise ve Üniversite” (0,008), “Lise ve Lisansüstü” (0,000), “Üniversite ve Lisansüstü” (0,006) anlamlılık düzeyinde olan puanlarla belirlenmiştir. Bu sonuçlardan da anlaşıldığı gibi, ortaokul ve lisansüstü eğitimleri olan katılımcılar için “Çevresel Etkiler” açısından eğitime dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır, lise ve üniversite eğitimleri olan katılımcılar için “Çevresel Etkiler” açısından eğitime dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır, lise ve lisansüstü eğitimleri olan katılımcılar için “Çevresel Etkiler” açısından eğitime dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır, üniversite ve lisansüstü eğitimleri olan katılımcılar için “Çevresel Etkiler” açısından eğitime dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Geri kalan eğitim seviyelerine sahip katılımcılar arasında “Çevresel Etkiler” açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 20: Mesleki Durumuna Göre “Kültürel Etkiler” Değişkeni Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Değişkenler		**Anlamlılık Düzeyi**	
Özel sektör Çiftçi	**Kültürel Etkiler**	0,222	
Özel sektör Memur	**Kültürel Etkiler**	**0,007**	**Ortalama Sayı** Özel sektör: 64,01 Memur: 82,97
Özel sektör Öğrenci	**Kültürel Etkiler**	0,667	
Özel sektör Esnaf	**Kültürel Etkiler**	**0,006**	**Ortalama Sayı** Özel sektör: 63,79 Esnaf: 83,34
Özel sektör Emekli	**Kültürel Etkiler**	0,659	
Özel sektör İşsiz	**Kültürel Etkiler**		
Çiftçi Memur	**Kültürel Etkiler**	0,102	
Çiftçi Öğrenci	**Kültürel Etkiler**	0,088	
Çiftçi Esnaf	**Kültürel Etkiler**	0,164	
Çiftçi Emekli	**Kültürel Etkiler**	0,666	

Çiftçi İşsiz	**Kültürel Etkiler**	0,910	
Memur Öğrenci	**Kültürel Etkiler**	**0,002**	**Ortalama Sayı** Memur: 85,68 Öğrenci: 63,31
Memur Esnaf	**Kültürel Etkiler**	0,703	
Memur Emekli	**Kültürel Etkiler**	0,124	
Memur İşsiz	**Kültürel Etkiler**	0,098	
Öğrenci Esnaf	**Kültürel Etkiler**	**0,001**	**Ortalama Sayı** Öğrenci: 63,05 Esnaf:86,13
Öğrenci Emekli	**Kültürel Etkiler**	0,452	
Öğrenci İşsiz	**Kültürel Etkiler**	0,108	
Esnaf Emekli	**Kültürel Etkiler**	0,106	
Esnaf İşsiz	**Kültürel Etkiler**	0,108	
Emekli İşsiz	**Kültürel Etkiler**	0,665	

Tablo 20'de kültürel etkiler boyutunun meslek durumlarına göre karşılaştırmalı analizi verilmiştir. Tablo 20'de verilmiş olan sonuçlara göre kültürel etkiler boyutunun meslek durumlarına karşılaştırmalı analiz sonuçları sırasıyla "Özel sektör ve Çiftçi"(0,222), "Özel sektör ve Memur"(0,007) ve "Özel sektör ve Öğrenci"(0,667), "Özel sektör ve Esnaf" (0,006) "Özel sektör ve Emekli" (0,659), "Özel sektör ve İşsiz " (0,230), "Çiftçi ve Memur" (0,102), "Çiftçi ve Öğrenci" (0,088), "Çiftçi ve Esnaf" (0,164), "Çiftçi ve Emekli" (0,666), "Çiftçi ve İşsiz" (0,910), "Memur ve Öğrenci " (0,002), "Memur ve Esnaf " (0,682), "Memur ve Emekli " (0,124), "Memur ve İşsiz" (0,098), "Öğrenci ve Esnaf " (0,001), "Öğrenci ve Emekli" (0,452), "Öğrenci ve İşsiz" (0,108), "Esnaf ve Emekli" (0,106), "Esnaf ve İşsiz" (0,108), "Emekli ve İşsiz" (0,665), anlamlılık düzeyinde olan puanları gösterilmiştir.Yukarıda gösterilen değerlere göre, Özel sektörde çalışan ve memur olarak çalışan katılımcılar için "Kültürel Etkiler" açısından mesleki duruma dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, Özel sektörde çalışan ve esnaf olarak çalışan katılımcılar için "Kültürel Etkiler" açısından mesleki duruma dayalı

istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, Memur olarak çalışan ve öğrenci olan katılımcılar için "Kültürel Etkiler" açısından mesleki duruma dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, öğrenci olan ve esnaf olarak çalışan katılımcılar için "Kültürel Etkiler" açısından mesleki duruma dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir.Verilmiş olan diğer boyutların puanları Mann Whitney U testi sonuçlarında ($p<0.05$) yüksek olduğundan dolayı kültürel etkiler açısından mesleki duruma dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Tablo 21: Mesleki Durumuna Göre "Sosyal Etkiler" Değişkeni Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Değişkenler		**Anlamlılık Düzeyi**	
Özel sektör Çiftçi	**Sosyal Etkiler**	0,170	
Özel sektör Memur	**Sosyal Etkiler**	**0,030**	**Ortalama Sayı** Özel sektör: 76,70 Memur: 61,24
Özel sektör Öğrenci	**Sosyal Etkiler**	0,079	
Özel sektör Esnaf	**Sosyal Etkiler**	**0,016**	**Ortalama Sayı** Özel sektör: 77,32 Esnaf: 60,18
Özel sektör Emekli	**Sosyal Etkiler**	0,664	
Özel sektör İşsiz	**Sosyal Etkiler**	0,289	
Çiftçi Memur	**Sosyal Etkiler**	**0,001**	**Ortalama Sayı** Çiftçi:64, 80 Memur: 45,13
Çiftçi Öğrenci	**Sosyal Etkiler**	0,481	
Çiftçi Esnaf	**Sosyal Etkiler**	**0,000**	**Ortalama Sayı** Çiftçi: 66,75 Esnaf: 42,95
Çiftçi Emekli	**Sosyal Etkiler**	0,532	
Çiftçi İşsiz	**Sosyal Etkiler**	0,953	
Memur Öğrenci	**Sosyal Etkiler**	**0,001**	**Ortalama Sayı** Memur: 56,29 Öğrenci: 80,29

Memur Esnaf	**Sosyal Etkiler**	0,863	
Memur Emekli	**Sosyal Etkiler**	0,055	
Memur İşsiz	**Sosyal Etkiler**	**0,009**	**Ortalama Sayı** Memur: 46,72 İşsiz: 65,55
Öğrenci Esnaf	**Sosyal Etkiler**	**0,000**	**Ortalama Sayı** Öğrenci: 81,94 Esnaf: 53,42
Öğrenci Emekli	**Sosyal Etkiler**	0,525	
Öğrenci İşsiz	**Sosyal Etkiler**	0,493	
Esnaf Emekli	**Sosyal Etkiler**	**0,046**	**Ortalama Sayı** Esnaf: 32,65 Emekli: 43,72
Esnaf İşsiz	**Sosyal Etkiler**	**0,001**	**Ortalama Sayı** Esnaf: 44,60 İşsiz: 64,49
Emekli İşsiz	**Sosyal Etkiler**	0,668	

Mann Whitney U Test: p<0.05

Tablo 21'deki veriler sosyal etkiler boyutunun meslek durumlarına göre karşılaştırmalı Mann Whitney U testi analizi sonuçlarına dayanmaktadır. Tablo 21 incelendiğinde sosyal etkiler boyutunun meslek durumlarına karşılaştırmalı analizinin değerleri sırasıyla "Özel sektör ve Çiftçi"(0,175), "Özel sektör ve Memur"(0,030) ve "Özel sektör ve Öğrenci"(0,079), "Özel sektör ve Esnaf" (0,016) "Özel sektör ve Emekli" (0,664), "Özel sektör ve İşsiz " (0,289), "Çiftçi ve Memur" (0,001), "Çiftçi ve Öğrenci" (0,481), "Çiftçi ve Esnaf" (0,000), "Çiftçi ve Emekli" (0,532), "Çiftçi ve İşsiz" (0,953), "Memur ve Öğrenci " (0,001), "Memur ve Esnaf " (0,863), "Memur ve Emekli " (0,055), "Memur ve İşsiz" (0,009), "Öğrenci ve Esnaf " (0,000), "Öğrenci ve Emekli" (0,525), "Öğrenci ve İşsiz" (0,493), "Esnaf ve Emekli " (0,046), "Esnaf ve İşsiz " (0,001), "Emekli ve İşsiz" (0,668), anlamlılık düzeyinde olan puanları gösterilmiştir. Tablo 22'deki verilere göre, özel sektörde çalışan ve çiftçi olan katılımcılar için "Sosyal Etkiler" açısından mesleki duruma dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, özel sektörde çalışan ve esnaf

olan katılımcılar için “Sosyal Etkiler” açısından mesleki duruma dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, çiftçi olarak çalışan ve memur olan katılımcılar için “Sosyal Etkiler” açısından mesleki duruma dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, çiftçi olarak çalışan ve esnaf olan katılımcılar için “Sosyal Etkiler” açısından mesleki duruma dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, memur olarak çalışan ve öğrenci olan katılımcılar için “Sosyal Etkiler” açısından mesleki duruma dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, memur olarak çalışan ve işsiz katılımcılar için “sosyal etkiler” açısından mesleki duruma dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, öğrenci olan ve esnaf olarak çalışan katılımcılar için “Sosyal Etkiler” açısından mesleki duruma dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, esnaf olarak çalışan ve emekli olan katılımcılar için “Sosyal Etkiler” açısından mesleki duruma dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, esnaf olarak çalışan ve işsiz olan katılımcılar için “Sosyal Etkiler” açısından mesleki duruma dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Verilmiş diğer boyutların puan değerleri Mann Whitney U testi sonuçlarında ($p<0.05$) yüksek olması nedeniyle kültürel etkiler açısından mesleki duruma dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Tablo 22: İkamet Süresine Göre “Çevresel Etkiler” Değişkeni Puanlarının İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Değişkenler		**Anlamlılık Düzeyi**	
17 yıl ve altı 18-29 yıl arası	**Çevresel Etkiler**	**0,007**	**Ortalama Sayı** 17 yıl ve altı: 120,02 18-29 yıl arası: 145,37
17 yıl ve altı 30 yıl ve üzeri	**Çevresel Etkiler**	**0,000**	**Ortalama Sayı** 17 yıl ve altı:124,88 30 yıl ve üzeri: 159,92
18-29 yıl arası 30 yıl ve üzeri	**Çevresel Etkiler**	0,400	

Mann Whitney U Test: $p<0.05$

Tablo 22'de gösterilmiş veriler incelendiğinde çevresel etkiler'in ikamet süresiyle karşılaştırmalı Whitney U Testi sonuçları görülmektedir. Verilmiş sonuçlara göre çevresel etkiler boyutunun “17 yıl ve altı” ve “18-29 yıl arası” ikamet eden katılımcılar açısından anlamlılık düzeyi puanı 0,007 olarak, “17 yıl ve altı” ve “30 yıl ve üzeri” ikamet eden katılımcılar açısından anlamlılık düzeyi puanı 0,007

olarak belirlenmiştir.Bu sonuçlardan da anlaşıldığı gibi, 17 yıl ve altı ve 18-29 yıl arası ikamet eden katılımcılar için "Çevresel Etkiler" açısından ikamet süresine dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.Aynı zamanda 17 yıl ve altı ve 30 yıl ve üstü ikamet eden katılımcılar için "Çevresel Etkiler" açısından ikamet süresine dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. "18-29 yıl arası" ve "30 yıl ve üzeri" ikamet eden katılımcılar "Çevresel Etkiler" açısından anlamlılık düzeyi puanı 0,400 olarak belirlenmiştir. Mann Whitney U testi sonuçunun yüksek olması nedeniyle (0,400<0.05) "18-29 yıl arası" ve "30 yıl ve üzeri" ikamet eden katılımcılar için "Çevresel Etkiler" açısından ikamet süresine dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Tablo 23: Yerel Halkın Turizme Bakış Açısının Yerel Halkın Bireysel Özelliklerine Göre Farklılaşma Durumuna İlişkin Bulgular

Kategoriler	**N**			**Ki Kare**	**Anl.**
24 yaş ve altı	133	**Yaş**	Ekonomik Etkiler	1,564	0,458
25-38 yaş arası	137		Kültürel Etkiler	2,690	0,261
39 yaş ve üzeri	133		Sosyal Etkiler	17,548	**0,000**
			Çevresel Etkiler	12,903	**0,002**
İlkokul	2	**Eğitim Seviyesi**	Ekonomik Etkiler	8,280	0,082
Ortaokul	136		Kültürel Etkiler	19,591	**0,001**
Lise	43		Sosyal Etkiler	18,356	**0,001**
Üniversite	177		Çevresel Etkiler	23,524	**0,000**
Lisansüstü	58				
Özel Sektör	89	**Meslek**	Ekonomik Etkiler	6,731	0,346
Çiftçi	58		Kültürel Etkiler	18,852	**0,004**
Memur	52				
Öğrenci	90		Sosyal Etkiler	28,457	**0,000**
Esnaf	52				
Emekli	18		Çevresel Etkiler	9,943	0,127
İşsiz	57				
17 yıl ve altı	134	**İkamet Ettiği Toplam Yılı**	Ekonomik Etkiler	0,847	0,655
18-29 yıl arası	130		Kültürel Etkiler	2,347	0,309
30 yıl ve üzeri	152		Sosyal Etkiler	4,565	0,102
			Çevresel Etkiler	14,067	**0,001**

**p < 0,05 anlamlılık seviyesi*

*** p > 0,5 ki-kare değeri*

Tablo 23'te araştırma katılımcılarının yaş, eğitim seviyesi ve mesleki durum, ikamet ettiği toplam yıla göre değişkenler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılmış olan Kruskal Wallis-H testi sonuçları verilmektedir. Kruskal Wallis-H testi verilerinden aşağıdakı sonuçlara ulaşılmaktadır:

Araştırma katılımcılarının yaş grubu açısından "Ekonomik Etkiler"(0,458) ve "Kültürel Etkiler" (0,261) düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05). Aynı tablodan görüldüğü gibi araştırma katılımcılarının yaş grubu açısından "Sosyal Etkiler"(0,000) ve "Çevresel Etkiler" (0,002) düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir (p < 0,05).

Araştırma katılımcılarının eğitim seviyesi açısından "Ekonomik Etkiler"(0,082) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmekle beraber (p>0,05) araştırma katılımcılarının eğitim seviyesi açısından "Kültürel Etkiler" (0,001), "Sosyal Etkiler"(0,001) ve "Çevresel Etkiler" (0,000) düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir (p < 0,05).

Araştırma katılımcılarının meslek açısından "Ekonomik Etkiler"(0,346) ve "Çevresel Etkiler" (0,127) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklığa rastlanmamıştır (p>0,05). Tablo 24'den anlaşıldığı gibi, araştırma katılımcılarının meslek açısından "Kültürel Etkiler" (0,004) ve "Sosyal Etkiler"(0,000) düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır (p < 0,05).

Araştırma katılımcılarının ikamet ettiği toplam yıl açısından "Ekonomik Etkiler" (0,655), "Kültürel Etkiler" (0,309) ve "Sosyal Etkiler"(0,102) düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir (p>0,05). Aynı zamanda araştırma katılımcılarının ikamet ettiği toplam yıl açısından "Çevresel Etkiler" (0,001) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (p < 0,05).

Bu analizler sonucunda ulaşılan bulgular izlendiğinde ,araştırma katılımcılarının yaş, eğitim seviyesi ve meslek , ikamet ettiği toplam yılı gibi bireysel özelliklerine göre sosyal etkiler, kültürel etkiler, çevresel etkiler değişkenlerinin farklılaşmakta olduğu görülmektedir. Yerel halkın bireysel özelliklerine göre ekonomik etkiler değişkenin farklılaşmadığı tesbit edlmiştir. Bu sonuçlara göre **H_1** hipotezinin reddedildiği, **H_2, H_3, H_4,** hipotezlerinin ise kabul edildiği söylenebilir.

3.7.5. Değişkenler Arası Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi, iki değişkenin ne kadar güçlü ilişkili olduğunu açıklayan analizdir. Spearman sıra korelasyon katsayısı iki sıralı değişken arasındaki ilişkinin gücünü değerlendirmek için kullanılmaktadır Korelasyon kat sayısı (r)) +1 ile -1 arası değerler alabilir. +1 değişkenlerin mükemmel bir pozitif korelasyonunu gösterir, 0 olan bir katsayısı değişkenler arasında bir ilişki olmadığını gösterir ve -1'in bir değişkenlerin mükemmel bir negatif ilişkisini gösterir. Spearman korelasyon katsayısı (ρ) sıfıra ne kadar yakınsa, değişkenler arasındaki ilişki o kadar zayıftır ((Erdoğan ve Yazıcıoğlu 2011, 329).

Tablo 24: Değişkenler Arası Korelasyon Analizi Sonuçları

	Değişkenler	**Ort.**	**1**	**2**	**3**	**4**
1	Ekonomik Etkiler	3,930	1			
2	Kültürel Etkiler	4,173	.417**	1		
3	Sosyal Etkiler	2,318	-.076	-.270**	1	
4	Çevresel Etkiler	4,299	.525**	.570**	-.253**	1

***p < 0.01 (2-tailed) anlamlılık düzeyi.*

Tablo 24'te korelasyon analizi sonucunda ulaşılan bulgular gösterilmişdir. Bu kapsamda ekonomik etkiler boyutu ile kültürel etkiler boyut arasındaki korelasyona bakarken r=0,417 orta düzeyde pozitiv yönde ilişkinin,sosyal etkiler boyut arasındaki korelasyona bakarken r= -0,076 düşük düzeyde negativ yönde ilişkinin, çevresel etkiler boyut uarasındaki korelasyona bakarken r=0,525 orta düzeyde

pozitiv yönde ilişkinin, ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.Kültürel etkiler boyutu ile sosyal etkiler boyutu arasında r=-0,270 negativ yönde düşük ilişki,çevresel etiler boyutu ile r=0,570 orta düzeyde pozitiv yönde ilişki ortaya çıkmıştır.Sosyal etkilerboyutu ile çevresel etkiler boyutu arasında r=-0,253 düşük düzeyde negativ yönde ilişki olduğu tesbit edilmiştir.Bu tablodan görüldüğü üzere en yüksek korelasyon katsayısı, turizmin ekonomik ve çevresel etki faktörüyle ilişkin olan değişkenler arasındadır.

Tablo 24'de yerel halkın turizmin etkilerine ilişkin ortalamaları daverilmiştir. Bu tablodan; yerel halkın turizmin ekonomik etkisine ilişkin algısının 3,930, kültürel etkisine ilişkin algısının 4,173, sosyal etkisine ilişkin algısının 2,318, çevresel etkisine ilişkin algısının 4,299 olduğu anlaşılabilir. Tablo genel olarak incelendiğinde Şeki yerel halkının turizm etkilerine ilişkin bakış açılarının yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgular değerlendirilerken Şeki yerel halkının turizm etkilerine yönelik bakış açılarında kültürel ve çevresel etkilerin yüksek olduğu görülmektedir. Yerel halkın sosyal etkilere bakış açısı ise diğelerine nazaran daha düşük kalmıştır.

3.7.6. Değişkenler Arası Regresyon Analizi

Regresyon analizi, sosyal bilimlerde en eski ve muhtemelen en yaygın kullanılan çok değişkenli analiz tekniğidir. Regresyon analizi, bir bağımlı değişken ile bir dizi bağımsız değişken arasındaki matematiksel ilişkiyi incelemek için kullanılan istatistiksel bir testtir. Veri analizlerinde kullanılan çeşitli regresyon türleri vardır. Her türün farklı senaryolarda kendi önemi vardır, ancak özünde, tüm regresyon yöntemleri bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini analiz eder. Bu değişkenler arasındaki ilişkilerin büyüklüğü belirlenir ve sonrasında bu ilişkileri açıklayan bir modeli oluşturulur. Bu model daha sonra tahmin yapmak için kullanılabilir. Regresyon modeli, temel olarak, bağımlı değişkenin (Y) bağımsız değişkenler (X) ve bilinmeyen parametrelerin (β) bir fonksiyon kombinasyonu ile ilişkisini belirtir ($Y \approx f(X, \beta)$).

Tablo 25: Ekonomik Etkiler Değişkenine Göre Kültürel Etkiler Değişkeni Regresyon Analizi

	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t-değeri	Anlam düzeyi
	B	Std. Hata	Beta		
(Sabit)	2,053	0,233	0,410	8,793	0,000
Ekonomik Etkiler	0,540	0,059		9,157	0,000
Bağımlı değişken: Kültürel Etkiler R: 0,410 **R^2: 0,168** Düzeltilmiş R^2: 0,166 F: 83,859					

p < 0,05 anlamlılık seviyesi.

Tablo 25'te turizmin ekonomik etkileri değişkenin, kültürel etkiler değişkenine yönelik yapılan regresyon analizinin sonuçları verilmiştir. Tablo 25'de gösterilenlere göre ekonomik etkiler ve kültürel etkiler arasındaki ilişki p<0,01 düzeyinde anlamlıdır. Beta değeri 0,410 ve p<0.05 anlamlılık seviyesinde Sig. değeri 0,000 olarak belirlenmiştir. R değeri 0,410, R^2 değeri ise 0,168 olarak belirlenmiştir. Bu değerlerden anlaşıldığı gibi turizmin kültürel etkilerinin %16'lık kısmı ekonomik etkiler düzeyi ile açıklanabilir. Bu değerlerden yola çıkarak ekonomik etkiler değişkeninin kültürel etkiler değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 26: Ekonomik Etkiler Değişkenine Göre Çevresel Etkiler Değişkeni Regresyon Analizi

	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t-değeri	Anlam düzeyi
	B	Std. Hata	Beta		
(Sabit)	1,959	0,193	0,515	10,141	0,000
Ekonomik Etkiler	0,596	0,049		12,214	0,000
Bağımlı değişken: Çevresel Etkiler					

R: 0,515 **R^2: 0,265** Düzeltilmiş R^2: 0,263 F: 149,186

p < 0,05 anlamlılık seviyesi.

Tablo 26'da turizmin ekonomik etkileri değişkenin, çevresel etkiler değişkenine yönelik yapılan regresyon analizinin sonuçları gösterilmiştir. Tablo 26'da verilenlere göre ekonomik etkiler ve çevresel etkiler arasındaki ilişki p<0,01 düzeyinde anlamlıdır. Beta değeri 0,515 ve p<0.05 anlamlılık seviyesinde Sig. değeri 0,000 olarak belirlenmiştir. R değeri 0,515, R^2 değeri ise 0,263 olarak belirlenmiştir. Bu değerlerden anlaşıldığı gibi turizmin çevresel etkilerinin %26'lık kısmı ekonomik etkiler düzeyi ile açıklanabilir. Bu değerlerden yola çıkarak ekonomik etkiler değişkeninin çevesel etkiler değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 27: Çevresel Etkiler Değişkenine Göre Ekonomik Etkiler Değişkeni Regresyon Analizi

	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t-değeri	Anlam düzeyi
	B	Std. Hata	Beta		
(Sabit)	2,018	0,158	0,515	12,770	0,000
Çevresel Etkiler	0,445	0,036		12,214	0,000
Bağımlı değişken: Ekonomik Etkiler R: 0,515 **R^2: 0,265** Düzeltilmiş R^2: 0,263 F: 149,186					

p < 0,05 anlamlılık seviyesi.

Tablo 27'de gösterilmiş veriler incelendiğinde turizmin çevresel etkileri değişkenin, ekonomik etkiler değişkenine yönelik yapılan regresyon analizinin sonuçları görülebilir. Tablo 28'deki verilere göre ekonomik etkiler ve kültürel

etkiler arasındaki ilişki p<0,01 düzeyinde anlamlıdır. Beta değeri 0,515 ve p<0.05 anlamlılık seviyesindedir, Sig. değeri 0,000 olarak belirlenmiştir. R değeri 0,515, R^2 değerinin ise 0,265 olduğu görülmektedir. Bu değerlerden de görüldüyü üzere turizmin ekonomik etkilerinin %26'lık kısmı çevresel etkiler düzeyi ile açıklanabilir. Bu verilerden yola çıkarak çevresel etkiler değişkeninin ekonomik etkiler değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu anlaşılabilir.

Tablo 28: Çevresel Etkiler Değişkenine Göre Kültürel Etkiler Değişkeni Regresyon Analizi

	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t-değeri	Anlam düzeyi
	B	Std. Hata	Beta		
(Sabit)	1,451	0,201	0,557	7,212	0,000
Çevresel Etkiler	0,633	0,046		13,656	0,000
Bağımlı değişken: Kültürel Etkiler R: 0,557 **R^2: 0,311** Düzeltilmiş R^2: 0,309 F: 186,478					

p < 0,05 anlamlılık seviyesi

Turizmin çevresel etkileri değişkenin, kültürel etkiler değişkenine yönelik yapılan regresyon analiz sonuçları Tablo 28'de verilmiştir. Gösterilen verilere göre çevresel etkiler ve kültürel etkiler arasındaki ilişki p<0,01 düzeyinde anlamlıdır. Beta değeri 0,557 ve p<0.05 anlamlılık seviyesinde Sig. değeri 0,000 olarak belirlenmiştir. R değerinin 0,557, R^2 değerinin ise 0,311 olduğu görülmektedir. Bu verilerden anlaşıldığı gibi turizmin kültürel etkilerinin %31 'lik kısmı çevresel etkiler düzeyi ile açıklanabilir. Bu değerlere dayanarak çevresel etkiler değişkeninin kültürel etkiler değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 29: Kültürel Etkiler Değişkenine Göre Çevresel Etkiler Değişkeni Regresyon Analizi

	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t-değeri	Anlam düzeyi
	B	Std. Hata	Beta		
(Sabit)	2,253	0,152	0,557	14,845	0,000
Kültürel Etkiler	0,490	0,036		13,656	0,000
Bağımlı değişken: Çevresel Etkiler R: 0,557 **R^2: 0,311** Düzeltilmiş R^2: 0,309 F: 186,478					

p < 0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 29'da gösterilmiş veriler turizmin kültürel etkileri değişkenin, çevresel etkiler değişkenine yönelik yapılan regresyon analizinin sonuçlarına dayanmaktadır. Yukarıdakı verilere göre kültürel etkiler ve çevresel etkiler arasındaki ilişki p<0,01 düzeyinde anlamlıdır. Beta değerinin 0,557 ve p<0.05 anlamlılık seviyesinde Sig. değeri 0,000 olarak belirlenmiştir. R değerinin 0,557, R^2 değerinin ise 0,309 olduğu anlaşılmaktadır. Bu verilerden de görüldüğü gibi turizmin çevresel etkilerinin %31 'lik kısmı kültürel etkiler düzeyi ile açıklanabilir. Tablo 4'te gösterilmiş veriler incelendiğinde kültürel etkiler değişkeninin çevresel etkiler değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 30: Kültürel Etkiler Değişkenine Göre Ekonomik Etkiler Değişkeni Regresyon Analizi

	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t-değeri	Anlam düzeyi
	B	Std. Hata	Beta		
(Sabit)	2,627	0,144	0,410	18,242	(Sabit)
Kültürel Etkiler	0,312	0,034		9,157	0,000

					0,000
Bağımlı değişken: Ekonomik Etkiler R: 0,410 **R^2: 0,168** Düzeltilmiş R^2:0,166 F: 83,859					

p < 0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 30'daki veriler inclendiğinde turizmin kültürel etkileri değişkenin, ekonomik etkiler değişkenine yönelik yapılan regresyon analizinin sonuçları göülmektedir. Tablo 30'da verilenlere göre kültürel etkiler ve ekonomik etkiler arasındaki ilişki p<0,01 düzeyinde anlamlıdır. Beta değeri 0,410 ve p<0.05 anlamlılık seviyesinde Sig. değeri 0,000 olarak belirlendiği söylenebilir. R değeri 0,410, R^2 değeri ise 0,166 olarak gösterilmiştir. Verilmiş değerlere dayanarak turizmin ekonomik etkilerinin %16'lık kısmı kültürel etkiler düzeyi ile açıklanabildiği anlaşılmaktadır. Bu değerler sonucunda kültürel etkiler değişkeninin ekonomik etkiler değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Turizmin ev sahibi topluluklar üzerindeki potansiyel olumsuz etkileri azaltmak,faydaları en üst düzeye çıkarmak ve maliyetleri kontrol etmek için planlı ve sürdürülebilir bir şekilde turizmi geliştirme ihtiyacı giderek artmaktadır. Planlamanın önemli bir unsuru, planlama sürecinde yerel toplulukları dikkate almaktır. Bu, planlamanın bir destinasyonun sakinleri için olduğu ve başarılı bir turizm gelişimi için onların desteğinin gerekli olduğu kavramına dayanmaktadır. Bu nedenle, yerel halkın turizm bakış açısını etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve anlaşılması, planlamacılar ve herhangi bir projenin başarısı için çok önemlidir

Araştırma sonucunda, zengin turizm imkanlarına sahip bir bölgede mevcut sorunların aşılmasıyla bölgeye daha fazla turist çekiminin mümkün olduğu ve bölgenin ait olduğu ülkenin turizm imajına olumlu yönde etki edebileceği tesbit edilmiştir. Turizm destinasyonu olan bir bölgede turizm türlerini ve alternatif turizm türlerini geliştirerek ülke ekonomisinin kalkınmasına ve gelirlerin artmasına olumlu etki yapmak mümkündür. Şeki ile ilgili temel sorunlardan biri bazı tarihi ve mimari anıtların dağılmış, ilgisiz kalmasıdır. Bölgenin tarihini korumak için Alban tapınağı gibi bir dizi yıkılmış tarihi ve mimari eserleri restore ederek bu yönde çalışmalar yapılması gerekmetedir. Ayrıca, hem otellerin, hem de ulaşım altyapısının yüksek düzeyde inşa edilmesi, buraya gelmek isteyen turistlerin kararını etkileyebilir ve daha fazla turist akınına yol açabilir. Araştırma sonucunda Şeki'de turizmin gelişmesi için bir takım önemli faktörlerin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu faktörler şunları içermektedir:

- Şeki bölgesindeki turizm potansiyelinin olumlu ekonomik durumu ve Şeki'nin doğal potansiyeli,
- Turizmin gelişmesi için gerekli hedefleri belirleyek ve ilgili kaynakları bu hedefler üzere sınıflandırarak Şeki destinasyonunda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması,
- Şeki destinasyonunda turizmi geliştirmek için yabancı yatırımların yapılması,

- Şeki yerel halkının ve sanatçıların özel fonlarının turizm alanına çekilmesi için teşviklerin oluşturulması.

Günümüzde en önemli ve kazançlı sektörlerden biri olan turizm, ülkelerin refahının artmasında ve olumlu bir şekilde tanınmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Şeki'nin son yıllarda birçok uluslararası etkinliğe ev sahipliği yapmış olması, burada düzenlenen bir dizi yarışmaya turistlerin özel ilgisi, Şeki destinasyonunun Azerbaycan turizminde özel bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Yerel halkın turizme bakış açısının ve tutumunun ölçülmesi amacıyla oluşturulan bir çok modellerden (Blau, 1960; Butler, 1980; Doxey, 1975) yola çıkılarak farklı bölgeler için yerel halkın algısına yönelik birçok araştırma gerçekleştirilmiştir (Perdue vd., 1987; Ap, 1992; Jurowski vd., 1997; Teye vd., 2002; Yoon vd., 2001). Bu modeller de turizmin gelişmesi planlanan alanlarda yapılan çalışmalara da öncüllük etmiştir.

Literatürde yapılmış olan araştırmalarda sonuç olarak çoğunlukla yerel halkın turizme bakış açısının olumlu olduğu tesbit edilmiştir. Uslu ve Kiper (2006) kırsal bir yerleşke olan Beypazarı'nda yaptıkları çalışmada yerel halkın turizme olumlu yaklaşım içerisinde olduğunu, Alaeddinoğlu (2007) Van halkının turizme ve turiste birçok yönden pozitif baktığını, Kervankıran (2011) Afyonkarahisar'da yaptıkları çalışmada yerel halkın genelllikle turizmin ildeki gelişim sürecine olumlu yaklaştığı ve ilin doğal, tarihi ve kültürel potansiyelinin turizmin gelişimine uygun olduğundan turizm yatırımlarının artırılmasıı gerektiğini düşündüğü, Giritlioğlu ve Bulut (2015) yerel halkın Gaziantep turizmine bakış açısının genellikle olumlu olduğu, Toprak (2015) Mardin'de yaptığı çalışmada şehir halkının bölgede turizm sektörünün gelişimiyle ortaya çıkabilecek değişimlerle ilgili olumlu düşündüğü, turizmi olumsuz yönleriyle algılayanların ise katılmıyorum noktasına yakın düzeyde olduğunu, Şahin (2017) Artvin'de yaptığı çalışmada yerel halkın turizmin etkilerine karşı genel olarak olumlu bir bakış açısının olduğunu tespit etmişlerdir. Sonuçları ile ilgili bilgi verilen yapılan bu araştırmayı destekler niteliktedir.

Özel olarak turizmin gelişmediği ve yeni gelişmeye başladığı illerde turizm sektörü yerel halk tarafından daha çok kabul görmektedirr. Bu tür bölgelerde turizm başlıca olarak ekonomik etkilerinden dolayı bir kalkınma aracı olarak algılanmaktadırr. Bu araştırmada da yerel halk turizmin ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel etkileri olan bir faaliyet olduğunu görülmektedir. Turizmin etkilerine yönelik yapılmış birçok araştırma bulunmaktadır (King, vd., 1993; Linderg ve Johnson, 1997; Brunt ve Courtney, 1999; Tayfun ve Kılıçlar, 2004; Akova, 2006; Baykan, 2007; Dal, 2008; Çetin, 2009; Bayat, 2010; Keskin ve Çontu, 2011; Toprak, 2015; Zaidan, 2016; Boğan ve Sarıışık, 2016; Karakaş ve Şengün, 2017) ve bu araştırmaların sonucunda ulaşılan bulgular turizmin çeşitli etkilerinin olduğunu desteklemektedir.

Ekonomik nedenlere ek olarak, sakinlerin turizmin gelişmesine desteği, turizmle ilişkili sosyal veya kültürel etkilere dayanabilir. Gerçekten de Rasoolimanesh ve diğerleri (2016) tarafından yapılan bir araştırma, sakinlerin turizme güçlü desteğinin, sosyo-kültürel değerlerin geliştirilmesinde ve korunmasında rol oynayabileceği görüşüyle yakından ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Maureen ve diğerlerinin (2019) Nijeriya'da yaptığı araştrmada katılımcıların çoğunun görüşleri turizmin esas olarak ekonomik kalkınmaya yardımından ve daha iyi yaşam standartları tarafından bahs ederken, diğerleri bölgenin yeniden canlandırılmasının potansiyel olumsuz etkileri hakkında bazı endişelerini göstermişlerdir. Nguyen (2020) Japonya HS'lerinde yerel halk üzerindeki turizmin etkilerini belirlemek ve sürdürülebilir kalkınma ve bu etkileri yönetmek için Japonya turizm politikasının nasıl kullanıldığını incelemeyi amacladığı çalışmasında HS'lerin çevre ve sosyo-kültürel yapı üzerindeki turizmin etkileri ile ilgili bazı endişeler olsa da, genel olarak, bu çalışmada hükümet politika yapıcıları, turizm yöneticileri, akademisyenler ve yerel halk turizmin yerel topluluğun özellikle de ekonomik açıdan kalkınmasına vurgu yapmıştır. Ayrıca araştırmada yerel toplulukların turizm gelişiminin başarısında önemli bir rol oynadıklarından, politikacılar, turizm yöneticileri ve diğer paydaşların onların düşüncelerine saygı duymalı ve onları dinlemli aynı zamanda algılarını anlamalı ve bu algılara göre kalkınma stratejisi ve turizm politikasını yapması gerekdiği belirtilmiştir.

Yapılan bu araştırmada da yerel halkın turizme bakış açısı değerlendirilmiş ve sonuçlar diğer araştırmalarla kıyaslanmıştır.Özetle yerel halkın Şeki şehrinin turizme hizmet edebilecek belirli arz kaynaklarının var olduğu ve yerel halkın turizm olayına bakış açısının olumlu olduğu söylenebilir.

ÖNERİLER

Çalışmanın bir sonucu olarak, Şeki'de alternatif turizm türlerinin geliştirilmesi için bir dizi faaliyet gerçekleştirmenin önemli olduğu görülmektedir:

- Onarım ve restorasyona ihtiyaç duyan bir dizi tarihi ve mimari eserin onarımı,
- Mevcut turizm işletmelerinin yanı sıra yeni turistik tesislerin inşası ve işletmeye verilmesiyle yeni iş fırsatlarının oluşturulması,
- Ulaşım altyapısının iyileştirilmesi, önemli altyapı yollarının, hizmet noktalarının oluşturulması,
- Şeki'deki turizm tesislerinin hem hizmet hem de kalite açısından uluslararası standartları karşılamasını sağlayacak önlemler almak,
- Turizm hizmetleri alanında çalışan uzmanların ve diğer çalışanların dil becerilerinin geliştirilmesi, bu amaçla oteller de dahil turizm işletmelerindeki personele düzenli eğitim kursları, seminerler organize etmek,
- Yabancı turistlerin gelişini kolaylaştırmak için (evraklarını, belgelerini) bu tür işlemlerin daha kolay ve basit bir şekilde uygulanması için hizmetlerin organize edilmesi.

Turizme yönelik tutumlar zamanla değişebileceğinden, yerel toplulukların turizm etkilerine ve kalkınmasına yönelik tutumlarındaki değişiklikleri değerlendirmek için uzunlamasına araştırmalar önerilmektedir.

Azerbaycan'nın diğer kesimlerindeki turizm gelişiminin türü ve seviyesi farklı olduğundan, bu bölgelerde, özellikle Bakü'de ve Hazar Denizi'nin güney kıyılarında yaşayanların turizm algısını incelemek anlamlı olacaktır. Ayrıca çalışmanın daha büyük bir örneklem grubuna odalanarak ve Şeki'nin turizm potansiyeline sahip olan yerli ve yabancı turistler tarafından ziyaret edilen bütün köylerine eşit şekilde anket uygulayarak tekrarlanması önerilebilir.

Bu bilgilere dayanarak yerel halkın turizme bakış açısı olarak adlandırılan çalışmada elde edilen bulguların yerli ve yabancı araştırmalara katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Azerbaycan'dakı herhangi bir şehir veya bölge için benzer çalışmalar yapılabilir, elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

Abadov Mesim, *Azerbaycan Turizmi ve Kalkınma Sorunları,* Bakü, 2014, s. 3-240.

Afandiyev Nizami, "Geçmişten Günümüze Azerbaycan Alban Udi Halkının Hristiyanlık Serüveni", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 10, Sayı: 22, Haziran 2019, s. 197.

Akış, S., Peristianis, N., Warner, J., "Residents' Attitudes to Tourism Development: The Case of Cyprus", *Tourism Management*, 17(7), 1996, p. 481-494.

Akman, A.D., *Turizm Gelişmesinin Yarattığı Doğal Ve Kültürel Değişimler: Kaş Örneği,* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s.134.

Akova, O., "Yerel Halkın Turizmin Etkilerini Algılamalarına ve Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2(1) 2006.

Alaeddinoğlu, F., " Van halkının turisti ve turizmi algılama şekli", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 5 (1), 2007, s. 1-16.

Alaeddinoğlu, F.. "Sivas Kentinde Halkın Turiste ve Turizme Bakışı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(2), 2008, s. 1-23.

Alhasanat, S., Hyasat.A., "Socio-Cultural Impact of Tourism on the Local Community in Petra,Jordon", *Jordan Journal of Social Sciences,* Volume 4, No. 1, 2011, p. 14.

Alimuradova Feyza, *Turizm Gelişiminin Ana Yönleri*, (Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi), Bakü, 2015, s. 28-30.

Alkan, C., "Doğal Ve Kültürel Varlıklara Dayalı Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Ve Sürdürülebilirliği Literatür Çalışması", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (19), 2015, s. 218.

Almammadov X, “Şeki Arkeolojik Anıtları-Kudurlu Höyükleri”, *Azerbaycan Arkeolojisi*, №3-4, 2002 , S.109-113.

Andereck, Kathleen L., “The Impacts of Tourism on Natural Resources”, *Parks and Recreation*, 28 (6), 1993, p. 26- 32.

Altıntaş, V., *Turizm Gelişiminin Yerel Halkın Yaşam Kalitesi Üzerine Etkileri: Alanya Modeli*, (Akdeniz Üniversitesi, Yayımlanmamış doktora tezi), Antalya, 2010, s. 6

Ap, J., “Resident’s Perception of Tourism İmpact”, *Annals of Tourism Research*, 19(4), 1992, p. 665-690.

Asgerov, Bilalov, Gülaliyev, *Ekolojik Turizm*, Adıloğlu Yayınevi, Bakü, 2011, s. 18- 190.

Avcıkurt, C., *Turizm Sosyolojisi*, Detay Yayıncılık, Balıkesir, 2003, s. 22-93.

Avcıkurt,C., *Turizm Sosyolojisi Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 55-86.

Avcıkurt, C., *Turizm Sosyolojisi: Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 9-10 , s.118.

“Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınma Devlet Programı (2004-2008)”, Bakü, 2004.

Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, “Seki-Zagatala Ekonomik İlçesi Pasaport” , Ekonomik Reformlar Bilimsel Araştırma Enstitüsü, 2011: 56-58

Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın “Elektronik Vizelerin Düzenlenmesi ve "ASAN Visa" Sisteminin Kurulması Prosedürünün Basitleştirilmesi Hakkında”1 Haziran 2016 Tarihli ve 923 Sayılı Kararı. http://e-qanun.az/framework/32942 (25.05.2020).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın "Turistlerin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Akışını Hızlandırmak İçin Ek Önlemler" 20 Şubat 2017 Tarihli ve 2677 Sayılı Emri, http://www.e-qanun.az/framework/34877 (25.05.2020).

Azerbaycan Hükumeti, Cumhurbaşkanı İham Aliyev "Şeki Bölgesinin Sosyal ve Ekonomik Gelişimini Daha Da Hızlandırmak İçin Ek Plan ve Tedbirler Üzerine" 12 Eylül 2011 Tarihli Kararı, https://president.az/articles/7297(24.01.2020).

Bağırlı Aydan, *Azerbaycan'da Turizmin Gelişmesinde Ticari İlişkiler Birlik Sorunları*, (Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi ,Yüksek Lisans Tezi), Bakü, 2015, s. 3.

Bahar, O., Kozak, M., *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Turizm ve Rekabet Edebilirlik*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2005, s.78.

Bahar, O., Kozak, M., *Turizm Ekonomisi*, Detay Yayıncılık, 6. Baskı, Ankara, 2014, s.85.

Balesenli K, *Azerbaycanda Alternativ turizm Türlerinin Gelişim Sorunları,* (Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi ,Yüksek Lisans Tezi), Bakü, 2018, s. 13-14,60-61.

Bayat, G., *Turizmin Yerel Halk Tarafından Algılanması: Iğdır Halkı Üzerine Bir Araştırma*, (Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Kars, 2010.

Baykan,E., *Turizmin Yerel Kültür Üzerindeki Etkilerinin Yöre Halkı Tarafından Algılanması: Ürgüp Yöresine Yönelik Bir Uygulama*, (Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

Bilalov Bahadur, Gülaliyev Çingiz, *Turizmin Temelleri*, STK Yayınevi, Bakü, 2015, s. 256,397-400.

Bilim.Y ve Özer, Ö., "Yerel Halk Gözüyle Konya'da Turizmin Önemi ve Ekonomik, Sosyal, Çevresel Etkileri" *Ulusal KOP Bölgesel Kalkınma Sempozyumu*, 2013.

Boğan, E. ve Sarıışık M., "Yerel Halkın Turizm Faaliyetine Yönelik Görüş ve Algılamalarının Belirlenmesi Üzerine Alanya'da Bir Araştırma",*Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, 2016, s. 325-342.

Brunt. P, ve Courtney, P., "Host Perceptions of Sociocultural Impacts", *Annals of Tourism Research*, 26(3), 1999, p. 493-515.

Butler, W. R., "The Concept of a Tourist Area Cycle of Evoluation: Implication for the Management of Resources", *Canadian Geographer*, 24 (1), 1980, p. 5-12.

Cabbarov, A., *Turizmin Ekonomik Esasları*, ADPU Yayınları,Bakü,2015, s.20-24.

Cengiz, E., Kırkbir, F. "Yerel Halk Tarafından Algılanan Toplam Turizm Etkisi ile Turizm Desteği Arasındaki İlişkiye Yönelik Yapısal Bir Model Önerisi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 2007, s. 19-37.

Chudnovsky A.D., Zhukova M.A., Senin V.S. "Turizm Endüstrisi Yönetimi", Moskova ,2004, s.188.

Civelek, A. "Turizmin Sosyal Yapıya ve Sosyal Değişmeye Etkileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 13 (2), 2010, s. 331-350.

Cumazade S., "Azerbaycan'da Turizm Sektörünün Gelişiminin SWOT Analizi", *IV International Scientific Conference of Young Researchers*, Kafkaz Üniversitesi, Bakü, 2016, s. 540-541.

Çalışkan, U., Tütüncü, Ö., "Turizmin Yerel Halk Üzerindeki Etkileri ve Kuşadası İlçesi Uygulaması". *IV. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, 2008, s.127-148.

Çelikkanat, N., *Yerel Halkın Turizme Bakış Açısı: Bodrum İlçesi Örneği*, (Gazi Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2015, s.33-41.

Çetin T., "Beypazarı'nda Turist-Yerli Halk Etkileşimi Ve Turizmin Sosyal, Kültürel Ve Ekonomik Etkiler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 2009, s. 15- 32.

Dal, N., *Kuşadası'nda Kıyı Kullanımı ve Turizmin Çevresel Etkileri Üzerine Yerel Halkın Tutumları*, (Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Aydın, 2008.

Demir, C., ve Çevirgen, A., *Turizm ve Çevre Yönetim*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006, s.144-145.

Demir, Ş.Şivan, "Çekici Faktörlerin Destinasyon Seçimine Etkisi: Dalyan Örneği", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:10, Sayı:3, 2010, s.1041- 1054.

Demirbulat, Ö. G., "Turizmin Sosyal ve Kültürel Etkilerinin Turist Rehberleri Tarafından Algılanması Üzerine Bir Araştırma: Trabzon İli Örneği", *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 2012, s. 53-75.

Demircioğlu, A.G., (1997). "Turizm Çevre Etkileşimi Bakımından Sürdürülebilir Turizm Planlaması", Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, (135-137).

Deniz.M., "Kayağıl Köyünde (Uşak) Tuizmin Etkileri Üzerine Yerel Halkın Turizm Algısı", *Turkish Studies*, 11(18), 2016, s. 57-78.

Doğan, Hasan, *Turizmin Sosyo-Kültürel Temelleri*, Detay Yayıncılık. Ankara, 2004, s. 79-104.

Doğan. H ve Üngüren. E "Alanya Halkının Turizme Sosyo-Kültürel Açıdan Bakışı" *E -Journal of New World Sciences Academy*, 2010, s.5-4 .

Doğan, H. ve Üngüren, E., "Yerel Halkın Isparta Turizmine Yönelik Görüşleri Üzerine Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 2012.

Doxey, V. G., "A Causation Theory of Visitor Resident Irritants: Methodology and Research Inferences", *Paper Presented at the Travel and Tourism*

Research Association Sixth Annual Conference Proceedings, San Diego 1975, p.195-198.

Drost, E., A., "Validity And Reliability İn Social Science Research", *Education Research and Perspectives, 38* (1), 2011, p. 105-124.

Durgun, A., *Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü: Isparta Örneği*, (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006, s. 36-37.

E-devlet portalı, *Azerbaycan'la İlgili Genel Bilgi*, https://www.e-gov.az/az/content/read/17 (10.05.2020).

Emekli, G., *Bergama'nın Turizm Coğrafyası ve Turizmin Sosyo-Ekonomik Etkileri,* Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, 2001.

Emir,G., "BÜ Meslek Yüksekokulu Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı,Turizm Ekonomisi Ders Notu", *Bartın Üniversitesi Yayınları,* No: 24 *Bartın Meslek Yüksekokulu Yayın* No: 02. 2015, s.24-25.

Erdoğan, Ç, *Sosyal Mübadele Teorisi Kapsamında Otel İşletmecileri Çalışanlarınca Algılanan Toplam Turizm Etkisi İle Turizme Verilen Destek Arasındaki İlişki*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2013, s.37.

Erdoğan, Samiye, ve Yahşi Yazıcıoğlu., *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Detay Yayıncılık, Ankara,2011.

Eroğlu, F., *Davranış Bilimleri*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1995, s.122.

Eröz, S.S., *Turizm Arzı, Turizm Ekonomisi* , Ceren Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 27-28.

Esmat Z , Jason F. Kovacs., "Resident Attitudes Towards Tourists and Tourism Growth: A Case Study From the Middle East, Dubai in United Arab Emirates", *European Journal of Sustainable Development* , 6 (1), 2017, p. 291-307.

Filiz, A., *Yerel Halkın Turizme Yönelik Algı ve Tutumlarının Turizm Gelişim Yaklaşımları Kapsamında Değerlendirilmesi: Mazı Köyü- Türkbükü Karşılaştırmalı Analizi*, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2017, s. 55-59.

Filiz, A., Yılmaz, Ö. D., "Turizm Gelişim Yaklaşımları Kapsamında Yerel Halkın Turizme Yönelik Algı ve Tutumları: Mazı Köyü Türkbükü Karşılaştırmalı Analizi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 2017, s.1799-1824.

Giritlioğlu, İ. ve Bulut, E., "Yerel Halkın Bakış Açısına Göre Gaziantep Turizmi ve Sürdürülebilirlik", *Uluslararası Ekonomik ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 2015, s. 25-31.

Goelner, C. R., ve J.R. Brent Ritchie., *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*. Eleventh ed. Hoboken, N.J.: John Wiley, 2009, p. 306-307.

Gökdeniz, A. ve Dinç, Y., *Önbüro Operasyonları ve Yönetimi*, Detay Yayıncılık, 6. Baskı, Ankara, 2009, s.3.

G.R. Cessford and Dingwall P.R., "An approach to assessing the environmental impacts of tourism", *Department of Conservation*, PO Box 10-420,Wellington, 1998.

Guliyeva V., "Azerbaycan Mimarlığının Şah Eserlerinin Durumu", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 1/4, 2012, s. 227-239.

Gümüş, N. ve Özüpekçe, S., "Foça'da Turizmin Ekonomik, Sosyal, Kültürel Ve Çevresel Etkilerine Yönelik Yerel Halkın Görüşleri", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2009.

Hamzaoğlu M., "Turizm Hizmetleri Alanındaki Başlıca Sorunlar", *Halk Cephesi*, 2009, 6 Mart. s.12.

Haşimova K., Sadigova M.,*Modern İpek Yolunun Turizm Fırsatları*, Bakü,2019, 150-154.

İbrahim, A., Aydın, Ü., Gülay, Ç., "Sürdürülebilir TUurizm Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme: Türkiye Bağlamı", *Mesleki Bilimler Degisi*, 4 (2), 2015, s.55 – 83

İbrahimhalilov A. "Təbii imkanlarla yanaşı, tarix və mədəniyyət abidələri də Şəkinin turizm bölgəsinə çevrilməsini asanlaşdırır", Halk Gazetesi, 2008, 21 Ağustos, s.4.

İçöz, O. ve Kozak, M., *Turizm Ekonomisi*, Turhan Kitabevi, 2. Baskı Ankara, 2002, s.39.

İpar, S. Mehmet, *Destinasyon Markalaşması ve İstanbul Üzerine Bir Uygulama*, (Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2011,s.42.

İsmayılova U. T.,"Şeki-Zagatala Ekonomik Bölgesinde Rekreayson-Turizm Potansiyelinin Kullanımında Nüfusun İstihdam Sorunlarının Çözümü Üzerindeki Etki Talimatları", *International Scientific Journal "Internauka"* , №14, 2017, s. 1-10

İsmayilova N., *Azerbaycan'da Medikal Turizmin Organizasyonu Ve Gelişimi,* (Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi, Yükek Lisans Tezi), Bakü, 2018, s. 57-59.

İsmayilova N., *Şeki destinasyonunun Azerbaycan Turizmindeki Yeri ve Gelişim Perspektifleri*, (Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi, Yükek Lisans Tezi), Bakü, 2018, s. 21-60.

Jabizade N., *Turizm İşletmelerinde Bilginin Uygulama Sorunları*, (Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi, Yükek lisans tezi), Bakü,2017,s.55.

Joseph E. Mbaiwa , "The Socio-Economic and Environmental İmpacts of Tourism Development On The Okavango Delta, North-Western Botswana",.*Journal of Arid Environments,* 54(2), 2003,p. 447– 467.

Jurowski, C., Uysal, M. ve Williams,D.R., "A Theorical Analysis of Host Comminity Resident Reaction to Tourism", *Journal of Travel Research*, 34 (2), 1997, p. 3-11.

Kaiser, H.F., "An index of factorial simplicity" , *Psychometrika 39*, 1974, p. 31-36.

Kalaycı, Ş., *Spss uygulamaları çok değişkenli istatistik teknikleri*, Asil Yayıncılık, Ankara, 2009, s.403.

Karacaoğlu, S., *Yerel Halkın Toplum Temelli Turizm Gelişimine İlişkin Algı, Tutum ve Desteği: Misi Köyü Örneği*, (Mersin Üniversitesi,Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mersin, 2017, s. 93.

Karakaş, A. ve Şengün, H., "Yerel Halkın turizm Faaliyetlerine Yönelik Tutumları", *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi,* 8(15), 2017, s. 183-202.

Karakaş .A ve Şengün H. *Yerel Halkın Turizm Faaliyetlerine Yönelik Tutumları,* (Bu çalışma 30 Mayıs-3 Haziran 2016 tarihleri arasında Saraybosna-Bosna Hersek'te düzenlenen "2nd International Congress on Economics and Business (ICEB 2016)" adlı kongrede sunulmuş bildirinin düzeltilmiş halidir).

Kaya, F., *Destinasyon Markalaşması Sürecinde Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Doğal ve Kültürel Kaynaklar Açısından Değerlendirilmesi,* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tamamlanmış Yüksek Lisans Tezi), 2014, s.1.

Kervankıran, İ., *Afyonkarahisar İlinin Başlıca Doğal, Tarihi ve Kültürel Kaynaklarının Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Afyonkarahisar, 2011.

Kervankıran, İ., "Beypazarı/Ankara Örneğinde Turizmin Ekonomik, Toplumsal ve Çevresel Etkilerine Yerel Halkın Yaklaşımı", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 2014, s. 133-153.

Keskin, E. ve Çontu, M., "Mustafapaşa (Sinasos) Kasabası'nda Yaşayan Halkın Turizme Bakış Açısını Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 3(2), 2011, s. 37-55.

King, B., Pizam, A. ve Milman A., "Social Impacts of Tourism: Host Perceptions", *Annals of Toursim Research*, 20, 1993, p. 650-665.

Kozak, N., Kozak, M. A, Kozak, M., *Genel Turizm, İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 42-69.

Kozak, N., Kozak, M. A., Kozak, M., *Genel Turizm İlkeler Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Yenilenmiş 17. Baskı, Ankara, 2015, s.110.

Kozak, N., *Turizm Pazarlaması*, Detay Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara, 2010, s.129.

Köçerli Yalçın, *Turizmin Esasları Fenni Üzre Ders Kursu ve Yazılım*, Bakü, 2015,s.11,106

Kutvan, A.B. ve Kutvan, S.A., "Turizm Planlamasında Destinasyon ÇekiciliklerininÖlçümü: Bir Yöntem Yaklaşımı", *International Journal of Economic and Administrative Studies,* 6, 2013,159- 184.

Lindberg, K., ve Johnson, R. L., "Modeling Resident Attitudes TowardTourism", *Annals of Tourism Research,* 24(2), 1997, p. 402-424.

Maharramova Tarana, "Dünya Müzelerindeki İncilerimiz", *Kaspi Yayınları*, 1 Mart 2017,s.7.

Maharramova Tarana," Eski, Zengin ve Eşsiz Kültür", *Kaspi Yayınları*, 12-14 Mart 2011, s. 8.

Mahmudov Muhammednebi, Mahmudova İlhame, *Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Kalkınmasının Düzenlenmesi*, Bakü, 2011, s.25-30.

Mammadov E, *Azerbaycanda Turizm Bazarının Oluşturulması ve Yönetiminin Bölgeler Üzere Özellikleri*, Genclik Yayını, Bakü, 2013, s.6, 121-124

Mammadov E, *Şeki Destinasyonunun Marketing Pilanlaması*, "KOMPAS CO" LLC, Bakü, 2017,s.203-205.

Mammadov Fuad, *Turizmin Dinamiği ve Determinanları: Azerbaycan ve Dünya Ticareti*, 2012,s.7.

Mammadova N., *Azerbaycan'da Turizm Sisteminin Gelişmesi*, (Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi, Yükek Lisans Tezi), Bakü, 2015, s. 65-69.

Marcouiller, D.W. and Prey, J., "The Tourism Supply Linkage:Recreational Sites and Their Related Natural Amenities", *The Journal of Regional Analysis & Policy*, 35(1), 2005, 23-32.

Mathieson, Alister and Wall, Geoffrey., *Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*,Longman House, New York, 1982, p.98.

Maureen O. Ukaegbu, Neil Carr , "Pat Uche Okpoko, Local People's Perceptions Of The Potential İmplications Of Cultural Revitalisation Through Tourism İn Benin, Nigeria", *Journal of Tourism and Cultural Change*, 2019 ,p.11

McDowell I and Newell C., *Measuring Health: A Guide to Rating Scales and Questionnaires*, 2nd edn. Oxford University Press Inc, New York, 1996.

Md. GhulamRabbany, Sharmin Afrin, Airin Rahman, Faijul Islam, Fazlul Hoque "Enviromental Effects Of Tourism", *American Journal of Environment, Energy and Power Research* Vol. 1, No. 7, September 2013.

Melikli Ferhad ,*Turizmin Geliştirilmesine Yapılan Yatırımlarının Uçotu ve Analizinin İyileştirilmesi Yönleri* , (Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi), Bakü, 2017,s.18-19.

Miller, Graham., "The Social Impacts of Tourism, A Case Study of Bath UK ", *Annals of Tourism Research*, 2004, p. 1-39.

Mouhamadou, B., "An application of Butler's (1980) Tourist Area Life Cycle to Saly (Senegal)", *International Journal for Innovation Education and Research* , Vol:-6, No-01, 2018. p. 49

Mükerremoğlu Mehdi, "Turizm Azerbaycan'da Hızla Gelişiyor",*Halk Gazetesi* 17 mayıs 2019, s.4.

Nakip, M., *Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2003, s. 412.

Nguyen Quynh Hoa, *Study the Tourism Impact on Japan Heritage Sites: from Tourism Policy to Local People's Perception,* (Ritsumeikan Asia Pacific University, Master's Thesis), 2020, s.91

Okuyucu, A., Somuncu, M., " Kültürel Mirasın Korunması ve Turizm Amaçlı Kullanılmasında Yerel Halkın Algı ve Tutumları- nın Belirlenmesi: Osmaneli İlçe Merkezi Örneği", *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 4(1), 2012, s. 37-51.

Olalı, H., Timur A., *Turizm Ekonomisi*, Ofis Matbaacılık, İzmir, 1988, s.171.

Özaltın Türker, G., Türker, "Yerel Halkın Turizm Etkilerini Algılama Düzeyi Turizm Desteğini Nasıl Etkiler: Dalyan Destinasyonu Örneği", *Electronic Journal of Vocational Colleges* May/Mayıs 2014, s. 81-98.

Özdamar, K., *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi,* Kaan Kitapevi, Eskişehir, 2004.

Özdemir, A. ve Kervankıran, İ., "Turizm ve turizmin etkileri konusunda yerel halkın yaklaşımlarının belirlenmesi: Afyonkarahisar örneği", *Marmara Coğrafya Dergisi*, 24, 2011, s. 1-25.

Özdemir, G., *Destinasyon Pazarlaması*, (1.Baskı),Detay Yayınları, Ankara, 2008, s.31.

Özdemir, M., Gürkan İ.M., Kıral, M., "Turizm Hareketlerinin Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkisi: Belek, Karpas ve Girne Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Anatolia Araştırmaları Dergisi, Prof,* Dr. Hasan Olalı Özel Sayısı, Yıl 11, Eylül – Aralık 2000, Ankara, s. 79-84.

Özmen, M., *Turizmin Sosyo-Kültürel Etkileri: Akçakoca Örneği,* (Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Akçakoca, 2007, s. 25.

Paşazade Terhan, *Azerbaycan'da Dini Turizm*, Bakü, 2018.

Perdue, R. R., Patrick T. L. ve Lawrence A., "Rural Resident Tourism Perceptions and Attitudes", *Annals of Tourism Research,* 14(3), 1987, p. 420-428.

Pizam, A., & Milman, A., "The social impacts of tourism", *Tourism Recreation Research*, 11 (1), 1986, p. 29–33.

Rahimov Sabir, *Turizm ve Gezi Organizasyonu*, Bakü, 2004, s.188.

Ramazanlı Ağasef, *Azerbaycan'da Turizm Endüstrisi Ürünleri Yaratmanın Temel Sorunları*, (Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi), Bakü, 2019, s. 43-45.

Ramchander, P., *Towards The Responsible Management of The Socio-Cultural İmpact of Township Tourism*. University of Pretoria, Unpublished doctoral dissertation), Pretoria, 2004, p.75.

Rasoolimanesh, S. M., Jaafar, M. (2016). "Residents' Perception Toward Tourism Development: A Predevelopment Perspective", *Journal of Place Management and Development*, 9(1), 91–104.

Rasulova Matanat, *Şeki-Zagatala Bölgesinde Rekreasyon ve Turizmin Gelişmesi İçin Beklentiler*, Turizm ve Otelcilik Araştırması, Bakü, 2016,s. 205.

Rızaoğlu, B., *Turizm davranışı*, Detay Yayıncılık, Ankara 2012, s. 192-198.

Roney, A. S., *Turizm bir sistemin analizi*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 94. s.112.

Ryan, C., *Recreational Tourism:Demand and Impact, Channel View Publications,* Great Britain, 2003.

Rzayeva Sona, *Küreselleşme ve Somut Olmayan Kültürel Miras İlişkisi: Azerbaycan Örneği,*(Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara, 2019, s. 112.

Sandal, Ersin Kaya ve Karademir, Nadire, "Kahramanmaraş'ta Halkın Turizme Bakışı",*Türk Coğrafya Dergisi*, 2016, s. 63-70.

Sırakaya, E., Teye, V., Sönmez, S., "Understanding Residents Support for Tourism Development in The Central Region of Ghana", *Journal of Travel Research*, 41(1), 2002, p. 57-67.

Soltanova Habibe*, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Turizm ve Gelişimi*, AzTU Yayıncılık, Bakü, 2015, s. 12-20.

Şahin, G., *Artvin'de Yaşayan Yerel Halkın Turizme Yönelik Algı ve Tutumları Üzerine Bir Araştırma*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2017.

Tayfun A., Kılıçlar A., "Turizmin Sosyal Etkileri ve Yerli Halkın Turiste Bakışı", *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 2004, s. 1-18.

Teye V., Sönmez S., and Sirakaya E., "Resident Attitudes toward Tourism Development", *Annals of Tourism Research*, 29(3), 2002, p. 668-688.

Toprak, L., "Mardin'de Halkın Turizm Algısı", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(54), 2015, s. 201-218.

Türker, G., Ö. ve Türker, A., "Yerel Halkın Turizm Etkilerini Algılama Düzeyi Turizm Desteğini Nasıl Etkiler: Dalyan Destinasyon Örneği", *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 2014, s. 81-98.

Ugur Sunlu, *Environmental İmpacts of Tourism*, 2003, p.263-270,http://om.ciheam.org/. (20.05.2020).

Ulusan Yeliz*, Alternatif Turizm Çeşitlerinin Turizm Potansiyeline Etkisi: Konya örneği,* (Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2009, s. 22-23.

Uslu, A. ve Kiper, T., "Turizmin Kültürel Miras Üzerine Etkileri: Beypazarı/Ankara Örneğinde Yerel Halkın Farkındalığı", *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2006, s. 305-314.

Usta, Ö., *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara, 2014, s. 124.

Ünlüönen, K., Tayfun, A., Kılıçlar, A., *Turizm Ekonomisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara, 2014, s.75.

Ünlüönen, Kurban ve Hürriyet Ç., "Destinasyon Kalitesi: İkinci Konut Sakinleri Örneği", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10,Sayı:35, 2011, s.356.

Vatan, Ahmet ve Zengin, Burhanettin, "Söğüt İlçesi'nde Kültürel Miras ve Yerel Halkın Turizme Bakış Açısı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, S.10, s.634-650.

Yağcı, Ö., *Turizm Ekonomisi*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 45.

Yıldız, D.,ve Uzunsakal, E.,"Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama", *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi (1),* 2018, s.1-15, https://dergipark.org.tr/download/article-file/507218 (28.08.2020).

Yoon, Y, Gursoy, D. and Chen, J. S., "Validating A Tourism Development Theory With Structural Equation Modeling", *Tourism Management*, 22, 2001, 363-372.

Zaidan, E., "The İmpact Of Cultural Distance On Local Residents Perception Of Tourism Development: The Case Of Dubai İn UAE", *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 64(1), 2016, p.109-126.

WEB TABANLI KAYNAKLAR

http://www.ayafe.az/index.php?lang=az&page=2 AYAFE (Avrupa'nın Genç Azerbaycanlı Dostları) (21.02.2020)

https://azadinform.az/az/sosial/178943/turizm-marsrutlari-blgeler-uzre-imkanlar-ve-problemler/ (Azerbaycan Ulusal Kalkınma Projesi Kamu Birliği, Turizm rotaları: Bölgelerdeki Fırsatlar ve Zorluklar), (23.04.2020).

https://azertag.az/xeber/Turizm_Surasi_turizm_sahesinin_inkisafina_oz_tohfelerini_verir-1141586 (Azerbaycan Devlet Bilgi Ajansı, Turizm Konseyi Turizmin Gelişmesine Katkı Sağlıyor) (26.05.2020).

http://mct.gov.az/az/umumi-xeberler/ekide-turk-dunyasinin-medeniyyet-paytaxti-2016-iline-yekun-vuruldu (Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı).

https://static.president.az/pdf/38542.pdf (Azerbaycan Cumhuriyetinde Turizm Endüstrisinin Gelişimi İçin Stratejik Yol Haritası)

http://sheki-ih.gov.az/page/37.html(Azerbaycan Cumhuriyeti Şeki Şehir Valiliyi), (26.05.2020).

https://www.stat.gov.az/source/tourism/ (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi), (23.03.2020).

https://tourism.gov.az/pages/umumi-melumat(Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Turizm Ajansı),(25.05/2020).

http://mehribanaliyeva.preslib.az/media-3dd54eb6cf.html(Azerbaycan'ın Kültürel Mirasının Örnekleri UNESCO Tarafından Korunuyor), (26.05.2020).

www.economy.gov.az. (Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı) (29.03.2020).

EKLER

EK 1: Anket Formu

Değerli katılımcı ‘‘Azerbaycan’ın Kuzeybatı Bölgesi’nin (Şeki şehri) Turizm Arz Olanakları ve Yerel Halkın Turizme Bakış Açısı’’nın tespitini yapmak amacı ile yürütülen çalışmaya veri desteği sağlamak için aşağıdaki anket formu geliştirilmiştir. Lütfen aşağıdaki soruları size en uygun yanıta göre cevaplayınız. Soruların cevapları bilimsel araştırma için veri olarak kullanılacak olup; hiçbir kişi veya kuruma verilmeyecek, gizli tutulacaktır. Desteğiniz ve araştırmaya vereceğiniz katkıdan dolayı şimdiden teşekkür ederiz.

Alasgar MAMMADOV — elesger.memmedov1996@gmail.com

Dr.Öğr.Üyesi Gülsel ÇİFTCİ — gulselciftci@trakya.edu.tr

BİRİNCİ BÖLÜM

Cinsiyetiniz	Kadın ☐ Erkek ☐
Eğitim durumunuz	İlkokul ☐ Ortaokul ☐ Lise ☐ Üniversite ☐ Lisansüstü ☐
Yaşınız	
Yaşadığınız yer neresi?	Şeki merkez ☐ Şeki köyleri ☐
Kaç yıldır burada yaşıyorsunuz?	
Mesleğiniz	Özel sektör ☐ Çiftçi ☐ Memur ☐ Öğrenci ☐ Esnaf ☐ Emekli ☐ İşsiz ☐

İKİNCİ BÖLÜM: Aşağıda verilen her bir ifadeye ne ölçüde katıldığınızı, **"1=Kesinlikle Katılmıyorum"** ile **"5=Kesinlikle Katılıyorum"** arasındaki seçeneklerden birisini işaretleyerek değerlendiriniz.

	İfadeler	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
1	Turizm, bölgemiz için daha fazla istihdam yaratır.					
2	Turizm, bölgemize daha fazla yatırım çeker.					
3	Turizm, bölgemizde daha fazla harcamaya yol açar.					
4	Yaşam standardımız turizm sebebiyle önemli ölçüde artar.					
5	Mal ve hizmetlerin fiyatları turizmden dolayı artar.					
6	Turizm, yerel halk ve küçük işletmeler için ekonomik fayda sağlar.					
7	Yerel yönetimler için turizm gelirleri diğer sektörlerden gelen gelirlerden daha önemlidir.					
8	Kamusal turistik imkanların geliştirilmesi çok fazla maliyetlidir.					
9	Turistlerin yüksek harcamalar yapması yaşam tarzımızı olumsuz etkiler.					
10	Turizm, geleneksel kültürel değerlerimizi değiştirir.					
11	Yerel halk turizm destinasyonlarında yaşamaktan zarar görür.					
12	Kamusal turistik imkânların iyileştirilmesi vergilerin israfına neden olur.					
13	Turizm toplum içinde daha fazla şiddete yol açar.					
14	Turizm bölgemizde suç oranını arttırır.					

15	Turizm yerel halk tarafından yapılan çeşitli kültürel aktiviteleri destekler.					
16	Turizm, turistler ve yerel halk arasındaki kültür alışverişini arttırır.					
17	Farklı kültürleri ve toplumları anlamak için farklı bölgelerden gelen turistlerle tanışmak önemli bir tecrübedir.					
18	Turizm, kültürel kimliğimizde olumlu etkiler meydana getirir.					
19	Turizm, trafik kirliliğine neden olur.					
20	Otel ve diğer turistik tesislerin inşaatı doğal çevreyi tahrip eder.					
21	Turizm, yerel halk için daha fazla park ve diğer rekreasyonel alanların açılmasını sağlar.					
22	Doğa tabanlı gelişimi destekliyorum (kamp alanı, park vb.).					
23	Çok sayıda turist için tasarlanmış gezi yerleri/mekanları destekliyorum.					
24	Kültürel ya da tarihsel tabanlı gözde mekânları destekliyorum. (müze, saray, halk köyü, tarihi site vb.)					
25	Etkinlik/Açık hava programlarını destekliyorum. (rekreasyonel faaliyetler, sergi, spor etkinliği, kamu etkinliği)					
26	İşletmelerin hizmet kalitelerini artırmak amacıyla yaptıkları faaliyetleri destekliyorum. (otel, seeyahat acentası, restoran, eğlence, hediyelik eşya merkezi vb.)					
27	Şeki şehrinde turizm gelişmiştir.					
28	Turizm faaliyetlerinin oluşturduğu maliyetler, sağladığı faydalardan fazladır.					